

De Takkeling

Negende jaargang (2001) nummer 3

Werkgroep Roofvogels Nederland

Werkgroep Roofvogels Nederland

in samenwerking met Vogelbescherming Nederland

De Takkeling is een uitgave van de stichting Werkgroep Roofvogels Nederland (WRN). De WRN is een landelijke werkgroep die, in samenwerking met Vogelbescherming Nederland, de belangen behartigt van de Nederlandse roofvogels. Naast activiteiten als het geven van voorlichting en het stimuleren van maatregelen voor een efficiënte roofvogelbescherming, voert de WRN gestandaardiseerd onderzoek uit naar de ecologie van de in ons land voorkomende soorten.

Bestuur

Voorzitter:	Rob Vogel (SOVON)
Penningmeester:	Ton Eggenhuizen (Vogelbescherming Nederland)
Leden:	Frank de Roder (Staatsbosbeheer), Gerrit van Ommering (LNV), Ferry Reinhardt (AID)
Landelijk coördinator:	Maria Quist
Ledenadministratie:	Ans Blanckenborg
WRN-winkel:	Alie van Weperen
Redactie:	Rob Bijlsma, Maria Quist
Drukwerk:	Pet BV, Hoogeveen

Redactieadres: Postbus 54, 8426 AD Appelscha. Tel. 0516 - 432660, fax 0516 - 433330. Artikelen voor De Takkeling graag op flop (WP6.0) of per email, stuur voor de zekerheid ook een uitdraai op!

Email: wergroep.roofvogels.nederland@wxs.nl

Internet: <http://members.tripod.lycos.nl/wrn>

U kunt onze activiteiten steunen door donateur of actief lid te worden van de WRN. U ontvangt dan naar wens drie maal per jaar de Takkeling (februari, juni en oktober) of eenmaal per jaar een nieuwsbrief. De minimale jaarlijkse bijdrage is Euro 12,-; meer is welkom.

U kunt lid worden door uw bijdrage over te maken op postgiro 76284 t.n.v. Werkgroep Roofvogels te Appelscha, o.v.v. "nieuw lid - Takkeling" of "nieuw lid - nieuwsbrief".

Foreign subscription is Euro 15,- per year (3 issues) to be paid in cash.

De Takkeling

Negende jaargang (2001) nummer 3

Werkgroep Roofvogels Nederland

Jonge Wespndieven van 40 (links) en 38 dagen oud, op nieuwgebouwd (en dus klein) nest op zijtak van grove den met bloemkoolkruin, Berkenheuvel, 6 augustus 2001 (Rob Bijlsma). *Typical small-sized nest of Honey Buzzard when newly built, on side-branch of Scots pine, with nestlings of 40 (left) and 38 days old, Berkenheuvel, 6 August 2001.*

Intro

Maria Quist

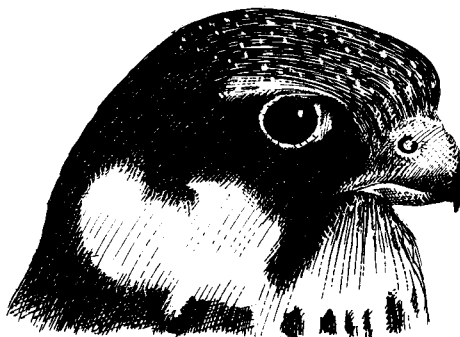
Volgend jaar bestaat de Takkeling tien jaar. En we hopen dat er nog vele jaren zullen volgen. De tekenen zijn gunstig en uw enthousiasme is voor ons heel motiverend. Ook dit keer weer een dik nummer, 96 bladzijden maar liefst, en genoeg kopij over om een deel van het volgende nummer te vullen. We zijn inmiddels in overleg met de drukker over een nieuw formaat en een nieuwe lay-out. In de volgende Takkeling kijken we nog eens terug naar het eerste jaar, hoe het allemaal begon en zich verder ontwikkelde. Graag horen wij uw stem wanneer u ideeën heeft voor een nieuwe rubriek of andere tips. Uw inbreng, tekeningen en foto's blijven van harte welkom, ook van onze jongste leden!

We kunnen het niet laten om prognoses te maken. De nestkaarten voor dit jaar zijn nog niet binnen of we proberen alweer zicht te krijgen op het volgende seizoen. In onze omgeving zitten er geen beukennotjes en opvallend weinig eikels aan de bomen. Dat belooft niet veel goeds voor vinkachtigen, mezen én muizen. En minder muizen en prooivogels is de dood in de pot voor een aantal roofvogels. Belangrijk is hoe de winter zich zal ontwikkelen. Kou is niet zo erg, het voedselaanbod en de toegankelijkheid van het voedsel is van groter belang. Een dik pak sneeuw gedurende lange tijd kan grote problemen opleveren voor de meeste soorten (roof)vogels. Alles is met elkaar verweven en elk jaar levert weer nieuwe verrassingen.

Maar laten we niet te ver op de zaken vooruit lopen en eerst nog maar eens genieten van de herfst met al zijn doortrekkers en warme kleuren.

De eerstvolgende Landelijke Roofvogeldag staat gepland voor 23 februari a.s. De vrijwilligersploeg die deze jaarlijkse happening gaat organiseren is zich al aan het warm lopen. Ze hebben er zin in. Hopelijk u ook. Tot dan!

Tekening: Gilbert van Avermaet

Van het bestuur

In de ruim zeven jaar dat de WRN bestaat, is in Nederland de belangstelling voor roofvogels flink toegenomen. Het aantal begunstigers van de WRN is de afgelopen jaren vertienvoudigd. We mogen terugkijken op aardige successen. Zo beseffen de meeste Nederlanders inmiddels dat roofvogels een onderdeel van het ecosysteem zijn en er gewoon bij horen. Samen met politie en justitie hebben we ook ons best gedaan om roofvogelvervolgning te bestrijden. Lang niet overal met succes, maar door verschillende rechtszaken en tal van bijna-rechtszaken zit de schrik er bij de vervolgers goed in! Helaas blijft er nog een hoop werk aan de winkel, zoals de roofvogelvervolgning in Friesland en opruiende anti-roofvogelstukjes in sommige kranten laten zien.

De WRN heeft de komende jaren de steun van haar medewerkers hard nodig. Het wordt steeds moeilijker om bij de overheid subsidie te verwerven voor onze activiteiten, waardoor in de nabije toekomst een groot deel van onze inkomsten dreigt te vervallen. Tevens heeft Maria Quist, sinds lang onze drijvende kracht, aangegeven haar activiteiten als coördinator te willen afbouwen en uiterlijk eind december 2002 te willen beëindigen. Jammer, maar begrijpelijk na zoveel jaren van tomeloze inzet!

Er komt dus minder coördinatietijd beschikbaar. Om voldoende energie te blijven steken in zaken die we het meest belangrijk vinden (roofvogelvervolgning, onderzoek, educatie) moeten we op andere vlakken een stapje terug doen. Dit betekent dat we het assortiment van de WRN-winkel gaan terugbrengen. Verder zullen we minder met de WRN-winkel op evenementen vertegenwoordigd zijn. Als we op volle kracht willen doorstomen, moeten we een groter beroep doen op jullie, onze vrijwilligers. Hierbij denken we bijvoorbeeld aan assistentie bij de organisatie van onze Landelijke Roofvogeldag en bij het geven van lezingen. Gegadigden kunnen zich melden bij de WRN, telefoon: 0516 - 432660.

Bestuurslid gezocht!

Voor de WRN is op het bestuursvlak nog een hoop werk te verzetten. We zijn dan ook op zoek naar een enthousiaste roofvogelaar die het bestuur wil komen versterken. Iemand die bereid is om de mouwen op te stropen en daar behoorlijk wat vrije tijd in wil stoppen. De prioriteit ligt bij het werven van fondsen maar ook andere bestuurs- en organisatorische zaken zullen aan bod komen. Kennis van roofvogels is handig, maar beslist niet noodzakelijk. Geïnteresseerden spoor ik aan om hierover even contact met me op te nemen of met een van de andere bestuursleden.

Rob Vogel (voorzitter), 024-6848153 (werk), 0313-427524 (thuis), e-mail: rob.vogel@sovon.nl

Stroperij bewijst noodzaak bescherming Steenarend

Hero Moorlag

In De Takkeling 9(1) vertelde ik dat het project Bescherming Steenarend Grote Fatra van onze werkgroep Natuur en Milieu van Stichting Stedenband Hoogeveen-Martin is opgenomen in het Twinning Fund van Milieucontact Oost-Europa. Namens Správa Vel'ká Fatra (Beheer Grote Fatra) in Vrútky verzorgde Ginger Molitor op 28 mei in Amsterdam voor Milieucontact een presentatie over het project. Ze had de volledige documentatie bij zich van de aanhouding van een Tsjechische stroper die op 4 mei een jonge Steenarend en eieren uit diverse rots- en boomnesten had gestolen. De aanhouding werd in het journaal van de Slowaakse televisie getoond. Het klinkt wrang, maar een betere promotie van ons project is nauwelijks denkbaar.

In de namiddag van vrijdag 4 mei meldde de bewaker van het steenarendnest nabij het bergdorp Liptovsky Revuce aan de oostkant van de Grote Fatra dat de nestboom werd beklommen door een ongenode gast. Omdat hij niet was bewapend (medewerkers van Správa zijn dat wel), schakelde hij via de door ons bekostigde verbindingapparatuur zowel Metod Macek van Správa als de politie van de Liptov-regio in en liet de dief zijn gang gaan. Voortdurend hield hij contact met de politie die het dal inmiddels had afgezet. De man werd in zijn luxe Skoda staande gehouden en moest zijn kofferbak openen. Daarin werden de volgende zaken aangetroffen: professioneel klimtuig, kaarten waarop gedetailleerd acht steenarendnesten stonden aangegeven, enkele verrekijkers, een soort thermosdoos om grote eieren te vervoeren en een rugzak met een schreeuwend arendjong (Foto 1).

Foto 1. Het geroofde jonge arendje, temidden van spullen van de Tsjechische valkenier, 4 mei 2001.
The Golden Eagle chick, robbed in Slovakia by a falconer from the Czech Republic, 4 May 2001.

De man werd aangehouden en geboeid. Hij verklaarde valkenier te zijn en in Tsjechië een fokkerij voor grote roofvogels te bezitten. Omdat het fokken van Steenarenden de laatste jaren weinig succes opleverde, had hij in Slowakije zijn geluk in de natuur beproefd. Van de twee jongen had hij het grootste uit het nest gehaald, zodat het kleinste jong niet door kainisme om het leven zou komen. Op het politiebureau vertelde hij echter ornitholoog te zijn. Hij wilde in Slowakije roofvogels bestuderen en was bij toeval tegen het boomnest van de Steenarend aangelopen, waarna hij medelijden had gekregen met het kleinste jong. Metod Macek zegt hierover: “Toen hij dat vertelde, was het of hij mij in m'n gezicht uitlachte.” In het weekend ging de in beslag genomen mobiele telefoon van de Tsjech twee keer over. Iemand informeerde naar de uitgehorste arenden. De politie vermoedt dat een netwerk van stropers in Slowakije aan het werk is. Uit niet-bewaakte nesten in de Tatra's en de Fatra's zijn in het voorjaar eieren gestolen. Omdat in het nest van het paar bij Liptovsky Revuce de laatste jaren geen jongen waren grootgebracht, had Správa dit jaar tot ad hoc-bewaking besloten. Een gouden greep!

Genetische vingerafdruk

Tegen de avond van 4 mei arriveerde de Staatssecretaris van Milieuzaken in Liptovsky Mikulas. Hij wilde persoonlijk worden geïnformeerd over de stroperij. Het hoofd van het Centrum voor Natuurbescherming in deze stad vertelde hem het volgende. Sinds honderd jaar komen door stroperij en afschot geen Steenarenden meer in de Tsjechische natuur voor. Men probeert sindsdien Steenarenden in gevangenschap te laten broeden om de jongen aan rijke Tsjechen en Duitsers te verkopen. In grote kooien achter villa's zijn de arenden een statussymbool. In Slowakije leven 71 paar Steenarenden in de vrije natuur, waarvan 55 paar broeden. Ieder jaar komen Tsjechen eieren stelen. Eén ei levert het ongelofelijk hoge bedrag van 320.000 Slowaakse kronen op (c. f 13000.-). Een op heterdaad betrapte dief kan volgens de Slowaakse wetgeving twee jaar worden vastgehouden gedurende het gerechtelijk onderzoek. Daarna kan hij worden veroordeeld tot vijf jaar detentie. Bij uitlevering aan Tsjechië krijgt een eierdief in eigen land twee maanden hechtenis. De natuurbeschermer tegen de staatssecretaris: “Als we deze zaak niet goed aanpakken, zijn er over enkele jaren geen Steenarenden meer in Slowakije. De hoge straf volgens onze wetgeving moet afschrikken.” Politie, staatssecretaris, de plaatselijke natuurbescherming en Správa hebben besloten de man pas uit te leveren, als eerst van alle roofvogels in zijn fokkerij in Tsjechië een genetische vingerafdruk is gemaakt. Hij moet eerst bewijzen dat zijn roofvogels in gevangenschap zijn geboren. Overigens drongen vooral de bewakers van steenarendnesten aan op berechting in Slowakije. Zij willen het resultaat van hun dagen- en nachtenlange bewakingsactiviteit onder barre weersomstandigheden zien beloond met een veroordeling en daadwerkelijke hechtenis.

Foto 2. De aangehouden 51-jarige Tsjech Josef K. wordt door de politie afgevoerd; kort tevoren had hij een jonge Steenarend uit het nest geroofd. *The 51-year old Czech Josef K. is apprehended by the local police after illegally taking a nestling Golden Eagle in Slovakia.*

Van het uitgehorste jong, inmiddels Florian gedoopt, is een genetische vingerafdruk gemaakt. Op 5 mei besloot Metod het jong niet terug te plaatsen. Het vrouwtje Steenarend bleek daarvoor teveel gestresst. Het jong is geplaatst in een rotsnest waaruit eind april de eieren waren gestolen. Dit ouderpaar was enigszins tot rust gekomen. Later in het broedseizoen bleek de adoptie te zijn geslaagd.

Arend en beer

Boswachter Metod Macek maakte van de gelegenheid gebruik om zowel tegenover de verslaggevers van de krant als van de televisie 'zijn' Steenarenden te promoten. Gepassioneerd vertelt hij: "Steenarenden beginnen met hun baltsvluchten in februari. Het is schitterend natuurtheater. Hoog in de lucht presenteert het mannetje zich aan het vrouwtje. Samen vallen ze naar de aarde met samengebalde klauwen. Dat herhaalt zich gedurende enkele weken. Samen herstellen ze het nest en paren. In maart zit het vrouwtje te broeden. Maar is voor ons de moeilijkste tijd, want dan komen de eierdieven. We zitten dag en nacht in de buurt van het nest en bedenken wel dat het broed de derde dag erg hard wordt en de nachten bitter koud zijn. Meestal zijn we met z'n tweeën, zodat we wat kunnen slapen. Op een nacht waren we allebei in slaap gevallen op de rand van een rotsplateau dichtbij het nest. Om vijf uur werden we wakker. Tien meter verderop stond een bruine beer naar ons te kijken. We konden geen kant op. Toen hij zich op zijn achterpoten oprichtte, lieten we ons op onze sokken van de rots vijftig meter naar beneden glijden. Een uur later kwamen we voorzichtig terug. De beer was verdwenen en had zelfs onze slaapzakken niet aangeraakt. Een andere keer stond ik op een hoog punt. Er cirkelde een grote Steenarend, een vrouwtje. Plotseling dook ze naar een plek op de berghelling. Door

de kijker zag ik daar een flinke beer. De arend begon om zijn kop te cirkelen. Blijkbaar had de beer prooi. Hij keek een paar keer naar de arend en verdween in het bos, waarna de arend in het gras op de prooi dook. Eén keer zag ik een Steenarend met een vos in zijn klauwen langs een berghelling vliegen.” Daarna vertelt Metod welke mogelijkheden er zijn voor het uitgehorste jong.

Nationaal project

Eerst met Milieucontact in Den Haag, later onderling in Hoogeveen, hebben we veel gesproken over de besteding van de subsidie, maar vooral over organisatie en continuïteit van het project. Ginger Molitor van Peace Corps vertrekt volgend jaar naar de USA. Ze is dan vier jaar in Slowakije geweest, de maximale tijd voor iemand van Peace Corps. Ze wil haar werk afsluiten met de oprichting van een milieucentrum in Nécypaly bij Martin. Het centrum is bedoeld als ontmoetingsplaats voor schoolkinderen. Hun onderwijzers hebben inmiddels drie door Ginger geschreven lesbrieven ontvangen over de natuur in de Turiecvallei, het wetland langs de Turiec-rivier bij Martin. Daarnaast heeft Ginger altijd met raad en daad de medewerkers van Správa bijgestaan. Om de organisatie op gang te houden en daarmee het project te continueren en meteen een nationaal karakter te geven, raadt Ginger aan NGO's van beide landen in te schakelen. In Slowakije Skupina pre Vyskum a Ochranu Dravcov a Sov (SVODAS) of Werkgroep voor Onderzoek en Bescherming van Roofvogels en Uilen, zeg maar de Slowaakse WRN, en in ons land Vogelbescherming Nederland in Zeist. Wellicht trekt een nationaal project grotere sponsors aan. Een terzake kundige Nederlandse NGO kan onze Slowaakse vrienden informeren over de bescherming van onze roofvogels en in overleg handreikingen geven voor continuering van het project. Als werkgroep gaan we ons project in groter verband promoten. Er moet veel werk worden verzet eer alle Steenarenden en Slechtvalken in Slowakije voldoende zijn beschermd. De subsidie van Milieucontact, het geld van WRN-leden en bedragen die we van de Martina de Beukelaarstichting ontvangen, totaal bijna f16.000.-, worden gebruikt voor aanschaf van een volledige uitrusting voor videobewaking van één steenarendnest, een telescoop en klimtuig. Het megaplan van Metod voor 24-uursbewaking van 7 steenarend- en 3 slechtvalk-nesten is begroot op ruim zestigduizend gulden. We gaan dus onvermoeid door!

(Laatste nieuws: de Tsjechische stroper is door de rechtbank in Zilina veroordeeld tot één jaar gevangenisstraf op grond van ‘misdaden tegen de gemeenschap’. Vooralsnog is Slowakije niet van plan de man aan Tsjechië uit te leveren.)

Adres: De Aak 108, 7908 EK Hoogeveen.

Gebruik van Zuid-Flevolandse bossen door Wespddieven *Pernis apivorus* van de Veluwe

Willem van Manen

Het Horsterwold vormt samen met het Hulkesteinse bos een boscluster met een oppervlakte van c. 6000 ha. Het gebied ligt aan de oostzijde van Zuidelijk Flevoland en grenst aan de randmeren Nuldernauw en Wolderwijd die de polder scheiden van de Veluwe. Het bestaat voornamelijk uit loofbos op zeeklei, met populier, es, zomereik, beuk en fijnspar als meest voorkomende boomsoorten. Het grootste deel is aangeplant tussen 1973 en 1985 en is dus nog niet zo oud.

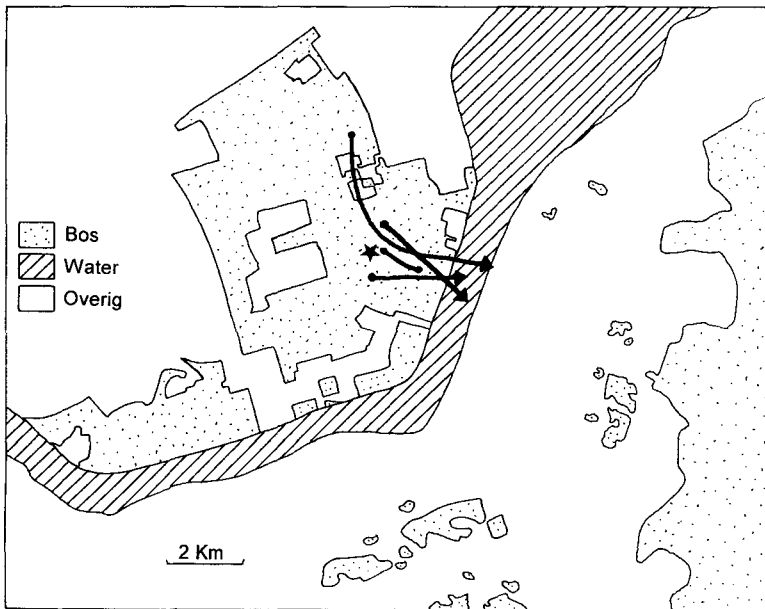
Sinds 1992 worden in het Horsterwold (Zuidelijk Flevoland) roofvogelnesten opgezocht en jonge roofvogels geringd. Daarbij worden vrijwel jaarlijks Wespddieven gezien, soms enkelingen, soms tweetallen. Tot op heden zijn echter geen nesten gevonden (van Swieten 2000). Wel werden in 1994 twee territoria opgevoerd aan de hand van waarnemingen van twee mannetjes met verschillend verenkleed en werd een Wespddief met prooi in de poten gezien in het Hulkesteinse Bos (Bijlsma 1994). Deze waarnemingen deden vermoeden dat er ergens in dit grote bos een Wespddief moest broeden.

In 2000 en 2001 inventariseerde ik zelf het Hulkesteinse Bos en een groot deel van het Horsterwold in opdracht van Staatsbosbeheer. Ik zag er gedurende het normale veldwerk geen Wespddieven. In juli 2001 besloot ik het gebied met de speciaal op Wespddieven toegesneden methode (Bijlsma 1997) te onderzoeken. Deze methode komt erop neer dat het doen en laten van de Wespddieven in kaart wordt gebracht vanaf een hoog punt met uitzicht over het bos. In de bossen op zandgronden zijn meestal geschikte toppen van douglas of *Abies grandis* voorhanden om in plaats te nemen, maar in de Flevopolders ontbreken deze boomsoorten. De hoogste bomen zijn populieren die voor dit doel volledig ongeschikt en bovendien gevaarlijk zijn. Bij het SBB-kantoor staat echter een 40 m hoge zendmast, waar je een uitstekend overzicht over de wijde omtrek hebt. Deze mast staat midden in het oudste en voor Wespddieven meest geschikte deel van het Horsterwold.

Op 17 juli 2001 nam ik hier om 9.40 uur plaats, samen met Wim van den Bergh. Na een korte regenbui was het zonnig geworden, er stond een zwakke wind, het zicht was redelijk en de buitentemperatuur bedroeg 17°C. Gunstige waarnemingsomstandigheden, kortom. Om 12.50 uur verlieten we de mast.

De waarnemingen

In totaal deden we vier waarnemingen van Wespddieven, waarschijnlijk vier verschillende vogels (Figuur 1). De eerste vogel kwam op om 10.05 uur, zuidelijk van de zendmast. Deze Wespddief droeg geen prooi, ruide niet, vloog rechtstreeks naar de randmeerkust en verdween kort daarop uit zicht. De tweede vogel kwam op om 10.20 uur, niet zo ver noordelijk van de toren, vloog in een rechte lijn actief vliegend naar de randmeerkust en verdween uit zicht halverwege de oversteek. Deze vogel ruide niet en had waarschijnlijk een kleine prooi bij zich. Het derde exemplaar kwam ver naar het noorden op om 10.45 uur. Na een lange bocht stak ook deze vogel het randmeer over en kon daarbij ver gevolgd worden, omdat het zicht inmiddels beter was geworden. Het betrof een vrouwtje dat handpen één symmetrisch ruide; ze droeg een kleine prooi. De vlucht werd op grote hoogte en al cirkelend en afzakkend gemaakt. De vierde vogel ontdekten we om 12.25 uur vrijwel onder de zendmast. Het betrof een donker, niet-ruierend mannetje, dat na wat aarzelingen een kilometer verder weer in het bos verdween. Dit gedrag is typisch voor een foeragerende Wespddief.

Figuur 1. Waarnemingen van Wespddieven in het Horsterwold op 17 juli 2001. De ster vertegenwoordigt de zendmast, de pijlen de routes van de Wespddieven. *Observations of Honey Buzzards in Horsterwold on 17 July 2001. Star = observation tower, stippled = woodland (far right: edge of the Vehuwe just visible), hatched = water, unmarked = farmland; flights of birds indicated by lines and arrows.*

Discussie

Er werden geen Wespddieven gezien die zich territoriaal gedroegen of waarvan het waarschijnlijk was dat ze een nest hadden in het Horsterwold. Normaal gesproken zijn hiervoor in deze tijd van het jaar gedurende drie uren observatie genoeg aanwijzingen te verkrijgen (eigen ervaring). Hoewel we midden in het meest geschikte deel van het Horsterwold zaten, wil dit niet zeggen dat er geen Wespddieven broeden. Daarvoor hadden we namelijk ook op andere plekken in het Horsterwold moeten posten. Het geeft wel aan dat het een vrij normale zaak is dat Wespddieven van de Veluwe aan de overzijde van het randmeer foerageren. Dat is verrassend, omdat het uitgraven van wespennesten in een kleibodem (Zuidelijk Flevoland) lastiger moet zijn dan op zand (Veluwe). In ieder geval zijn de tot nu toe geobserveerde Wespddieven (ook de twee territoria in Bijlsma 1994) geen bewijs voor een territorium ter plaatse. Evenmin zag ik Wespddieven tijdens mijn systematische karteringen in de voorafgaande maanden.

Wespddieven broeden in Nederland in grotere bossen. Kleine bossen (enkele ha) worden alleen bezet wanneer er veel bos in de directe omgeving aanwezig is. Wanneer we de vliegrichting van de drie overstekers doortrekken naar de dichtstbijzijnde bosrand, dan levert dit afstanden op van minimaal 7, 6 en 10 km. De laatste vogel, een vrouwtje, ging vrijwel zeker naar een nest, omdat Wespddieven normaal gesproken geen prooien vervoeren om andere redenen dan ze naar de jongen te brengen. Voedselvluchten over grote afstanden zijn zeldzaam, maar niet ongewoon: 7 km (Bijlsma 1997), 7 km (Voskamp 2000), 8 km (eigen waarnemingen in Drenthe) en 10 km (Ziesemer 1997). Opvallend is dat al deze lange vluchten door vrouwtjes werden uitgevoerd. De genoemde afstanden vallen ruim buiten de voor Wespddieven bekende home ranges in West-Europa (Bijlsma 1993, Ziesemer 1997, Gamauf 1999, Voskamp 2000).

Summary: Honey Buzzards *Pernis apivorus* from the Veluwe forage in Zuidelijk Flevoland

On 17 July 2001 (9.40-12.50 hr) Horsterworld, a deciduous woodland in the reclaimed polder of Zuidelijk Flevoland (about 6000 ha, including Hulkesteinse Bos), was scanned for Honey Buzzards from a high tower in the centre. Zuidelijk Flevoland came into existence in 1968, when it was reclaimed from the IJsselmeer. The soil consists of marine clay. Woodlands, mainly consisting of deciduous trees such as *Quercus robur*, *Fraxinus excelsior*, *Populus* spp. and *Fagus sylvatica*, were planted between 1973 and 1985. Horsterwold lies at a distance of c. 10-12 km from the extensive forests on the sandy Veluwe, separated from it by a 1-4 km wide strip of water (Nuldernauw and Wolderwijd) and farmland along the edge of the Veluwe (4-5 km wide). The Veluwe is considered typical breeding habitat for Honey Buzzards, but breeding in the newly created polder forests of Zuidelijk Flevoland is

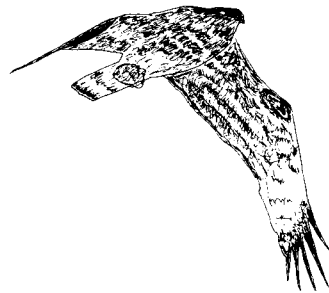
not yet proven, despite some observations suggesting the use of these areas by Honey Buzzards from at least 1994 onward.

Four, probably different, Honey Buzzards were observed during the short observation period, none of which behaved in the manner of a breeding bird having a nest in the area (Fig. 1). An adult male ascended for a short while, only to descend again after 1 km (typical foraging behaviour). Three other birds ascended from Horsterwold, gained height and crossed the lake which separates the reclaimed polder from the Veluwe, without returning. One of these birds, an adult female, transported a prey item. Prey transfers of Honey Buzzards are always directed toward a nest, indicating that this bird must have had a nest on the Veluwe. As Honey Buzzards in The Netherlands nest in large forests or in densely forested areas, the distance covered by this bird between the site of prey capture in Horsterwold and the nearest suitable breeding site on the Veluwe must have been at least 10 km. Neither the present observations, nor data gathered during systematic mapping in the previous months, indicated that Honey Buzzards breed in Horsterwold. It should be noted that apparently some Honey Buzzards from the sandy Veluwe preferred to forage in the clayey polder woodlands, an unexpected outcome for a bird known to mainly forage on ground-dwelling social wasps.

Literatuur

- Bijlsma R.G. 1993. Ecologische Atlas van de Nederlandse Roofvogels. Schuyt en Co., Haarlem.
- Bijlsma R.G. 1994. Broedvogels van het Hulkesteinse Bos en een deel van het Horsterwold (Zuidelijk Flevoland) in 1994. A&W-rapport 104. Altenburg & Wymenga, Veenwouden.
- Bijlsma R.G. 1997. Handleiding veldonderzoek Roofvogels. KNNV Uitgeverij, Utrecht.
- Gamauf A. 1999. Der Wespenbussard (*Pernis apivorus*) ein Nahrungsspezialist? Der Einfluß sozialer Hymenopteren auf Habitatnutzung und Home Range-Größe. Egretta 42: 57-85.
- van Swieten R. 2000. Roofvogelinventarisatie in het Horsterwold & Vaartbos (Zuidelijk Flevoland) 1999-2000. Rapport 002. Staatsbosbeheer Regio 3: Flevoland & Overijssel, Zwolle.
- Voskamp P. 2000. Populatiebiologie en landschapsgebruik van de Wespendif *Pernis apivorus* in Salland. Limosa 73: 67-76.
- Ziesemer F. 1997. Raumnutzung und Verhalten von Wespenbussarden (*Pernis apivorus*) während der Jungenaufzucht und zu Beginn des Wegzuges - eine telemetrische Untersuchung. Corax 17: 19-34.

Adres: Oosterbroekstraat 45, 9402 RB Assen.

Boomvalken en Buizerds bewonderd

Twee bijzondere en mooie roofvogels

Begin juli was ik met mijn moeder bessen aan het plukken op mijn opa's volkstuintje. De tuin ligt op de Wageningse Eng, die grenst aan de bossen van de Wageningse Berg. We hoorden een vogel waarvan het geluid op een bonte specht leek. Toen keken we omhoog en waren verbaasd geen bonte specht te zien maar twee spelende roofvogels. Mijn moeder dacht dat het Sperwers waren. Maar de vleugelvorm en kleur klopten niet. Ik dacht iets anders dan mijn moeder.

We hebben ze lange tijd kunnen bekijken totdat ze spelend achter een boerderij verdwenen. Thuis gekomen hebben we enkele boeken ingekeken, en dachten toen dat het een weinig voorkomende roofvogel was geweest. We twijfelden allebei. Daarom hebben we een bandje met vogelgeluiden beluisterd en deze bevestigde dat het Boomvalken moeten zijn geweest. Het geluid is bijna gelijk aan een bonte specht. Wij vonden het bijzonder dat we dit gehoord en gezien hebben.

Achteraf blijkt dat opa deze vogels waarschijnlijk vaker heeft gezien. Maar hij verwacht ze soms met Torenvalken. Een vogelaar uit de buurt heeft deze bijzonder vogels, vlak voor onze waarneming, op de foto gezet dichtbij opa's volkstuin.

Fenna van Harten, Roghorst 123, 6708 KE Wageningen.

Jonge Buizerds van dichtbij

Zondag 15 juli had ik het geluk twee maal op dezelfde dag jonge Buizerds te kunnen observeren. En met geluk bedoel ik: in alle rust zonder luid sprekende wandelaars of dwars-door-het-bos crossende fietsers (o, ergernis). Beide waarnemingen konden vanaf het pad worden gedaan. De eerste keer was 's ochtends rond een uur of half tien. Op het landgoed Oranje Nassau's Oord zijn verschillende bewoonde horsten. Zelfs op relatief korte afstand van het elkaar. Deze Buizerd vertoefde telkens, samen met het ouderpaar en een andere jongeling, in de buurt van hotel Nol in 't Bos. Op een gegeven moment zat hij heerlijk in het zonnetje en heb ik hem zeker tien minuten kunnen bewonderen voordat hij een andere stek verkoos.

's Middags reed ik met mijn fiets op Hoekelum tussen Bennekom en Ede. In het uiterste puntje van dit landgoed bleek een bewoonde horst aanwezig te zijn, die vanaf het pad duidelijk zichtbaar was. De boom zelf was behoorlijk kaal geslagen tijdens de laatste storm. En daar zat geheel op zijn gemak een jonge Buizerd. Terwijl het ouderpaar druk roepende was. Op de foto, genomen een meter of twaalf van de boom, zit deze jongeling geheel ontspannen op de tak direct naast de horst. Dit duurde ongeveer tien minuten en toen verdween hij. Onder de boom lagen diverse braakballen en restanten van prooien.

Rita van Liere, Roghorst 123, 6708 KE Wageningen.

Foto 1. Jonge Buizerd, een opvallend wit exemplaar, Oranje Nassau's Oord bij Wageningen, 15 juli 2001 (Rita van Liere). *Recently fledged, white Common Buzzard near Wageningen, 21 July 2001.*

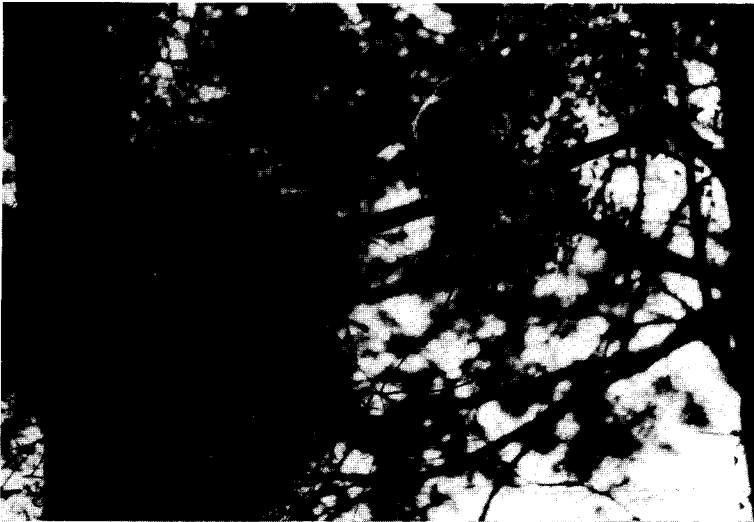

Foto 2. Vliegvlugge, witte takkeling van Buizerd op zijn gemak (let op ingetrokken poot) bij zijn nest, Hoekelum, 21 juli 2001 (Rita van Liere). *White fledgling Common Buzzard at ease near its nest, Hoekelum, 21 July 2001.*

Dwergei bij Buizerd *Buteo buteo*

Willem van Manen

In 2001 vond ik in het Horsterwold (Zuidelijk Flevoland) een dwergei in een buizerdnest. De historie van dit geval is een beetje vreemd. Op 18 april controleerde ik het nest voor het eerst en trof er drie eieren die voor een Buizerd aan de kleine kant waren, maar niet abnormaal klein (Tabel 1). De schaal van de eieren was door het broeden al enigszins gesleten en glad, waardoor ik aannam dat het legsel compleet was. Op 30 mei hadden er dus jongen moeten zijn, maar in plaats daarvan lag er een dwergei naast het drie-legsel. De eerstgelegde eieren wogen weinig en bij lichtjes schudden bleek één van de eieren te klotsen. Hoewel een aantrekkelijk legsel om te verzamelen (te lang bebroed, en dus minieme kans op uitkomen), liet ik het liggen en dat was maar goed ook. Op 20 juni lag er namelijk een negen dagen oud jong (vleugellengte 45 mm) naast de drie grote eieren. Het had een volle krop, maar was met 198 gram aan de lichte kant. Normaal heeft een jong van negen dagen oud een gewicht van c. 270 gram (Bijlsma 1997).

Tabel 1. Afmetingen (mm) van de eieren in het bewuste buizerdnest, Horsterwold, Zuidelijk Flevoland, 30 mei 2001. Het volume is berekend als lengte x breedte x breedte x 0.51. *Egg sizes (mm) in the Common Buzzard clutch with runt egg, Horsterwold, Zuidelijk Flevoland, 30 May 2001. Volume is calculated as length x width x width x 0.51.*

Lengte <i>Length</i>	Breedte <i>Width</i>	Volume (cc) <i>Volume (cc)</i>
53.7	43.7	52.3
53.2	43.6	51.6
54.4	43.4	52.3
43.7	36.7	30.0

Op 17 juli was het jong 36 dagen oud. Het had een vleugellengte van 277 mm, een gewicht van 620 g, een tarsuslengte van 81.6 mm, een laterale tarsusdikte van 8.1 mm en een achtereennagel van 20.0 mm. De vleugel was voor een jong van deze leeftijd aan de grote kant, het gewicht echter was zelfs voor een mannetje aan de lage kant (gemiddeld 731 g voor mannetjes en 893 g voor vrouwtjes; Bijlsma 1997). De laterale tarsusdikte was erg klein, maar de lengte van de achtereennagel was normaal voor een Buizerd. Gewicht en laterale tarsusdikte vielen ver onder het bereik van vrouwtjes en het is dus aannemelijk dat ons jong een mannetje is (Bijlsma 1999).

Berekend aan de hand van de leeftijd van het jong op 20 juni, moet het dwergei op ongeveer 6 mei zijn gelegd. Het aanvankelijke legsel van drie moet zeker vóór 14 april zijn gestart. In één van deze drie eieren bevond zich een embryo van naar schatting een week oud, in de andere eieren ontbrak ieder spoor van embryonale ontwikkeling.

Wat is een dwergei?

Volgens Koenig (1980), geciteerd in Crick (1995), heeft een dwergei maximaal 75% van het volume van de andere eieren binnen het legsel of 75% van het volume van een normaal ei van dezelfde soort. Het volume van een ei wordt daarbij berekend als: lengte x breedte x breedte, vermenigvuldigd met de constante 0.51 (Simmons 2000). Het volume in Tabel 1 is berekend volgens deze formule.

De meeste dwergeieren zijn normaal van vorm en tekening. Ze bevatten echter in het algemeen niet of nauwelijks eigeel en ze komen niet of zelden uit. Voorts worden de meeste dwergeieren gewoon tussendoor geproduceerd, het hoeven dus niet per se eerste of laatste eieren binnen een legsel te zijn (Crick 1995).

Mijn dwergei

Het dwergei voldeed aan de meeste criteria voor dwergeieren. Het volume bedroeg 59% van het gemiddelde van de overige eieren in het nest en 54 % van het gemiddelde volume van 55 in het Horsterwold in 2001 opgemeten buizerdeieren. Vorm en kleur van het dwergei waren normaal. Het bijzondere van dit dwergei was echter dat het uitkwam en dat het aan een legsel werd toegevoegd, en wel minimaal drie weken na het completeren van dat legsel. Het is dus allerminst zeker dat het door hetzelfde vrouwtje werd geproduceerd en in feite moet het worden beschouwd als een apart legsel van één ei.

Het jong was aan de kleine en lichte kant, maar het is niet zeker of dit te maken heeft met de geringe omvang van het ei waar het uitkwam. Er is overvloedige literatuur waaruit blijkt dat een klein ei resulteert in de geboorte van een klein kuiken (Carey 1996). De ontwikkeling daarna hangt echter in hoge mate af van de kwaliteit van de ouders, de kwaliteit van het territorium en mogelijk van andere omgevingsfactoren (Magrath 1992). De ouderzorg voor mijn kuiken heb ik onvoldoende kunnen kwantificeren; op 20 juni lag er in elk geval een rosse woelmuis op het nest, maar op 17 juli ontbraken prooien.

Hoe zeldzaam zijn dwergeieren?

Crick (1995) stelt dat onder zangvogels ongeveer één op de 600 en bij niet-zangvogels één op de 300 eieren een dwergei is. Onder Nederlandse Haviken, Sperwers en Buizerds zijn dwergeieren een stuk zeldzamer. Wanneer ik een schatting maak, zag ik gedurende mijn leven 1000 eieren van Havik *Accipiter gentilis*, 1300 van Sperwer *A. nisus* en 1800 van Buizerd. Bij Havik en Sperwer trof ik nooit een dwergei aan en bij Buizerd zeker één maal en mogelijk een tweede maal. Het tweede geval betrof een nest omstreeks 1985, waarin een jong en een bijzonder klein ei lagen. Het ei heb ik toen niet opgemeten, zodat ik niet weet of het voldeed aan de criteria. Waarschijnlijk komen dwergeieren dus minder vaak voor dan berekend door Crick. De verhoudingsgewijs grotere frequentie van voorkomen in de reeksen legsels genoemd in Crick (1995) is logisch, omdat legsels met dwergeieren interessant zijn en dus relatief vaker zullen zijn beschreven en doorgegeven.

Dank

Rob van Swieten hielp bij het opsporen en controleren van nesten.

Summary: Runt egg of Common Buzzard *Buteo buteo*

In 2001 a runt egg was added to a clutch of three normal-sized eggs, at least three weeks after the first clutch was completed. The first three eggs didn't hatch and only one of them contained a 1-week old embryo. The volume of the runt egg amounted to 59% of the average of the other three eggs in the nest (Table 1) and 54% of the average of 55 other Common Buzzard eggs found in the same region in the same year. Unexpectedly, it hatched whereas none of the three 'normal' eggs did. The chick had a comparatively light mass, and remained small and thin for its age until fledging (no data afterwards). Given its mass and measurements it must have been a male (at 36 days of age: 620 g and minimum lateral metatarsus width of 8.1 mm; compare with growth curves in Bijlsma 1999).

During my raptor studies in The Netherlands since the early 1980s, I did not find any runt eggs among *c.* 1000 eggs of Goshawk *Accipiter gentilis* and *c.* 1300 eggs of Sparrowhawk *A. nisus*. Among *c.* 1800 eggs of Common Buzzard I found a single runt egg; a probable second runt egg of Common Buzzard was not measured. Such frequencies of runt eggs are much lower than those summarized by Crick (1995), indicating that nest record schemes and egg collections probably provide biased samples of the frequency of occurrence of this phenomenon.

Literatuur

- Bijlsma R.G. 1997. Handleiding veldonderzoek Roofvogels. KNNV Uitgeverij, Utrecht.
- Bijlsma R.G. 1999. Geslachtsdeterminatie van nestjonge Buizerds *Buteo buteo*. Limosa 72: 1-10.
- Carey C. 1996. Female reproductive energetics. *In*: Carey C. (ed.), Avian energetics and nutritional ecology: 324-374. Chapman & Hall, New York.
- Crick H.Q.P. 1995. The strange case of the Whistling Oofoo. What are runt eggs? Brit. Birds 88: 169-180.
- Magrath R.D. 1992. The effect of egg mass on growth and survival of Blackbirds: A field experiment. J. Zool. (Lond.) 227: 639-649.
- Simmons R.E. 2000. Harriers of the World. Their behaviour and ecology. Oxford University Press, Oxford.

Adres: Oosterbroekstraat 45, 9402 RB Assen.

Een zonnebadende Buizerd *Buteo buteo*

Rob G. Bijlsma

Op 7 juli 2001 werd ik opgebeld door de eigenaar van de patatkraam bij het Canadameer tussen Wateren en Appelscha: 'een Buizerd die niet kan vliegen maar nog wel stevig van zich afkluwt.' Tsja, wat moet je met zo'n beest. Ik ben er niet happig op kneuzen *coûte que coûte* in leven te houden. Echter, eerder die dag had ik samen met Petra de Goeij en Theunis Piersma al de teloorgang van een wespennest van nabij meegemaakt; de enige overlevende van dat drama -een jonkie van zes dagen oud- hadden we meegenomen in de hoop het op een ander nest te kunnen bijplaatsen (hierover meer in de volgende Takkeling). Aan deze marginale actie kon nog wel een tweede worden toegevoegd; één à twee goede daden per broedseizoen mogen me vergund zijn. Dus die Buizerd opgehaald. Inderdaad, een jong van dit jaar met een hangende linkervleugel en sterk vermagerd, maar behoorlijk tierig. Zo te zien niets gebroken. De vogel woog nog maar 535 gram bij een vleugellengte van 382 mm.

In de daaropvolgende dagen verorberde de Buizerd eigenhandig de bosmuizen die ik voor hem klaarlegde. Zijn vliegvermogen verbeterde allengs van non-existent naar behendig van tak naar tak hoppen en afstanden vliegen van 3-4 meter. De linkervleugel bleef wat hangen, maar blijkbaar toch niet zó erg dat vliegen geheel onmogelijk was. Op 20 juli liet ik hem los bij een gewicht van 615 gram. Niet bepaald een dikzak, maar het was dan ook een mannetje van klein postuur. Vliegen ging moeizaam. Het was meer veredeld fladderen. Vooral in de eerste twee weken na loslating was zijn actieradius beperkt. Op vaste plekken legde ik muizen, mollen (afkomstig uit de tuin van Maria Quist) en verkeersslachtoffers neer. Ondertussen probeerde hij rond mijn ven groene kikkers te vangen in de ondiepe delen. Zelden succesvol, en soms resulterend in een nat verenpak waardoor vliegen helemaal onmogelijk werd. Op die manier kon ik hem op 30 juli nog eenmaal vangen: hij woog toen nog steeds maar 600 gram! Niettemin was er progressie zichtbaar. In wankele vlucht werden steeds langere afstanden afgelegd (10-50 m), de vleugelslag werd geleidelijk stabiel, de landingen eindigden niet meer in crashes. Kortom, de kneus werd een echte Buizerd. Overigens wel eentje die liever lui dan moe is en maar wat graag zijn dagelijkse portie -door mij bijeengesprokkeld- vlees komt scoren. Dat laatste heeft echter een voordeel. Zonder veel moeite kan ik nu van zeer nabij een Buizerd observeren onder verder natuurlijke omstandigheden. De vogel is lang niet zo tam als Warpje een paar jaar geleden (voor wie het vergeten is: een jonge Wespennest die tam werd als een hond; Bijlsma 1997), maar gebruikt desondanks mijn huis en directe omgeving als zit-, bad-, jaag- en slaapplek. Mits voorzichtig bewegend is er dus van alles aan zo'n vogel te zien.

De zonnebaden

Canada, want zo heb ik hem gedoopt, had de gewoonte na een schranspartij op het rieten dak van mijn schuur te gaan zitten uitbuiken. Daar betrakte ik hem op 17 augustus 2001, om 11.15 uur, voor het eerst zonnend. Niet zoals Warp en andere Wespendienven dat doen, staand met vleugels in deltahouding en gespreide staart (Bijlsma 1997) of staand met wijd uitstaande vleugels (Dijkstra 2000), maar liggend met gespreide vleugels en de staart slechts iets gespreid (Foto 1). Deze houding nam hij aan op het moment dat de felle zon vrijwel loodrecht op het dak scheen; de rug was naar de zon toegekeerd. De buitentemperatuur was 22°C in de schaduw en moet dus voor de vogel zelf aanmerkelijk hoger hebben gelegen. De eerste zonsessie nam ruim 10 minuten in beslag. In tegenstelling tot de Wespendienven hield hij de snavel gesloten en keek hij alert in het rond. Exact dezelfde zonhouding nam hij op 27 augustus aan (13.20 uur, buitentemperatuur in de schaduw 30°C), wederom op het schuurdak en nu zelfs kort volhardend toen de linkervleugel in de schaduw van een beuk kwam te liggen (Foto 2). De snavel bleef opnieuw gesloten, de staart werd licht gespreid zodat de stuit vol in het zonlicht kwam. De kleine veren op kop, nek, mantel en vleugels bleven vlak liggen. Deze zonsessie duurde ruim zeven minuten, en ging over in een lighouding met ingetrokken vleugels (Foto 3) en uiteindelijk in een staande houding en poetsend (Foto 4). Tot nu toe, 16 september 2001, zijn dit de enige keren geweest dat ik hem zonnend betrakte.

Foto 1. Juvenile Buizerd zonnend op schuurdak, Bokkenleegte, Berkenheuvel, 17 augustus 2001 (Rob Bijlsma). *Juvenile Common Buzzard sunning, 17 August 2001.*

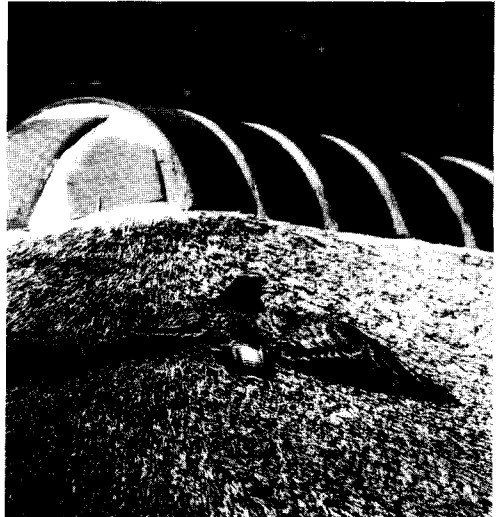

Foto 2. Juvenile Buizerd opnieuw zonnend op schuurdak, Bokkenleegte, Berkenheuvel, 27 augustus 2001 (Rob Bijlsma). *Juvenile Common Buzzard sunning, 27 August 2001.*

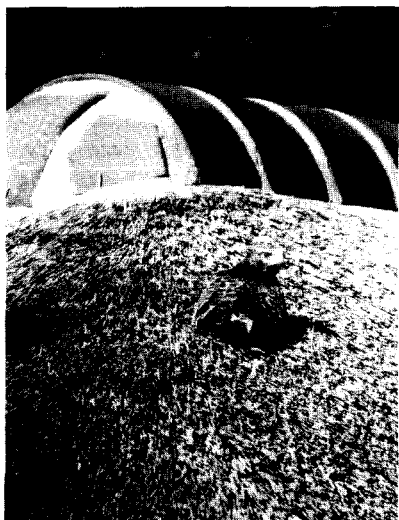

Foto 3. Jonge Buizerd kort na verlaten van zonhouding, maar stuit nog geëxponeerd in liggende positie, Berkenheuvel, 27 augustus 2001 (Rob Bijlsma). *Juvenile Common Buzzard, about to resume normal position after full-spreadeagle sunning posture, but still with exposed rump, 27 August 2001.*

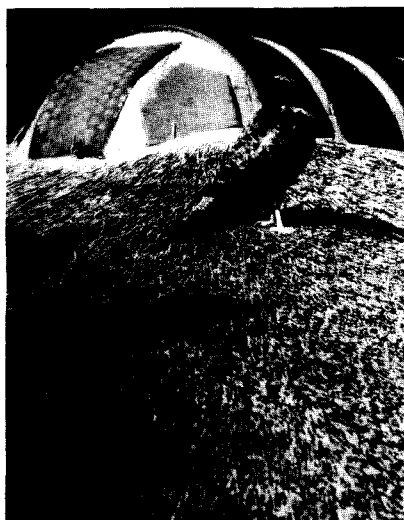

Foto 4. Jonge Buizerd heeft liggende positie verlaten en is overgegaan op het poetsen van rugveren, Berkenheuvel, 27 augustus 2001 (Rob Bijlsma). *Juvenile Common Buzzard preening mantle feathers after having left its lying position during the preceding sunbath, 27 August 2001.*

Discussie

Een eerder door Ron Poschkens beschreven zonnende Buizerd deed dat óók liggend (Bijlsma *et al.* 1999). Dit is eveneens bekend van Zwarte Arend, Secretarisvogel, Slecht-, Gier-, Lanner-, Prairie- en Boomvalk, Cooper's Havik en Sperwer (Simmons 1986, Potters 2000). Mijn Buizerd ging willens en wetens, en vrijwel op het heest van de dag, met zijn rug naar de zon gekeerd op een hellend vlak liggen, waardoor de zon bijna rechtstandig op zijn rug viel. Alleen op 17 augustus was er vliezige bewolking, waardoor de zon in eerste instantie suboptimaal scheen; de vogel begon te zonnen op het moment dat de zon door het vlies brak en aanzienlijk aan kracht won. Deze reactie op variaties in zonnekracht zag ik ook bij Warp, de Wespendif in 1997 (Bijlsma 1997). Op 27 augustus was het echter de hele dag onbewolkt en tropisch warm. De Buizerd bleef toen kort met gespreide vleugels liggen terwijl een deel van zijn lijf al werd beschaduwde. Dat heb ik mijn Wespendifen nooit zien doen; die hielden acuut op met zonnen zodra de zon aan kracht inboette.

Thermoregulatie

Gezien de tijd van het jaar (augustus), tijd van de dag (rond middaguur) en het constant warme/hete weer op de betreffende dagen, verwacht ik niet dat het hier om een thermoregulerende maatregel ging. In de gematigde klimaatszone kun je je voorstellen dat vogels de zon gebruiken om bij gemiddeld lage omgevings-temperaturen in de thermoneutrale zone te komen. Op die manier wordt energie gespaard die anders aan temperatuursregulatie had moeten worden besteed. Maar dat verklaart niet waarom vogels in Europa vooral van april tot en met september zonnebaden (het warme deel van het jaar), en dan ook nog op het heetst van de dag (Stainton 1982, Prinzing 1983). Ook roofvogels beperken zich vrijwel geheel tot die tijdvakken (zie literatuurlijst).

Aan de andere kant was het opmerkelijk dat Canada, ondanks langdurige blootstelling aan felle zon, geen signalen van hittestress vertoonde: geen veren die omhoog gingen staan ter koeling, en slechts zeer kort hijgend met de snavel ietsje open (Foto 2) om overtollige hitte kwijt te raken (wat Warp wel veelvuldig deed). Waar was de vogel dan wel mee bezig?

Ectoparasieten

Het idee dat ectoparasieten mobieler worden, en dus makkelijker kunnen worden verwijderd, indien beschenen door felle zon, is maar beperkt juist. Ik vermoed dat poetsen daarvoor een betere strategie is. Iedere ringer van nestjonge roofvogels weet dat luisvliegen actief worden zodra je met meetapparatuur tussen de veren gaat morrelen (meet maar eens een P8 of staart met een liniaal). Het verwijderen van Mallophaga is echter van een geheel andere orde, omdat die vaak buiten bereik van de snavel zitten en dus nauwelijks actief kunnen worden verwijderd (Clayton 1991). Aan de andere kant is bekend dat sommige parasieten gevoelig zijn voor UV-straling en doodgaan of uitdrogen na blootstelling aan zonnestralen (Prinzing 1983). Mijn Buizerd heb ik grondig bekeken voordat ik hem losliet; luisvliegen, veerluizen, mijten noch teken trof ik op hem aan. Na een zonsessie begon de vogel overigens wel te poetsen (Foto 4), wat mogelijk als reactie op het zonnen kan worden gezien.

Synthese van vitamine D

Vitamine D wordt overwegend via synthetisering van provitamine D door de vogel zelf aangemaakt. Opname via voedsel komt weinig voor omdat het slechts in de lever van vissen en in eieren in noemenswaardige hoeveelheden wordt aangetroffen (Prinzing 1983). De synthese van provitamine D naar vitamine D komt door middel van UV-straling op de huid tot stand. De productie van provitamine D in de vetklieren van de stuit wordt door instraling van de zon bevorderd. Via de snavel wordt dit over de veren verspreid tijdens het poetsen, waarna UV-straling zorgt voor omzetting in vitamine D. Bij gebrek aan dit vitamine treedt bij jonge duiven rachitis op (Prinzing 1983). Zonnebaden kan dus een belangrijke rol spelen in het proces van synthetisering. Let in dit verband op de naar de zon gekeerde stuit (Foto 1 en 2).

Evenzeer speelt instraling van zonlicht op de huid een rol bij aanmaak van vitamine D, ook zonder inwrijving met vet uit de stuitklier (Kennedy 1968, Simmons 1986). Al met al valt niet goed te beoordelen welke functie het zonnebad vervult. De kans is echter groot dat veeronderhoud -op enigerlei wijze- in het geding is.

Dank

J.M.G. Plat van snackbar Canada was begaan met het lot van de Buizerd, en Theunis en Petra waren zo goed de vogel per automobiel op te halen.

Summary: A sunbathing Common Buzzard *Buteo buteo*

On 17 and 27 August 2001 (at 11.15 and 13.20 hr respectively), a juvenile Common Buzzard adopted a full-spread-eagle sunning posture on the sun-exposed roof of a barn in the northern Netherlands. Ambient temperatures were 22 and 30°C respectively. On 17 August it was partly overcast, and the bird started sunning after the sun reappeared from behind clouds. On 27 August, clouds were lacking. In both cases, the bird had been eating first, using the barn as a resting site for preening and sunbathing. The bird was lying on the sloping roof, back turned toward the sun and with rectrices only slightly spread (Photo 1, 2). It was vigilant all the time. Even on 27 August (30°C), the bird did not show any signs of heat stress: coverts nor feathers from mantle, head or neck were fluffed, the bill was closed and panting was of short duration (Photo 2). After sunbathing for 7-10 minutes, the bird closed its wings (Photo 3) and started preening for several minutes (Photo 4). This bird was taken into captivity on 7 July (left wing slightly damaged, bird unable to fly) and released on 20 July, when ectoparasites were absent (chewing lice, louse-flies, ticks or mites).

Literatuur

- Bijlsma R.G. 1997. Zon-gedrag van een Wespandief *Pernis apivorus*. De Takkeling 5(3): 31-37.
- Bijlsma R.G., van den Brink B., Koks B., Poschkens R. & de Vlaming P. 1999. Zon-gedrag van Grauwe Kiekendief *Circus pygargus*, Havik *Accipiter gentilis*, Sperwer *A. nisus* en Buizerd *Buteo buteo*. De Takkeling 7: 107-112.
- Clayton D.H. 1991. Coevolution of avian grooming and ectoparasite avoidance. In: Loye J.E. & Zuk M. (eds.), Bird-parasite interactions: ecology, evolution and behaviour: 258-289. Oxford University Press, Oxford.
- Dijkstra A. 2000. Een andere vorm van 'echt' zon-gedrag bij de Wespandief *Pernis apivorus*? De Takkeling 8: 106-107.
- Kennedy R.J. 1968. The role of sunbathing in birds. Brit. Birds 61: 320-322.
- Potters H. 2000. Ook Boomvalken *Falco subbuteo* nemen wel eens een zonnebad. De Takkeling 9: 159-160.
- Prinzinger R. 1983. Sonnenbaden bei Vögeln. Ökol. Vögel 5: 41-62.
- Simmons K.E.L. 1986. The sunning behaviour of birds. Bristol Ornithological Club, Bristol.
- Stainton J.M. 1982. Timing of bathing, dusting and sunning. Brit. Birds 75: 65-86.

Adres: Doldersummerweg 1, 7983 LD Wapse.

Onbedoelde prooioverdracht tussen Sperwer *Accipiter nisus* en Boomvalk *Falco subbuteo*

Hans Hasper

In het kader van de aanleg van de Betuweroute was ik het afgelopen jaar gestationeerd in het zuiden van Gelderland. In het kleine natuurgebied Het Broek, ten noordwesten van Waardenburg (atlasblok 39-51-14), was ik getuige van een opmerkelijke gebeurtenis.

Tijdens de inventarisatieronde van 21 juni zag ik om 10.50 uur een voedselvluht van een mannelijke Sperwer. Het adulte beest schoot met prooi (ogenschijnlijk een jonge spreeuw *Sturnus vulgaris*) de noordwesthoek van het 36 ha grote natuurreservaat binnen. Ik baande me een weg door de jonge bosopslag met wilgengriemd en riet. De moeizame poging om het nest te vinden leverde alleen maar een gefrustreerde ik op. Besloten werd om bij de zuidwesthoek van het gebied enige tijd te wachten op een mogelijk volgende voedselvluht. In dit deel had ik eerder die dag een nest gevonden van een Boomvalk. Vanaf deze plek zag ik het boomvalkmannetje op 300 meter afstand, zich rustig poetsend op een kale tak van een hoge populier. Op 50 meter afstand van het mannetje torende de nestboom boven de bosopslag uit. Het vrouwtje en het nest waren door de wirwar van takken alleen bij een windvlaag zichtbaar.

Om 11.10 uur veranderde het rustige tafereeltje. Het boomvalkmannetje liet zich met een paar ferme slagen uit de populier glijden en kwam luid kekkerend op me af. In mijn ooghoek zag ik een Sperwer met prooi aankomen. Omdat ik tegen een hek zat, zag het adulte vrouwtje Sperwer mij waarschijnlijk niet. Op een afstand van enkele meters passeerde ze mij. De jonge spreeuw in haar klauwen was nu duidelijk zichtbaar. De twee vogels vlogen recht op elkaar af en het sperwervrouwtje leek ondanks het felle gekekker van het boomvalkmannetje niks in de gaten te hebben. Op het laatste moment, toen ze elkaar tot op enkele meters genaderd waren, zag ik een duidelijke schrikreactie van het sperwervrouwtje. Ter bescherming draaide ze zich, in de vlucht, op haar rug met uitgestoken poten. Het boomvalkmannetje bleef horizontaal vliegen, stak zijn poten uit en greep de jonge spreeuw uit haar klauwen. Dit hele schouwspel speelde zich af op twee meter hoogte en duurde maar enkele seconden. Het boomvalkmannetje verdween met de buit in het gebladerte van een hoge populier. Het silhouet van het sperwervrouwtje bleef zichtbaar in de bosrand. Vijf minuten later verliet ze de bosrand om zich boven de graslanden omhoog te schroeven. Eenmaal op hoogte liet ze zich afzakken in oostelijke richting alsof er niets gebeurd was. Het sperwernest werd niet gevonden.

Boomvalken zijn geduchte luchtjagers die uitstekend in staat zijn tot een succesvolle roofactie. De in de literatuur genoemde strooptochten van Boomvalken hebben veelal betrekking op Torenvalken. Bijlsma (1980) was in 1979 getuige van de ontftuseling van een rosse woelmuis *Clethrionomys glareolus* aan een Roodpootvalk *Falco vespertinus*. In het boek van Anthony Chapman wordt een waarneming van Ian Wyllie genoemd die zag hoe een Boomvalk tevergeefs probeerde een Sperwer zijn prooi afhandig te maken. Fiuczynski (1988) noemt een hele trits waarnemingen, waarbij met name Torenvalken *Falco tinnunculus* het moesten ontgelden. Ook de waarneming van Bednarek (1989) had betrekking op een Torenvalk. Hoe groot het aantal prooien is dat ontftuseld wordt, is niet bekend. Veel zullen het er echter niet zijn. Waarschijnlijk komt het vaker voor in open landschap, waar broedgelegenheid schaars is en beide soorten genoodzaakt zijn dichter bij elkaar te broeden. Het gemiddelde gewicht van gewervelde prooien van Nederlandse Boomvalken bedraagt 29.8 gram (n=155, Bijlsma 1993). Het aftroggelen van een jonge spreeuw met een gewicht van 60 gram is dus een lucratieve manier van voedsel bemachtigen. Het blijft natuurlijk de vraag of de Boomvalk de intentie had om deze prooi te stelen of dat hij de Sperwer alleen wou verjagen.

Summary: Kleptoparasitic Hobby *Falco subbuteo* takes prey from Sparrowhawk *Accipiter nisus*

On 21 June 2001, an adult male Hobby sat in attention near its nest (50 m away) in a poplar. From there, he attacked a prey-carrying adult female Sparrowhawk head-on in level flight. The Sparrowhawk turned upside down in defense, upon which the Hobby grabbed the starling *Sturnus vulgaris* from her talons and disappeared into the woodlot where its female was incubating. Apparently, the Sparrowhawk also had a nest in the same woodlot (but not found), considering another food transportation earlier that day. In this region in the central Netherlands, nesting sites are in short supply (mainly farmland, with small woodlots), increasing the risk of kleptoparasitism.

Literatuur

- Bednarek W. 1989. Beuteschmarotzende Baumfalke (*Falco subbuteo*). Greifvögel Falkn. 1988: 81.
Bijlsma R. 1980. De Boomvalk. Kosmos, Amsterdam/Antwerpen.
Bijlsma R.G. 1993. Ecologische atlas van de Nederlandse roofvogels. Schuyt & Co., Haarlem.
Chapman A. 1999. The Hobby. Arlequin Press, Chelmsford.
Fiuczynski D. 1987. Der Baumfalke. Neue Brehm-Bücherei 575. Ziemsen Verlag, Wittenberg Lutherstadt.

Adres: Zonedauwstraat 19, 9404 JP Assen (0592-316598).

Het voorkomen van de Boomvalk *Falco subbuteo* rond Nijmegen sinds 1970

Kor Goutbeek en Arno Izaaks

Wat is er zo leuk aan de Boomvalk? Ik denk dat ik in augustus 1997 definitief viel voor de Boomvalk. Ik zag de snelle jager ineens opduiken tussen de gierzwaluwen, gewoon boven mijn stadstuinje. Dat ranke sikkelsilhouet zo hoog, zo vrij, de ingetogen spanning die zo'n roofvogel impliciet met zich meedraagt deed de adrenaline in mijn aderen tintelen. Een paar dagen later zag ik op een fietstocht rond Nijmegen Boomvalken jagen boven het zweefvliegveld, op de Mokerheide en op twee plekken in de Overasseltse vennen. Nu zijn sommige vogelaars behept met de afwijking dat zodra ze een vogel vaker zien hun relatieve waarde voor ze afneemt. Het moet altijd nieuw en anders zijn: soortenjagers zijn soms onverzadigbare consumenten. Maar dat ik zo kort achter elkaar, zo regelmatig Boomvalken zag, gaf mij juist het magische gevoel dat mijn liefde beantwoord werd!

De allereerste keer dat ik een waarschijnlijk territoriale Boomvalk in actie zag was boven het eikenbos van Slot Doddendaal te Ewijk. Luid kekkerend verjoeg de valk met ongeëvenaarde snelheid en flitsende vleugelslag een zich boven het bos ophoudende Buizerd *Buteo buteo*. Een paar minuten lang volgde ik dit spektakel met een hevig opgewonden gevoel, met bewondering voor de felheid, gratie en pracht van de kleine valk. Vanaf dit moment nam ik me voor meer te weten te komen over het gedrag en de levenswijze van deze bekoorlijke vogel.

Aanleiding en vraagstelling

Waarom willen we iets publiceren over het voorkomen van de Boomvalk in het Rijk van Nijmegen? Ten eerste omdat de soort ons lief is, zoals we net geschetst hebben. Ten tweede omdat er over het precieze voorkomen van de Boomvalk minder bekend is dan dat van andere roofvogels als Havik *Accipiter gentilis*, Buizerd en Sperwer *A. nisus*. Dit komt vooral omdat de Boomvalk lastiger nauwkeurig te inventariseren is. Buizerd en Havik gebruiken hun forse nesten vaak jaren achtereen. Een Boomvalk zoekt telkens een geschikt nest van een kraai, en zo'n nest kan van jaar tot jaar wel een paar honderd meter opschuiven. En dat kleine, tussen bladeren of naalden verscholen nest is ook nog moeilijk te vinden.

De derde en belangrijkste reden is dat er wat aan de hand lijkt met de Boomvalk. Alom klinken geluiden dat de soort sterk zou afnemen. Op de Veluwe, ooit een bolwerk van de soort met meer dan 100 paartjes, is hij in 1999 nagenoeg verdwenen (Bijlsma 2000) en in Drenthe -de op roofvogels best onderzochte provincie waar ooit 90 paartjes broedden- werden in datzelfde jaar slechts vijf nesten gevonden.

Schattingen van het aantal Boomvalken in de periode 1985-92 gingen uit van c. 1700-2100 paar (Bijlsma 1996). Voor het jaar 2000 is ten behoeve van de *Avifauna van Nederland deel 2* het aantal geschat op 750-1000 (Bijlsma *et al.* 2001). Overigens werd in de loop van de jaren tachtig al een afname geconstateerd (Bijlsma 1996). De indruk bestaat dat de soort vooral is afgenomen in de van oudsher geschikte boomvalkgebieden: uitgestrekte, licht glooiende heidevelden, zandverstuivingen en vennen in combinatie met naaldbossen.

Onze onderzoeksvragen luiden daarom als volgt (zie ook Bijlage 1):

- Is de Boomvalk in het Rijk van Nijmegen ook afgenomen tussen 1989 en 2000, zoals landelijk wordt geconstateerd? En hoe is dat, in vergelijking met 25 jaar geleden, de periode 1970-76 (dit hebben we speciaal gedaan vanwege van het 25-jarig bestaan van de Vogelwerkgroep)?
- Zijn er duidelijke verschuivingen in het verspreidingspatroon van de Boomvalk te zien als we de periode 1989-2000 vergelijken met 25 jaar geleden, de periode 1970-76?

Adulte Boomvalk speert op juveniele Havik af die te dicht in de buurt van zijn nest kwam, iets wat tegenwoordig overal in Nederland kan worden gezien. Weersloot, volkstuin 'Tuinwijck', 13 juli 1999 (Nirk Zijlmans). *Adult Hobby chasing juvenile Goshawk near its nest.*

Hierbij willen we nadrukkelijk de kanttekening maken dat de ontwikkelingen in het Rijk van Nijmegen niet representatief hoeven te zijn voor een grotere regio of voor heel Nederland. Bovendien gaat het om zulke kleine aantallen, dat dit onderzoek wetenschappelijk gezien slechts een smalle basis heeft. We pretenderen dan ook niet dat we ook maar iets aan kunnen tonen, wél dat we een bijdrage kunnen leveren aan de discussie over het wel en wee van de Boomvalk.

Is het Rijk van Nijmegen een goed boomvalkengebied?

In *Vogels van de grote rivieren* wordt het Rijk van Nijmegen aangemerkt als hét bolwerk van de Boomvalk in het rivierengebied (van den Bergh *et al.* 1979). Hier broedde in de periode 1970-76 bijna de helft van alle Boomvalken in het gebied van de grote rivieren. Maar is het Rijk van Nijmegen landelijk bekeken nou zo'n goede boomvalkenregio, ofwel komt de dichtheid hier boven het landelijk gemiddelde uit? Jaarlijks broeden er *c.* 6-12 paar Boomvalken in het 30.000 ha grote onderzoeksgebied, wat neerkomt op een dichtheid van één paar per 2500 tot 5000 ha. In Nederland broeden op dit moment tussen de 750 en 1000 paartjes op een oppervlakte van 3.7 miljoen hectare: een dichtheid van 1 paar per 3700 tot 4900 hectare. Binnen Europa gelden dichtheden van tussen de 1.1 en 7.7 paar per 100 km² (Chapman 1999), wat neerkomt op 1 paar per 1300 tot 9000 hectare. Het Rijk van Nijmegen is dus een doorsnee boomvalkengebied, zowel gezien vanuit Nederlands als Europees perspectief. In het algemeen zijn de dichtheden van Boomvalken laag vergeleken bij roofvogels als Torenvalk *Falco tinnunculus*, Buizerd, Sperwer en Havik (Chapman 1999).

Over broedparen, nesten en nestlocaties

In dit artikel wordt veel gesproken over nestlocaties in plaats van nesten of van broedparen. Dat doen we bewust. Zo is er over de periode 1989- 2000 sprake van 24 nestlocaties, maar van maximaal 12 broedparen in een jaar, slechts de helft dus. Voor ons is het dan ook de vraag hoe het zit met alle vermeldingen van aantallen broedparen boomvalken in de literatuur in gebieden waar over langere periodes is geïnventariseerd. Wordt dan bijvoorbeeld met 20 paar het aantal nestlocaties bedoeld of het gemiddelde aantal broedparen over de periode? Als het eerste het geval is, zal er sprake zijn van een flinke overschatting van het werkelijke aantal broedende boomvalkparen per jaar.

Verloop van het broedseizoen

Om waarnemingen van Boomvalken in de loop van het jaar te kunnen interpreteren als indicaties voor een broedlocatie is het belangrijk om te weten hoe hun broedseizoen verloopt. Daarom hier een beknopte schets. De meeste Boomvalken komen in de loop van april en de eerste helft van mei in hun territorium aan. Ze hebben dan 8000 km gevlogen vanuit hun overwinteringsgebieden in zuidelijk Afrika. De mannetjes arriveren vaak een dag of twee eerder dan de vrouwtjes, soms verschijnen ze samen. Of Boomvalken echt samen trekken is niet bekend. In de tweede helft van mei baltsen en paren de meeste Boomvalken, ze zijn dan erg luidruchtig. In de maanden juni en juli wordt de Boomvalk veel onzichtbaarder, *elusive* zoals de Engelsen dat zo mooi zeggen. Het aantal waarnemingen van

Boomvalken halveert dan ook in deze fase van de broedcyclus. Het vrouwtje zit vrijwel onzichtbaar te broeden, haar man zorgt voor het vlees op tafel. Hij jaagt daarvoor tussen de twee en zes km van het nest (Fiuczynski 1995). Het zien van een eenzame Boomvalk tijdens het broedseizoen levert dus geen informatie over de mogelijke plek van het nest. Zie je in juni of juli twee Boomvalken bij elkaar, dan kan dit wél een aanwijzing voor een nest in de buurt zijn: let op territorium- of nest-indicatief gedrag, zoals 'pit-pit'-roepende vogels, prooiaanvoer en schemerduetten. Soms is ook de prooioverdracht -die met roepen gepaard gaat- van het mannetje aan het vrouwtje te zien. Boomvalken leggen rond 10 juni het eerste van de gemiddeld 3 eieren. Een maand later, rond 10 juli, barsten de eieren open en nog een maand later, rond 10 augustus fladderen de jongen het nest uit. Dan neemt de kans op het zien van Boomvalken snel toe - die verviervoudigt bijna (Chapman 1999). De jongen bedelen om voedsel bij de oudervogels en er vliegen vaak vier of vijf Boomvalken rond de nestboom. Een week of drie tot vier later, het is dan begin september, kunnen de jonge Boomvalken zich gewoonlijk zonder ouders redden. In de loop van de maand september trekken de meeste Boomvalken weg uit Nederland.

Territoria, nesten en plaatstrouw

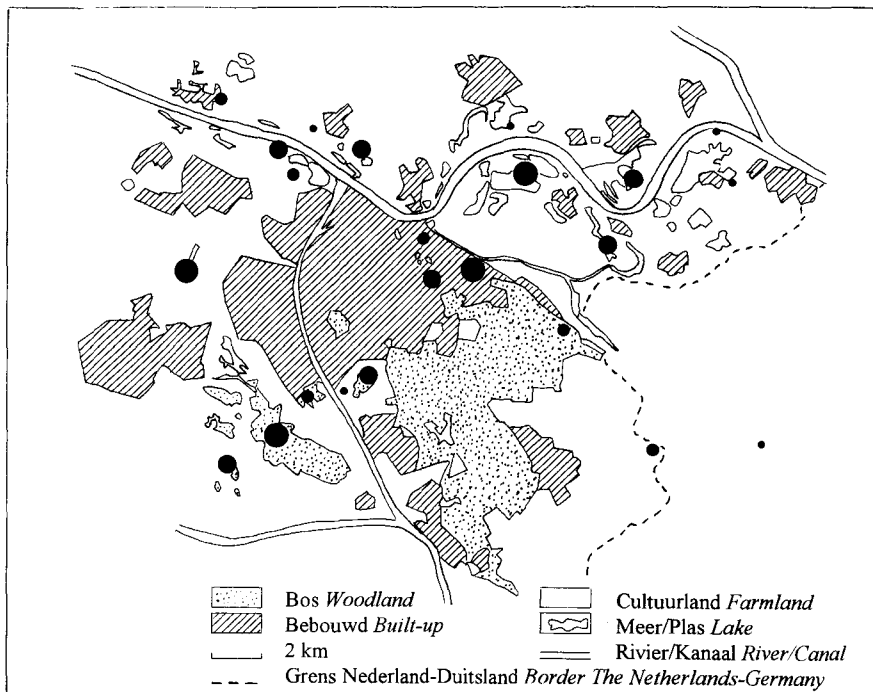
Een Boomvalk heeft niet een echt territorium, zoals veel andere roofvogels wél hebben. Een gebied van globaal 200 (100-500) meter rond het nest wordt verdedigd tegen andere roofvogels, kraaiachtigen, reigers en meeuwen (Chapman 1999). Tót 500 meter, soms verder, wordt een andere Boomvalk verjaagd (Fiuczynski 1995). Soms broeden Boomvalken niet verder dan 140 meter uit elkaar (Cramp & Simmons 1980). Er is zelfs losse kolonievorming gezien van Boomvalken die nog geen 100 meter van elkaar broedden (Chapman 1999).

Het nest, meestal van een zwarte kraai *Corvus corone* (70-95% van de gevallen), ligt verscholen in gebladerte op gemiddeld 15 m hoogte, heeft een vrije aanvliegroute en vrij zicht naar één kant (Chapman 1999). Vaak ligt het nest aan de rand van het bos (zelden >50 m van de bosrand) of in een bomenrij, soms in een solitaire boom.

Hoewel een Boomvalk 11 jaar oud kan worden, is de gemiddelde levensverwachting van een 1 jaar oude Nederlandse Boomvalk ongeveer 3.3 jaar (Bijlsma 1996). Ervan uitgaande dat Boomvalken vanaf hun 2de levensjaar (derde kalenderjaar) broeden, zullen de meeste Boomvalken slechts 1-3 keer een nest jongen grootbrengen.

In ons onderzoek rond Nijmegen was een broedlocatie in de periode 1989-2000 9x een jaar, 6x twee jaar en 4x drie jaar bezet (zie ook Krüger 1991). Mogelijk komt die bezettingsduur overeen met de levensduur van de vogels. Van de 24 locaties in ons onderzoeksgebied werd er maar één met zekerheid, en drie andere mogelijk, ieder jaar bezet. Als één van de vogels overlijdt, zoekt de ander soms een nieuwe partner waarmee dezelfde locatie bezet wordt. Eén vrouwtje in West-Berlijn broedde acht jaar achter elkaar op dezelfde plek met drie verschillende mannetjes (Fiuczynski 1995). Mannetjes zijn veel trouwer dan wijfjes aan het gebied waar ze zelf uit het ei zijn gekropen. In Berlijn keerde 85% van de mannen terug naar hun geboortegrond,

tegen 11% van de vrouwen. Boomvalken zijn trouw aan hun gebied, maar niet zo zeer aan een specifiek nest of broedlocatie. Die kunnen bij hetzelfde paar tot wel een kilometer uit elkaar liggen. In Berlijn verkasten Boomvalken meestal niet verder dan 0-100 meter, maar soms verhuisden ze tot wel 1700 meter (Fiuczynski 1995).

Figuur 1. Broedlocaties van de Boomvalk in het Rijk van Nijmegen in 1989-2000 (volledigheid naar schatting 60-80% in 1989-94 en 80-90% in 1995-2000). Broedvastheid oplopend met oplopende stipgrootte van resp. 1, 2-3, 4-5 naar vermoedelijk 12 jaar bezet. *Breeding sites of the Hobby near Nijmegen in 1989-2000 (coverage approximately 60-80% in 1989-94 and 80-90% in 1995-2000). Breeding site tenacity shown by increasing dot size, from 1 year to 2-3, 4-5 and possibly 12 years.*

Antwoorden op de onderzoeksvragen

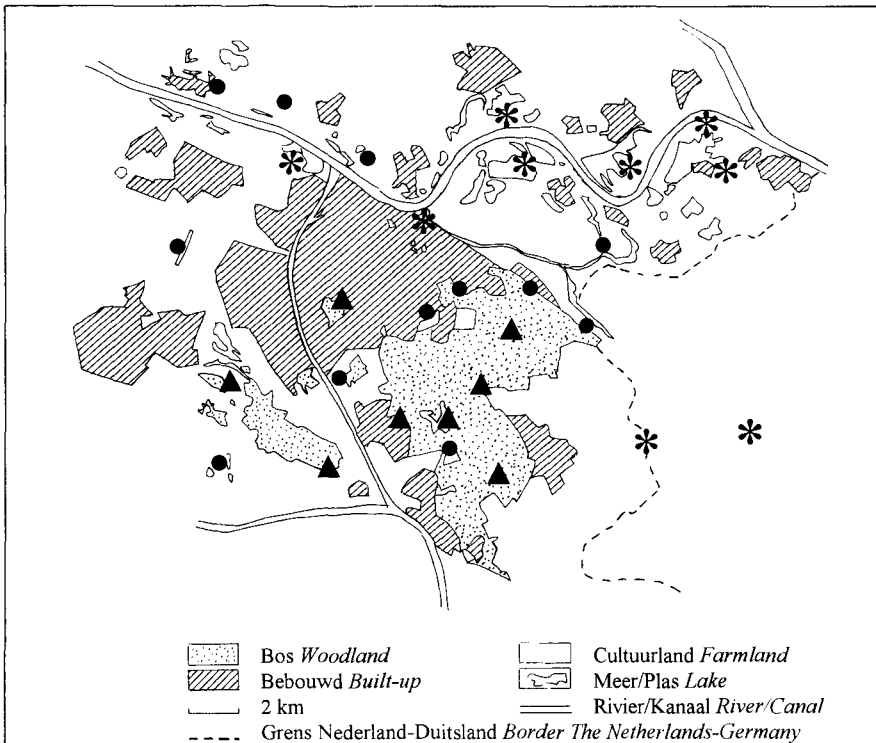
1. Is de Boomvalk in het Rijk van Nijmegen afgenomen tussen 1989 en 2000, zoals landelijk wordt geconstateerd?

Het antwoord is nee (zie Bijlage 2). Er is geen sprake van een significante trend in de aantallen Boomvalken. Het gemiddelde aantal paren bedroeg in de eerste 6 jaar (1989-1994) 7.7 paar tegen 9 paar in de volgende 6 jaar (1995-2000). Er lijkt dus eerder sprake van een lichte stijging. Maar wij schatten dat ons beeld van de eerste

periode maar voor 60-80% volledig is, tegen 80-90% voor de tweede periode, toen systematischer naar Boomvalken werd gezocht. Vermoedelijk is de Boomvalk dus vrij stabiel in het Rijk van Nijmegen: het aantal paren fluctueert tussen de 6 en 12 paar, zonder duidelijke trend. Dit beeld wijkt dus af van de landelijke trend, die op een halvering van het aantal paartjes wijst.

2. Zijn er duidelijke verschuivingen in het verspreidingspatroon van de Boomvalk te constateren?

Op kaart 2 is een vergelijking is gemaakt tussen 1970-76 (van den Bergh *et al.* 1979) en 1989-2000. Er is een duidelijke verschuiving te zien. Op de zandgronden ten zuiden van Nijmegen slonk het aantal broedlocaties van 9 naar 3. Verloren gingen Heumensbosch (1 paar), Heumensoord (2), Boswachterij Groesbeek (2) en Nederrijk (1). In de tweede helft van de jaren negentig ging ook de Elshof verloren.

Figuur 2. Verloren (▲), veroverde (*) en in beide periodes bezette (●) broedlocaties van Boomvalken in het Rijk van Nijmegen tussen 1970-76 en 1989-2000. Lost (▲), colonised (*) and in both periods occupied (●) breeding sites of Hobbies near Nijmegen in 1970-76 and 1989-2000.

In het gebied rond de Waal ten noordoosten van Nijmegen (Ooijpolder, Bemmelse en Gendtse Polder) nam het aantal broedlocaties toe van 1 naar 6. In de tussenliggende periode 1971-83 werden in de Ooijpolder jaarlijks 0-2 paartjes Boomvalken vastgesteld (Brouwer *et al.* 1985), waar de soort pas vanaf 1976 met zekerheid is gaan broeden. Hier lijkt dus sprake van kolonisatie en toename in de afgelopen drie decennia. Als we het hele broedgebied bekijken, zien we een glasheldere trend: 13 locaties zijn stabiel, alle 8 nieuwe vestigingen liggen ten noorden, noordoosten en oosten van Nijmegen, alle 8 verloren broedlocaties liggen ten zuiden en zuidwesten van Nijmegen. Globaal schoof de Boomvalk dus op van zuidwest naar noordoost. Anders gezegd: van de beboste zandgronden naar de open rivierkleigebieden. Het aantal locaties bleef gelijk: 21. Het is moeilijk te zeggen of er werkelijk geen afname was: daarvoor moet bekend zijn hoe locaties van jaar tot jaar bezet waren. Theoretisch is het namelijk mogelijk dat er van de 21 locaties in de eerste periode jaarlijks gemiddeld 18 bezet waren en in de tweede slechts de helft. Als we de verspreidingskaart uit de periode 1973-1977 (Teixeira 1979) vergelijken met 1980-1992 (Bijlsma 1996) lijkt er sprake van een dramatische afname: het aantal bezette atlasblokken is teruggelopen van 10 naar 4, maar de kaart in de Ecologische Atlas is mogelijk niet volledig.

Discussie: de haviktheorie

Rob Bijlsma deed ooit de suggestie dat de Havik een belangrijke factor zou kunnen zijn in de achteruitgang van de Boomvalk in de Nederlandse bos- en heidegebieden (Bijlsma 1996a, 1999). Haviken plunderen nesten van Boomvalken, doden hun jongen en grijpen soms zelfs volwassen vogels in volle vlucht. De voornaamste predatie zal die op nestjongen, en misschien meer nog, takkelingen zijn. Soms doodt een Havik achter elkaar alle luidruchtige en opvallend rond het nest fladderende valkjes. Dat werd al in 1974-79 door Rob Bijlsma vastgesteld, die zes geplukte takkelingen op de Zuidwest-Veluwe vond (Bijlsma 1980). Uit de befaamde Berlijnse boomvalkenstudie is ook bekend dat de ranke valkjes soms gebieden verlaten waar Haviken zijn gaan broeden. Hier werden in de periode 1977-88 op 8 van de 61 boomvalkenesten (12%) alle jongen waarschijnlijk door een Havik gedood (Fiuczynski 1995). Bijlsma (1980) constateerde ook al een nestpredatie van 10% onder jonge boomvalken op de Zuidwest-Veluwe. In de loop van de jaren tachtig nam de nestpredatie daar nog fors toe (Rob Bijlsma). In de Amsterdamse Waterleidingduinen waren Haviken verantwoordelijk voor het mislukken van 70% van de broedsels van de 3 tot 6 boomvalkparen aldaar (Fred Koning *in* Chapman 1999). Boomvalken reageren bij hun nest op de verschijning van een Havik luidruchtiger en paniekeriger dan op die van andere, even grote roofvogels als de Buizerd. Ze blijven de gevleugelde toppredator wel een kilometer achtervolgen (Fiuczynski 1995).

Adulte Boomvalk in achtervolging op een juveniele Havik, Weersloot, volkstuin 'Tuinwijk', 13 juli 1999 (Nirk Zijlmans). *Adult Hobby pursuing juvenile Goshawk near its nest.*

Naast het hoge risico van nestpredatie, kost het een Boomvalk in de buurt van een Havik broeden waarschijnlijk zoveel energie en stress, dat het loont om een opener landschap op te zoeken zonder Haviken als buur. Bovendien kunnen Boomvalken in open landschappen hun jongen waarschijnlijk effectiever verdedigen, omdat ze een Havik beter zien aankomen en meer ruimte hebben voor hun felle stootduiken (de Boer & Hut 1997).

In het Duitse Saarbrücken werd nog een indirecte relatie gesuggereerd tussen Havik en Boomvalk. (Ellenberg 1983 in Fiuczynski 1995) Daar zou de Boomvalk afnemen omdat het aantal beschikbare kraaiennesten afnam. De onderzoekers berekenden dat slechts 10-20% van het gebied geschikt zou zijn voor zwarte kraaien, in het resterende gebied zou vanaf elk willekeurig punt te dichtbij een Havik broeden. Ellenberg's artikel is beetje vreemd mengsel tussen waarnemingen en ideeën: een oorzakelijk verband kon hij niet aantonen en dat is natuurlijk ook heel moeilijk. De havikdichtheid bedroeg in zijn onderzoeksgebied ongeveer 1 paar per 1500 hectare. De dichtheid in de bossen bij Nijmegen ligt 5 maal hoger.

Als er in een gebied weinig zwarte kraaien broeden, zijn er ook weinig nesten voor de Boomvalk beschikbaar (70-95% van de boomvalknesten zijn gebouwd door zwarte kraaien). Maar de dichtheid van zwarte kraaien moet wel erg ver dalen voordat er een nijpend probleem ontstaat voor Boomvalken. In een Engels onderzoek bleken zwarte kraaien in een ongeveer 100 maal hogere dichtheid te broeden dan Boomvalken (Chapman 1999). Helaas is onduidelijk hoe de populatie zwarte kraaien zich in de tweede helft van de jaren zeventig en tachtig heeft ontwikkeld in de bossen ten zuiden van Nijmegen: ook over de dichtheid op dit moment is niets bekend. Wel bestaan er aanwijzingen dat de zwarte kraai de laatste 10 tot 15 jaar achteruit is gegaan in dit gebied (Peter Eekelder, SOVON). De dichtheid van zwarte kraaien is er nu in elk geval erg laag, misschien nog wel lager dan die van de Buizerd (Gerard

Muskens). Op de Veluwe is de zwarte kraai over grote oppervlakten bos sterk afgenomen en de ekster zelfs verdwenen, waardoor het aantal voor Boomvalken beschikbare nesten drastisch is afgenomen (Rob Bijlsma).

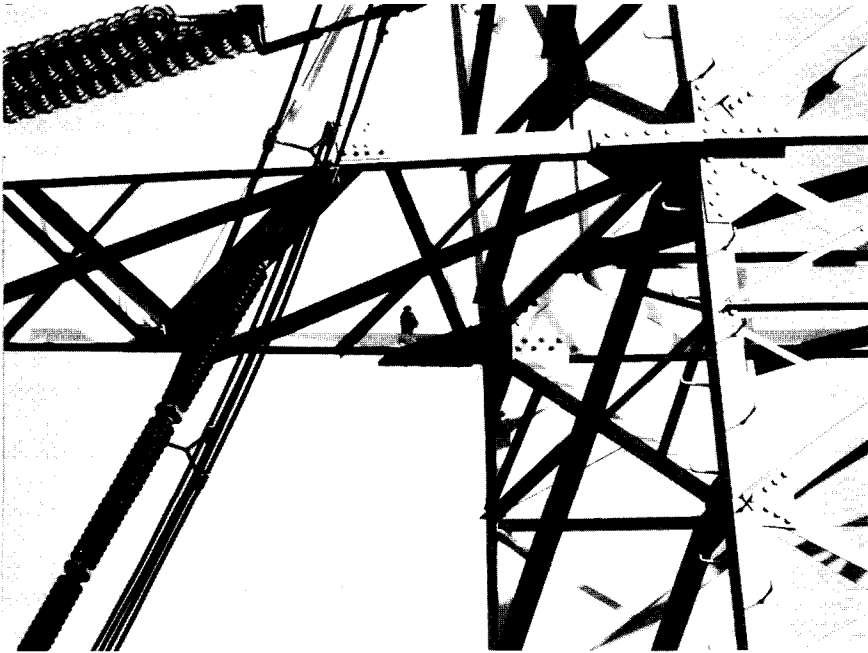
Een andere indirecte relatie tussen Havik-zwarte kraai en Boomvalk wordt ook genoemd: in de buurt broedende kraaien maken een Boomvalk snel attent op een naderende Havik. Ontbreken deze dan zouden Boomvalken minder kans hebben op een succesvol broedgeval (Fiuczynski 1995). Aan de andere kant zijn zwarte kraaien ook roemruchte nestplunderaars, dus de relatie Boomvalk-zwarte kraai-Havik is een interessante, met meerdere aspecten die nadere studie verdienen.

Relatie Boomvalk-Havik rond Nijmegen

Hoe is de relatie tussen de ontwikkeling van de boomvalk- en havikpopulatie rond Nijmegen? In grofweg 3300 ha beboste zandgronden in de atlasblokken 46-11, 46-12 en 46-13 ten zuiden van Nijmegen daalde het aantal broedplekken van de Boomvalk in de tweede helft van de jaren zeventig en tachtig van 9 naar 3. In dezelfde periode vestigde de Havik zich er als broedvogel: in 1974 dook het eerste broedpaar op (in blok 46-13) en eind jaren tachtig bedroeg het aantal paartjes 11-14; sindsdien is de stand vrij stabiel gebleven. Een van de drie resterende boomvalklocaties, de Elshof, werd in de tweede helft van de jaren negentig alsnog verlaten toen ook daar een Havik ging broeden (vanaf 1994).

De havikdichtheid bedraagt momenteel op de beboste zandgronden van het Rijk van Nijmegen minimaal 1 paar per 300 hectare. In het overige deel van het Rijk van Nijmegen, bijna 27.000 ha, broeden ongeveer drie paartjes Haviken: een dichtheid van 1 paar per 9000 hectare. De havikdichtheid is hier ongeveer 30 keer zo laag als op de beboste zandgronden. Haviken jagen echter ook buiten de bossen, in het omringende cultuurland, waarbij ze makkelijk 1000 ha gebied doorkruisen. Met een stand van *c.* 15 paar Haviken in het onderzoeksgebied is in ongeveer de helft van het gebied de kans op het treffen van een Havik voor de Boomvalk klein. Die helft ligt vooral in het rivierengebied (Figuur 2).

Zijn er aanwijzingen voor een causaal verband tussen verschijnen van Havik en verdwijnen van Boomvalk in het Rijk van Nijmegen? Niet zo veel, maar ze zijn er wel. Gerard Muskens vond in de jaren zeventig twee maal geplukte jonge Boomvalken. De Elshof was tot 1993 regelmatig bezet door een paartje Boomvalken. Zoals hierboven al vermeld, broedde een Havik er in 1994 voor het eerst en bleef de Boomvalk weg. Het jaar daarop probeerde een paartje Boomvalken het nog wel, maar dit broedsel mislukte. Sindsdien is de Boomvalk er verdwenen en broedt de Havik er onafgebroken. In het 10 ha grote Personenbos, waar al decennia lang Boomvalken broeden, verscheen de Havik in 1999. In dat jaar brachten zowel Havik als Boomvalk er succesvol jongen groot. In 2000 mislukten echter beide broedsels. We wachten nu in spanning af of de Boomvalk volgend seizoen zo dicht bij een voortdurende spanningsbron weer een broedpoging zal ondernemen.

In toenemende mate nestelen Nederlandse Boomvalken op hoogspanningsmasten, Waterland-Oost, Zunderdorp, 4 augustus 2001 (Nirk Zijlmans). *Hobby on pylon, an increasingly common nesting site in The Netherlands.*

Afname of verschuiving?

Het is opvallend dat de Boomvalk in de periode 1989-2000 niet is afgenomen in het Rijk van Nijmegen, dwars tegen de landelijke trend in. Van Manen (1998) suggereerde dat misschien de indruk van een sterke afname bestaat, omdat bosgebieden door roofvogelaars systematischer worden onderzocht op broedparen dan uitgestrekte cultuurlandschappen, waar Boomvalken in veel lagere dichtheden, maar over grotere oppervlaktes kunnen voorkomen. Hij berekende dat de 80 paar Drentse Boomvalken die uit bosgebieden zijn verdwenen, zich verspreid kunnen hebben over 160.000 ha cultuurland. Het zoeken naar 1 paartje Boomvalken op 2000 ha cultuurland (een redelijk hoge dichtheid), waar bijna iedere populier met kraaiennest geschikt is en jaarlijkse verschuivingen van een kilometer niet uitzonderlijk zijn, is als het zoeken naar een speld in een hooiberg. Inmiddels denken Rob Bijlsma en de zijnen dat de soort ook in het Drentse cultuurland erg schaars is: illustere boerenlandkarteerders als Arend van Dijk, die al snel meer dan 10.000 ha bekijken, komen hoogst zelden broedgevallen tegen. Zelfs uitgaande van een zeer

lage dichtheid moet de gemelde frequentie van broeden in cultuurland toch hoger liggen dan nu wordt vastgesteld. Ook in Groningen wordt er ondanks goed zoeken een zeer lage dichtheid vastgesteld (Peter de Boer). In westelijk Noord-Brabant en Midden-Limburg is overigens wel sprake van een hoge dichtheid in cultuurland (Jan van Diermen, Piet Beckers; Bijlsma *et al.* 2001).

In ieder geval is er sprake van een duidelijke verschuiving van bos- naar cultuurlandschap. De Veluwe en de Drentse boswachterijen, ooit bolwerken van de Boomvalk, zijn goeddeels leeggelopen. Eenzelfde verschuiving hebben we geconstateerd rond Nijmegen in het tweede helft van de jaren zeventig en in de jaren tachtig, volgend op de verschijning van de Havik in 1974. Daarna, eind jaren tachtig, waren er eenvoudigweg geen boomvalkterritoria meer in bosgebieden die verlaten konden worden. Op landelijk niveau lijkt de leegloop van bossen zich te hebben doorgezet in de jaren negentig. Het verdwijnen van vele tientallen paren Boomvalken uit grote gebieden als de Veluwe en de Drentse boswachterijen duurde waarschijnlijk nog tien jaar langer dan uit het relatief kleine Nijmeegse bosgebied.

Er kunnen natuurlijk meer oorzaken worden aangewezen voor de achteruitgang van de Boomvalk, zoals de afname van prooivogels als leeuweriken, zwaluwen en mussen (Bijlsma 1996a), maar het voert te ver om daar in dit artikel uitgebreid op in te gaan. Het is echter waarschijnlijk dat de Havik direct of indirect een rol heeft gespeeld in de habitatverschuiving van bossen naar cultuurgrond.

Enkele opvallende waarnemingen

- * Bij een aantal boomvalknesten zagen we opvallend veel houtduiven. Zij profiteren van de bescherming van Boomvalken tegen nestpredatoren.
- * In 1991 broedden in de Elshof en omgeving twee paartjes Boomvalken op maar een paar honderd meter van elkaar.
- * In mei 1994 zag Michiel van de Weide 6 Boomvalken bij elkaar jagen in de Hatertse Vennen, in mei 1995 zag Marc Schols zelfs 7 jagende Boomvalken boven de Hatertse Vennen in datzelfde kilometerhok (46-11-44).
- * In 1997 zag Arno aan het begin van het broedseizoen boven het Personenbos een derde volwassen Boomvalk (trio's ook beschreven in Bijlsma 1980).
- * In 1997 broedde een paartje in een hoogspanningsmast bij Oosterhout, aan de overkant van de Slechtvalken op de centrale; waarnemer Jan van Diermen zag geen interacties tussen de beide snelle luchtjagers.
- * In 1999 zag Kor tweemaal vanaf de Waalkade ter hoogte van de spoorbrug twee Boomvalken op c. 1 m boven het rivierwater tussen de schepen doorjagen, vermoedelijk aangetrokken door de trek van haften over de Waal.
- * Arno en Kor zagen in augustus 2000 een vrouwtje Boomvalk in de Duivelswaai drinken, staande op een zandige oever.

Bronnen voor de kaarten en dank

Eigen waarnemingen en nestvondsten zijn de basis van dit artikel. Dit is aangevuld met gegevens uit het BMP-project (SOVON), het Vogels van de Gelderse Poort-project en het waarnemingenarchief van de Vogelwerkgroep Rijk van Nijmegen e.o. De volgende mensen hebben direct of indirect informatie geleverd: Gerard Müskens, Rob Bijlsma, Frank Willems, Chris van Turnhout, Arend van Dijk, Peter Hoppenbrouwers, Peter Eekelder, Harry Woesthuis, Ronald Zollinger, Fred Hustings, Johan Bekhuis, Gijs Kurstjens, Peter van Geneijgen, Michiel van de Weide, Marc Schols, Jan Meesters, Johan Thissen, Jan van Diermen, Ruud Foppen, Twan Teunissen en Piet Beckers.

Summary: Distribution and trend of Hobbies *Falco subbuteo* near Nijmegen since 1970

Around the city of Nijmegen (eastern Netherlands), 6-12 pairs of Hobbies nested annually in an area of 30.000 ha of wood- and farmland during 1970-2000. The population was more or less stable since 1989, with on average 7.7 pairs/year in 1989-94 and 9 pairs/year in 1995-2000 (coverage better in latter period). These pairs occupied 24 sites, of which only one was used each year (three others possibly also). In 1989-2000, 9 sites were used once, 6 sites twice and 4 sites thrice. However, the distribution within the study area showed a clear temporal change. As compared to the period of 1970-76, Hobbies declined from 9 to 3 pairs in the woodlands on sandy soil south of Nijmegen (c. 3300 ha), whereas the number of occupied sites increased from 1 to 6 in the farmland northeast of Nijmegen (c. 27.000 ha). In the late 1990s, Goshawk *Accipiter gentilis* density in woodlands near Nijmegen amounted to at least 1 pair/300 ha. In the farmland north of Nijmegen, only 3 pairs of Goshawks nested, i.e. 1 pair/9000 ha. It seems that the disappearance of Hobbies from large woodlands coincided with the increase of Goshawks (to 11 pairs) in the same area. The increase in open farmland with a much lower density of Goshawk suggests a shift in habitat choice by Hobbies, probably instigated by the Goshawk trend in woodland.

Literatuur

- van den Bergh L.M.J., Gerritse W.G., Hekking W.H.A., Keij P.G.M.J. & Kuyk F. 1979. Vogels van de Grote Rivieren. Het Spectrum, Utrecht/Antwerpen
- de Boer P. de & Hut H. 1997. Kunnen boomvalken nestpredatie voorkomen? *De Takkeling* 5(3): 47-51.
- Brouwer P., Gorissen R., Hagemeijer W. & Helmer W. (red.). 1985. Vogels van de Ooijpolder. Vogelwerkgroep Rijk van Nijmegen en omstreken. Van Hoorn, Nijmegen.
- Bijlsma R. 1980. De Boomvalk. Kosmos, Amsterdam/Antwerpen.
- Bijlsma R.G. 1996 (4de verbeterde druk). Ecologische atlas van de Nederlandse roofvogels. Schuyt & Co., Haarlem.
- Bijlsma R.G. 1996a. Wat is er met de Boomvalk aan de hand? *Limosa* 69: 30.

- Bijlsma R.G. 1999. Trends en broedresultaten van roofvogels in Nederland in 1998. *De Takkeling* 7: 6-51
- Bijlsma R.G. 2000. Trends en broedresultaten van roofvogels in Nederland in 1999. *De Takkeling* 8: 6-51.
- Bijlsma R.G., Hustings F. & Camphuysen C.J. 2001. Algemene en schaarse vogels van Nederland. (Avifauna van Nederland 2). GMB Uitgeverij/KNNV Uitgeverij, Haarlem/Utrecht.
- Chapman A. 1999. *The Hobby*. Arlequin Press, Chelmsford.
- Cramp S. & Simmons K. E. L. (eds.) 1980. *Handbook of the Birds of Europe, the Middle East and North Africa, Vol. 2: Hawks to Bustards*. Oxford University Press, Oxford.
- Ellenberg H. 1983. Habicht und Beute. *Allg. Forstz. München* 38 (44): 1195-1201.
- Erhardt F.C. & Bekhuis J.F. 1996. Broedvogels van de Gelderse Poort 1989-1994. Vogelwerkgroep Arnhem en omgeving, Vogelwerkgroep Rijk van Nijmegen en omgeving, NABU-Naturschutzstation, Kranenburg/Arnhem.
- Fiuczynski D. 1995 (3de, onveranderde druk). *Der Baumfalke*. Neue Brehm-Bücherei, Magdeburg.
- Hustings M.F.H., Opdam P.F.M., Kwak R.G.M. & Reijnen M.J.S.M. (red.). 1985. Vogel-inventarisatie: achtergronden, richtlijnen en verslaglegging. Pudoc, Wageningen/Nederlandse Vereniging tot Bescherming van Vogels, Zeist.
- Krüger H. 1991. Zur Siedlungsökologie des Baumfalken *Falco subbuteo*. *Populationsökologie Greifvögel- u. Eulenarten* 2: 387-396.
- van Manen W. 1998. Nesthabitat en broedresultaten van Drentse boomvalken in 1990-1998. *De Takkeling* 6: 226-233.
- Teixeira R.M. 1979. Atlas van de Nederlandse broedvogels. Natuurmonumenten, 's- Graveland.

Adres: KG, Willemsweg 178, 6531 DR Nijmegen.

Adult mannetje Boomvalk vleugelstrekkend en staartspreiend nabij nest, Elburg, 7 augustus 1997 (Bennie van den Brink). *Adult male wing-stretching and tail-spreading near its nest, Elburg, 7 August 1997.*

Bijlage 1. Toelichting bij de kaarten.

Ons onderzoeksgebied beslaat de volgende atlasblokken van 5x5-km, de zogenaamde uurhokken: 40-41, 40-42, 40-43, 40-44, 40-51, 40-52, 40-53, 40-54, 46-11, 46-12, 46-13, 46-14 (Figuur 1 en Figuur 2. De locatie van de nesten op de kaart is niet erg nauwkeurig; de afwijking kan in Figuur 1 maximaal 500 m bedragen, in Figuur 2 maximaal 1000 m.

De 12 atlasblokken van elk 25 km² hebben een totale oppervlakte van 30.000 ha. We hebben bewust maar een klein deel van het werkgebied van de Vogelwerkgroep afgebakend, omdat we anders met veel 'witte vlekken' kwamen te zitten: gebieden die geschikt lijken voor Boomvalken, maar waar weinig naar ze is gezocht. Nu is de Duffelt mogelijk nog een witte vlek. Met z'n populierenrijen en openheid lijkt het geschikt voor minimaal één paar Boomvalken. Voor zover wij weten is er weinig gericht gezocht naar Boomvalken.

Bijlage 2. Overzicht van de bekende territoria van Boomvalken en hun bezetting in 1989-2000 in het Rijk van Nijmegen. *Overview of known territories of Hobbies in the Rijk van Nijmegen and their frequency of occupation in 1989-2000.*

Locatie Site	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Kasteel Loenen	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+
Staartjeswaard	-	+	-	-	+	-	-	+	-	+	-	-
Duivelswaai	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+
Oosterhout-West	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-
Huis Oosterhout e.o.	-	-	-	-	+	-	-	-	+	+	+	+
Bemmelse Polder Oost	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-
Groenlanden-Bizonbaai	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Gentse Waard/Polder	+	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	+
Colenbrandersbos	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Millingerwaard	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-
Personnenbos	?	+	?	?	?	?	+	+	+	+	+	+
Nijmegen centrum	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+	-	-
Albertinum/Hoogeveld	-	-	+	-	+	-	-	-	-	+	+	+
Kopse Hof	?	?	+	?	?	?	?	?	?	?	?	+
Wylerberg	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-
Ooijse Graaf-West	+	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	-
Overasseltse Broek	-	-	-	+	+	+	+	-	-	+	-	-
Hatertse Vennen	?	?	?	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Vogelzang	-	-	-	-	+	-	-	-	+	+	-	-
Berkenhof (bij Elshof)	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Elshof	-	+	+	+	-	+	-	-	-	-	-	-
Mulders Kop	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-
Boersteeg-de Horst	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-
Kranenburgerbroek	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
Totaal Total	8	6	7	6	11	8	5	7	10	12	11	9

Vreemde speling van de natuur: een jonge Boomvalk *Falco subbuteo* met kruisbeksnavel

Ype v.d. Werf en Kees de Vries

Sinds enige jaren inventariseren wij een stukje bos voor de Werkgroep Roofvogels Nederland, gelegen tussen de Woudvaart en de A7 in de buurt van Sneek. Hier hebben tot nu toe Torenvalk *Falco tinnunculus*, Boomvalk *F. subbuteo*, Buizerd *Buteo buteo* en Ransuil *Asio otus* gebroed. Ook dit jaar had een paartje Boomvalk weer een oud kraaiennest weten te bemachtigen. Op 23 juli 2001 waren de jonge valkjes groot genoeg om te worden geringd door Jan van der Sluis en Imko Riemersma. Toen Jan bij het nest was aangekomen, riep hij om een fotooestel: iets bijzonders! Beneden aangekomen bleek één van de drie jongen een snavelafwijking te vertonen (Foto).

Jonge Boomvalk met scheef staande ondersnavel, nabij Sneek, 23 juli 2001 (Imko Riemersma).
Hobby nestling with deformed bill, Sneek, 23 July 2001.

De ondersnavel stond scheef en stak rechts van de bovensnavel uit. De eitand op de bovensnavel was nog aanwezig. In ontwikkeling lag dit jong duidelijk achter bij zijn nestgenoten, vermoedelijk een rechtstreeks gevolg van zijn gekruisbekte snavel. Zijn gewicht bij een vleugellengte van 68 mm was slechts 125 gram (hoort 160-170 gram te zijn); de beide nestgenoten wogen 255 en 215 gram (bij vleugellengtes van resp.

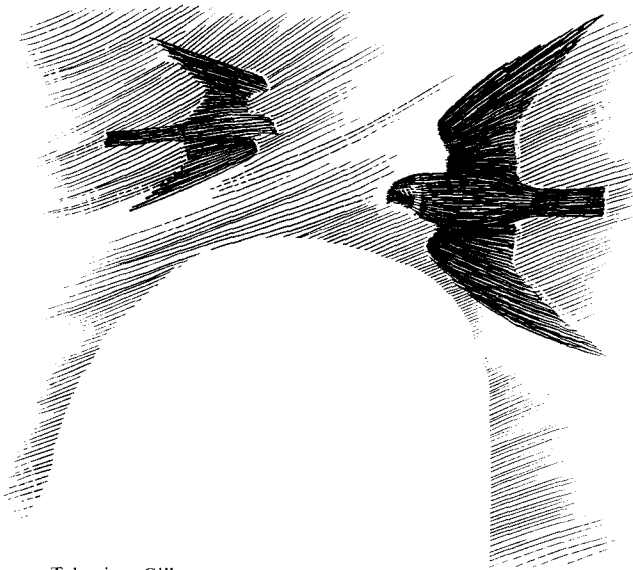
108 en 101 mm). Enkele jaren terug had Jan iets dergelijks meegemaakt bij een Bruine Kiekendief; die vogel bleef als enige op het nest achter en ging dood. Na enkele foto's te hebben genomen, hebben we de gezonde jongen teruggezet in het nest; het misvormde jong is meegenomen en afgemaakt.

Jammer genoeg is de gemeente Sneek van plan dit unieke Brekkenbosje te veranderen in een groot Van der Valk-hotel.

Summary: Nestling Hobby *Falco subbuteo* with crossed bill

On 23 July 2001 a Hobby nest was checked to measure, weigh and ring nestlings. One of the three nestlings had a deformed bill, in which the lower mandible was shifted sideways to the left (Photo). The condition of this nestling was poor compared to its siblings; its body mass was only 125 g (wing length 68 mm) as compared to masses of 255 and 215 g in its siblings (wing lengths 108 and 101 mm). A similar case in a Marsh Harrier *Circus aeruginosus* some years ago resulted in the death of that particular nestling.

Adres: Johan Willem Frisostraat 61, 8606 CT Sneek.

Tekening: Gilbert van Avermaet

Torenvalk *Falco tinnunculus* slaat Gierzwaluw *Apus apus*

Oane Tol

Na 's morgens en een deel van de middag van zondag 10 juni 2001 bezig te zijn geweest met roofvogelinventarisaties (er moesten nog een paar buizerdnesten worden gecontroleerd en nestlocaties van Boomvalken worden opgespoord), besloot ik 's avonds toch nog eventjes naar de Ezumakeeg te gaan om te vogelen. Hier rond 18.00 uur aangekomen viel mij direct op dat in het gebied vele en nog eens vele gierzwaluwen vrij laag foerageerden. Na de weg te zijn ingeslagen die naar het zuidelijke gedeelte gaat, zag ik verderop ook een Torenvalk staan bidden. Naar alle waarschijnlijkheid een van de twee paartjes die hier in nestkasten broeden. Na mijn auto zo geparkeerd te hebben dat ik uit het geopende zijraam de Torenvalk beter met mijn kijker kon observeren en er vrijwel geen auto's langs konden -wat achteraf goed van pas zou komen-, zag ik al gauw dat het hier om een adulte man ging. Plotseling, en zonder een duikvlucht te nemen, sloeg de valk zijn poten uit en liet zich ineens recht naar beneden vallen om met een prooi in zijn klauwen op de weg te landen. De gedachte die door me heen flitste, werd spoedig bewaarheid toen ik mijn telescoop op de vogel richtte: het mannetje Torenvalk had een gierzwaluw te pakken. Na gauw mijn fotoestel met adapter op mijn telescoop te hebben geplaatst, heb ik van 100 m afstand mijn eerste foto's kunnen nemen van de plukkende Torenvalk.

Nu ook had ik het geluk dat mijn auto de hele weg in beslag nam zodat de mensen in de twee aankomende auto's er niet direct langs konden. Ze zagen dat ik een vogel aan het fotograferen was en toonden daar alle begrip voor. Door steeds een beetje dichterbij te sluipen, en twee keer naar de auto terug te moeten voor een nieuw filmrolletje (ik schoot er drie vol), heb ik de Torenvalk uiteindelijk met zijn prooi beeldvullend van *c.* 50 m afstand kunnen fotograferen. Na ongeveer 20 minuten plukken vloog de Torenvalk met de prooi naar zijn nestkast. Van de geplukte veren heb ik er nog wat verzameld.

Op plukplaatsen van Boomvalken had ik al wel huis-, boeren- en gierzwaluwen als prooi gevonden. Van de Torenvalk was mij dit niet bekend. Zo ben ik een ervaring rijker en heb ik mooie foto's kunnen maken. Toch denk ik dat het slaan van een gierzwaluw door een Torenvalk op een samenloop van omstandigheden berust, in dit geval een talrijke aanwezigheid van gierzwaluwen waarvan er eentje toevallig iets te dicht in de buurt van de klauwen van de Torenvalk kwam. Dat gold ook voor de Torenvalk die bij de kerk van Annen in Noord-Drenthe volwassen gierzwaluwen bemachtigde door deze uit de ventilatiegaten te sleuren zodra ze daar naar binnen wilden (Speelman *et al.* 1995).

Adult mannetje Torenvalk plukkend aan pas geslagen gierzwaluw, Ezumakeeg, 10 juni 2001 (Oane Tol). *Adult male Eurasian Kestrel plucking swift captured only moments ago, Ezumakeeg, 10 June 2001.*

Summary: Common Kestrel *Falco tinnunculus* captures Swift *Apus apus*

On 10 June 2001, a hovering adult male Kestrel suddenly dropped and captured one of the many passing Swifts which were feeding at low altitudes above a wetland in the northern Netherlands. Plucking took some 20 minutes, before the bird returned to the nestbox with its prey. This capture was considered a lucky try.

Literatuur

Speelman R., de Jong L. & Hasper H. 1995. Adulte Gierzwaluwen *Apus apus* op menu van Torenvalk *Falco tinnunculus*. *Drentse Vogels* 8:18-20.

Adres: Molenerf 31, 9285 VL Buitenpost.

Roofvogels en traditie in zuidelijk Centraal-Azië

Chris van Orden en Natalia V. Paklina

In de lange berggordel die loopt van Oost-Turkije tot en met de westelijke provincie van China, Sinkiang, is het jagen met roofvogels heel populair. Het gebied kent extreme temperatuurverschillen, vooral in Noord-Afghanistan en Noord-Pakistan, maar ook Noord-Iran en Oost-Kazakstan kennen temperatuurverschillen die er niet om liegen. Toen de Sovjet-Unie nog bestond, was het plaatsje Orlovka in de Altai het op twee na koudste plaatsje van de hele Sovjet Unie na Werchojansk en Jakoets in Jakoetië. In dit Orlovka daalt de temperatuur met enige regelmaat naar zestig graden onder nul, maar temperaturen van vijftig graden onder nul zijn in de Karakorum, in Noord-Pakistan en in het Tien Shan gebergte in Kirgizië vrij normaal. In deze gordel wonen hoofdzakelijk moslims, maar in Georgië en Armenië is de bevolking hoofdzakelijk christelijk. Beide godsdiensten zijn vooral in de buitengebieden doorspekt met restanten van natuurreligies. Daardoor kom je nog gedachten en gevoelens tegen die ongewoon zijn in vergelijking met de haast verstikkende omklemming van de orthodoxie in en rond steden in deze gordel, waar men een individueel bewustzijn totaal niet mist, integendeel zulk een bewustzijn als een gevaar voor de religie ziet.

Anders dan bijvoorbeeld in Saoedi-Arabië is het jagen in deze gordel een bezigheid van de armen. Zij beschikken ook niet over exclusiviteiten als Slechtvalken *Falco peregrinus* en Sakervalken *F. cherrug*. Waar je deze soorten in gevangenschap tegenkomt, zijn ze zonder uitzondering in eigendom van rijke sportjagers. De boerenbevolking moet het met Balkansperwers *Accipiter brevipes* en Sperwers *A. nisus* doen. Een enkeling heeft een Havik *A. gentilis*. Het jagen gebeurt hoofdzakelijk in de trektijden en op verschillende manieren. In Oost-Turkije lopen de jagers vaak met de Sperwer op de armen door het jachtgebied. Zodra de Sperwer een prooi ziet jaagt hij deze na; de vogel zit derhalve los op de arm. In Georgië en Armenië is dit ook de meest voorkomende manier van jagen. Maar ook wordt de Sperwer wel in een rijk doortrekgebied op een krukje geplaatst. Op deze vogel stotende zangvogels worden dan geschoten of met een katapult gedood. Rijkere boeren hebben de beschikking over nylonnetten die om de Sperwer geplaatst worden. Steenuilen *Athene noctua* en *A. brama* worden eveneens voor dit doel gebruikt. Opgeschoten jongens worden het veld ingestuurd om daar met katapulten te jagen, vooral op leeuweriksoorten. Wat deze jongens bij elkaar schieten, is soms ongelofelijk, vooral in Noord-Afghanistan en Noord-Pakistan. In deze landen zijn de Sperwers die gebruikt worden om op krukjes te zitten vaak geblindeerd. Niet door middel van een kapje maar letterlijk door een gloeiende naald in het oog te priemen! Sommige vogels gaan na zo'n behandeling dood omdat ze niet kunnen leren om hun

voedsel, dat voor hen geplaatst wordt, te vinden. Diverse dorpelingen in beide laatste landen zijn ten aanzien van al wat leeft extreem wreed.

Roofvogels, maar vooral uilen, worden ook in een andere zin gebruikt. In vele oude natuurreligies zijn uilen een symbool van een behendigheid waarover de mens niet beschikt, namelijk het oriëntatievermogen in de nacht. Om vergelijkbare redenen waren steenbokken *Capra ibex* en Marco Polo schapen *Ovis ammon* geëerd omdat ze konden leven in gebieden waar de mens dit niet kon. Door je deze dieren in wat voor vorm dan ook toe te eigenen, verkreeg je iets van deze kwaliteiten. Dit denken gaat voorbij de dood. Om de zelfde redenen werden er destijds koppen gesneld. Het respect wat uilen, steenbokken en wilde schapen kregen, kwam deze soorten niet ten goede. Net als leeuwen en tijgers, maar ook gazellensoorten die symbolen van kracht en snelheid waren, werden ze belaagd en als het kon uitgeroeid. Rinocerossen en bruine beren waren om dezelfde redenen het slachtoffer. Inmiddels zijn veel van deze dieren geen krachtsymbool meer uit religieuze motieven maar een statussymbool voor de rijken. Onder hen heel wat westerlingen! Was traditie in religieuze zin al contraproductief voor de betreffende soorten, de vorm van "civilisatie" die daarop volgde was en is nog veel drastischer!

Maar terug naar de uilen. Als je in de genoemde gordel gast bent van een familie, zie je op strategische plekken vaak toefjes veren. Deze zijn vrijwel altijd afkomstig van uilen, waarbij de veren van de oehoe *Bubo bubo* de meest gewilde zijn. Als ze niet de beschikking hebben over uilenveren dan worden de veren van dagroofvogels gebruikt. Met strategische plekken worden de ingang naar de slaapkamer, de beschermkap van de wieg of amuletten bedoeld. Deze toefjes veren zijn bij benadering niet zo demonstratief als destijds bij Indianen uit Noord-Amerika waar het complete slagpenrituelen waren die prestige-verhogende effecten nastreefden. Er worden eigenlijk alleen rug-en borstveren gebruikt. Lijkt daardoor het gebruik van veren beperkt, bij festiviteiten dragen alle feestgangers hoedjes en petten met dezelfde veertjes. In grote gebieden komt daardoor geen oehoe meer voor! De veertjes moeten vooral kwade nachtgeesten weren, maar vormen in feite een amulet op zichzelf. De veertjes zijn als het ware incarnaties van beschermgeesten en in deze zin een sacrale kracht, net zoals maskers bij boeddhisten en kruisjes bij christenen.

Ofschoon in deze voorbeelden de rol van tradities negatief is voor alle genoemde soorten, kan het ook anders. Eerst een voorbeeld uit India, waarna we terugkeren naar Kazakstan. De natuur in India is door de mens volslagen geëerd. Wat daar aan het eind van de achttiende eeuw nog voorkwam is weg, maar enkele gebieden en soorten zijn gered door de rol die religieuze tradities spelen. Niet door leidinggeevenden, die behoorden tot de grootste vanden, maar door de kleine man. Aan de basis van alle natuurreservaten in India stond traditie. Niet ecologisch inzicht, maar sociale verhoudingen en cultuur waren maatgevend. In dit verband slechts een voorbeeld, maar dat is illustratief voor alle andere. Het reseruaat

Sundarbans aan de monding van de Ganges is één van de mooiste reservaten in India. Het geeft een voorbeeld hoe rijk dit land ooit geweest is. Het bestaan van dit reservaat is te danken aan de daar aanwezige boeren die tijgers als heilige dieren beschouwden. Als een jager of een stroper dit gebied betrad, was hij zijn leven niet zeker. Ondanks dat kent het reservaat enkele gerenommeerde menseneters onder de tijgers. Tijdens ons laatste bezoek, najaar 1999, was er weer eens een boer gedood. Onder de bevolking was geen spoor van rancune, de tijger ging volledig vrijuit en er werden bloemen geofferd voor het tijgermonument, dat een hommage aan de tijger is. Dit monument staat in het reservaat. We spraken de weduwe. "Het moest zo zijn, we zijn allen sterfelijk en zo aan je eind komen is niet de beroerdste!". In dit reservaat kun je kinderen zien die op de rug van rinoerosen springen. Zo vertrouwd zijn deze dieren met mensen.

Terug naar Centraal-Azie. Voorjaar 2000 waren we in Orlovka, één van de meest geïsoleerde plaatsjes in Oost-Kazakstan. We waren er al enkele malen eerder. Tijdens het zogenaamde baigafeest, waarover heel wat te zeggen is, trof het ons dat ook hier zoveel oehoeveren op de mutsen van de deelnemers aanwezig waren. Ook in de yoerten hingen overal plukjes. Hier konden we naar de achtergrond vragen, omdat we de burgemeester van het dorpje goed kenden.

Links: Dans van een pas getrouwde vrouw in klassiek ceremoniële stijl, Oost-Kazakhstan. Op de muts veren van een oehoe (Chris van Orden). *Left: Newly wed woman dancing in traditional dress; bonnet adorned with eagle owl feathers, eastern Kazakhstan.*

Wie denkt dat de burgemeester van zo'n dorpje een middeleeuws figuur is, komt bedrogen uit. Hij is één van de meest serieuze natuurbeschermers van Kazakstan. Van huis uit is hij bioloog en heeft als ecooloog bij het ecologisch instituut van Ust-Kamenogorsk, de hoofdstad van Oost Kazakstan, gewerkt, voordat hij tot burgemeester werd benoemd. "Mijn jongste zoon neemt jullie na het baigafeest mee in de omgeving, dan zal het jullie wel duidelijk worden. Maar geniet eerst van het

feest". Centraal in het feest staan worstelingen te paard. In een tweestrijd waarbij alles gepermitteerd is, het woord spelverruwing bestaat niet, moet een winnaar voortkomen. Zo gaan winnaars weer een tweestrijd aan, totdat er een uiteindelijke winnaar overblijft die de Djengis Khan van het dorp en wijde omgeving is. Toch is er bij dit prestigeduel, dat wortels tot in de grijze oudheid heeft, een scheidsrechter. Die moet trachten te voorkomen dat een deelnemer bewusteloos raakt. Niettemin gebeurt dit zo af en toe toch. Niettemin, een vechter die bewusteloos van het paard valt, wordt ook gerespecteerd. Hij heeft tenslotte alles gegeven. De winnaar staat gedurende vierentwintig uur na de overwinning onder en boven de wet. Zijn wens moet gerespecteerd worden. Alleen geweld is en blijft verboden. Ook het dorp staat na dit feest op zijn kop. Scheldwoorden worden opgenomen alsof het liefkozingen betreft. Het dorp geniet een dag lang van "kruisbestuivingen en niemand verwelkt hier door deugdzaamheid. Alles moet hier worden doorvoeld, zo verdwijnen de frustraties van een heel jaar". Zo typeerde de burgemeester het nut van het feest. De sfeer in het dorp was bedwelmend. "Ein Zeitalter wird durch uns besichtigt" om het met de woorden van Heinrich Mann te zeggen. Wat een weelde dat zoiets nog bestaat! Wat is er in de wereld veel genivelleerd door allerlei vormen van vooruitgangsgeloof.

Twee dagen later nam de zoon van de burgemeester ons mee. "De jongen kan niet zo goed leren maar hij leest de natuur, dat zal je zien." De jongen, Mergali, las werkelijk de natuur. Hij kon vogels en zoogdieren uit de gehele Altai imiteren, inclusief hun gedrag, als geen ander. Na een tocht van uren kwamen we in een landschap vol met bergkloven. Het "gierde" er van de roze spreeuwen *Pastor roseus*. Al gauw daarna kwamen we in een roofvogeldomein. Mergali toonde ons nest na nest van Sakervalken, het leek wel een kolonie. In totaal acht nesten, en twee van Slechtvalken. Aan het eind van een kleine kloof wees hij ons een nest van een oehoe met zes grote jongen, die op een tapijt van veren van roze spreeuwen zaten! En toch, naast dit nest schoot de ene roze spreeuw na de ander de nesthol in alsof de oehoe geen bedreiging was. Maar de roze spreeuwen waren niet de oorzaak van de welstand van de jongen. "Er zijn al lang jongen voordat de roze spreeuwen arriveren. Die komen laat. Het is een topjaar voor fluithazen *Ochotona pusilla* en langstaartsoesliks *Citellus undulates*, daarom zijn ze zo vet en nu zijn er ook marmotten *Marmotta baibacina*. Roze spreeuwen pakken ze alleen voor de grap".

Mergali wist waar hij over sprak. Hij wist ons ook te vertellen dat het stapelvoedsel van de Sakervalken uit steppenhoenders *Syrrhaptes paradoxus* bestond die ze vingen in het Mongoolse deel van de Altai, dat ook zo'n roofvogelmekka is. Daar hadden we een week tevoren inderdaad zwermen van gezien. Terug via een andere route zagen we het nest van een Steenarend *Aquila chrysaetos*, twee nesten van velduilen *Asio flammeus*, waaronder één met negen eieren. Als een toegift, vlak bij Orlovka, een nest van de keizerarend *Aquila heliaca*. Onderweg had hij ons verteld dat hij uit de nesten als ze verlaten waren veertjes verzamelde en die aan liefhebbers uitdeelde.

Terug in Orlovka waren we weer de gast van de burgemeester of de mir zoals hij hier genoemd werd. "En zijn jullie er nu van overtuigd hoe wij aan de veertjes komen?" Toen we knikten schoot hij in de lach. "Kom dan maar even mee, dan zal ik jullie uit de droom halen". Hij bracht ons naar een ijskelderje en opende een deur. "Daar komen de veren vandaan". Er lag een grote stapel roofvogels, hoofdzakelijk soorten van het geslacht *Aquila*. Nu ging ons een licht op. Dit waren geëlectrocuteerde dieren afkomstig van het hopeloos verouderde hoogspanningssysteem in zuidelijk Centraal-Azië. "Dit is maar een fractie van wat je onder die leidingen kunt vinden". De stapel bestond uit veertien Steppenarenden *Aquila nipalensis*, drie Steenarenden, vier oehoes, vier Keizerarenden, zes Steppebuizerds *Buteo buteo vulpinus* en twee Sakervalken. Een student had een poosje geleden vijf Mongoolse buizerds *Buteo hemilasius* opgehaald waar hij een onderzoek naar deed. In Mongolië, in Oezbekistan en in Kazakstan hadden we zelf diverse slachtoffers onder de leidingen gezien. Het probleem ontstaat doordat de leidingen te dicht op elkaar zijn gemonteerd. Bij de hoogspanningsmasten komen die leidingen dicht bij elkaar. Vooral als een zware vogel op één van die leidingen, meestal de bovenste, gaat zitten zakt de vogel tegen de daaronder liggende leiding of raakt deze zonder doorzakken, waarna elektrocutie het onmiddellijke gevolg is.

"Toen ik nog als bioloog werkzaam was, hebben we diverse malen dit probleem bij regiobestuurders aangekaart. Lachsalso's waren het gevolg. Wat denk je dat dit kost? En het systeem werkt uitstekend, we krijgen van niemand klachten, behalve van jullie. Zulk soort antwoorden kregen we. Zelfs van onze chef kregen we geen hulp. Hij was omhooggevallen door iedereen boven hem gelijk te geven. Iedere verantwoordelijkheid ging hij uit de weg, zo maakte hij een verbazingwekkende carrière. In feite was hij een ongeletterde bruid die niet eens de lagere school had afgemaakt. Via partijlijnen was hij op deze post terechtgekomen. En zo'n vent sprak over moderne levensstijl, ontwikkeling en civilisatie, niet beseffend dat zulke vormen als die hij beoogde een zware druk op de natuur leggen. De elektrocutie is er slechts een voorbeeld van. Wat was ik blij dat ons dorp mij vroeg burgemeester te worden. Al lang daarvoor kende ik de waarde van gelegenhedenrituelen. Ik ben hier geboren en getogen. Ze reiken verder dan de wet. Ze hebben alles te doen met moraal en ethiek, met herinnering en bespiegeling. Ach, waar praat ik over, zoveel geciviliseerden en rijken hier hebben elk gevoel voor proportie verloren."

"Hoe zijn die vogels hier gekomen?", vroeg ik hem. "Eens in de maand gaat Mergali te paard naar Ust-Kamenogorsk. We hebben hier geen post, geen gemeentehuis, niks in feite op een ziekenhuisje na. Hij brengt officiële stukken naar het gemeentehuis daar en neemt post en medicijnen en eventueel andere noodzakelijkheden weer terug. Hij passeert op die route een hoogspanningskabel en als hij verse exemplaren vindt, neemt hij die zo af en toe mee. Ook onze noorderburen, de Ketten, een rendiervolk, zijn erg in deze veertjes geïnteresseerd. Maar voorlopig hebben we er nu wel genoeg." "Geloof u in de waarde van die veertjes?" "Net zoveel als Russisch

orthodoxen in wierook, heilig water en het kussen van iconen geloven. Het is symboliek die je niet met een logisch verstand moet beoordelen. Mensen die geloven, gaan er van uit dat ze geholpen worden."

Links: Jongetje met ceremoniële hoed met toefje oehoeveren tijdens een besnijdenisritueel in Oost-Kazakhstan (Chris van Orden).
Left: Little boy with cap adorned with feathers of eagle owls during a circumcision ritual in eastern Kazakhstan.

Wat was de omgang met deze man een lafenis! Hij sprak op zijn wijze de taal van de ware hartstocht. Maar wat hij over zijn omhooggefallen voor-malige chef vertelde, konden wij in extenso aanvullen met verhalen over omhooggefallen burgemeesters. In de afgelegen gebieden in de gehele gordel, maar vooral in Afghanistan en Noord-Pakistan, moet je als vreemdeling je opwachting bij zo'n persoon maken. Doe je dit niet, dan sluiten zich alle deuren, letterlijk en figuurlijk. Tegenwerking in deze gebieden, die doorgaans vreemdelingen sowieso niet op prijs stellen, is op zichzelf al niet ongewoon.

Om niets kun je een christenhond of spion genoemd worden. Wetten en regels hebben in deze gebieden slechts een adviserende betekenis. Maar ook daar troffen we een *mutatis mutandis* in de moraal aan. In alle reservaten in Noord-Pakistan, om maar te zwijgen van Afghanistan, wordt geschoten en gestroopt. Even ten westen van Chitral, tegen de Afghaans-Pakistaanse grens spraken we onlangs een reservaatbewaker. Vrijwel alle sneeuwluipaarden *Uncia uncia* en Markhors *Capra falconeri*, een geitensoort, waren door de jaren heen weggeknald. Dit reservaat was juist bedoeld om deze twee soorten en lammergieren *Gypaetus barbatus* te beschermen.

Hierboven: Meisje met rijkelijk versierd hoedje met oehoeveren tijdens het baiga-festival in Oost-Kazakhstan (Chris van Orden). Above: Girl with beautifully adorned hat (including eagle owl feathers), baiga festival, eastern Kazakhstan.

"Uw taak moet hier toch hopeloos zijn", vroegen we de man. "Ik ben hier als idealist gekomen, daar is niet veel meer van over. Inmiddels weet ik hoe onze leiders zich gedragen. Zij knallen maar raak. Zij geven het voorbeeld hoe het niet moet. De bevolking ziet dat. Hoe kan ik hen verbieden in wat zij als voorbeeld geven. Maar ik blijf op post, de mensen hier maken in feite hetzelfde mee als de dieren die afgeschoten worden. Ook zij hebben geen enkel recht om zichzelf te zijn. Maar zoveel mensen verduisteren inmiddels mijn geest, ik word er soms ziek van. En toch, deze periode is voor mij ook een *blessing in disguise*, een zegen in vermomming."

Hij sprak haast vlekkeloos Oxford-Engels. "Ik heb hier een meisje leren kennen dat voor mij gelijk aan een zeldzaam wild dier is, verplaatst in een wereld waarmee zij niets gemeen heeft. Zo staat zij boven de armoede van het leven, terwijl zij net zo

arm is als ik. Onze liefde stelt geen eisen. Zij leest en eet mijn ziel, ik die van haar. Een groter zegening ken ik niet!" Hij pakte onze handen, zei niets maar tegelijkertijd alles. Alles wat hem innerlijk beroerde. Deze man transcendeerde het onbenul van zijn bazen en de dogmatiek van het leven rondom hem, terwijl hij er toch ook een slachtoffer van was. Dat vertelde hij ons in zijn huisje dat niet veel meer dan een geitenstal was. Hij leefde in grote armoede. Niettemin stelde hij voor om ter gelegenheid van ons bezoek één van zijn twee kippen te slachten. Salaris ontving hij slechts incidenteel. Wat ontroerend, deze grandioze man.

Summary: Raptors, tradition and powerlines in southern Central Asia

During visits to eastern Kazakhstan, the abundant use of feathers of owls, mostly Eagle Owls *Bubo bubo*, was found to be characteristic of the region. Tufts of feathers are placed in strategic places, such as bedrooms and cradles, or are used as an amulet. Hats, caps and bonnets worn during festivals and ceremonial gatherings were adorned with tufts of (eagle) owl feathers taken from breast and mantle. In the absence of owl feathers, feathers of birds of prey were used. The feathers are thought to be reincarnations of guardian spirits with sacred powers. The massive use of such feathers resulted in widespread elimination of Eagle Owls in large parts of Kazakhstan. However, in recent years the local tribes explore the antiquated powerlines, where large numbers of birds of prey and owls are being electrocuted, thus providing easy access to feathers used for ornamentation. In the village of Orlovka, eastern Kazakhstan, the chief showed a collection of 14 Steppe Eagles *Aquila nipalensis*, 4 Imperial Eagles *A. heliaca*, 3 Golden Eagles *A. chrysaetos*, 6 Steppe Buzzards *Buteo buteo vulpinus*, 5 Upland Buzzards *B. hemilasius*, 2 Saker Falcons *Falco cherrug* and 4 Eagle Owls *Bubo bubo*, all found beneath powerlines between Orlovka and Ust-Kamenogorsk. This selection is just the tip of the iceberg, because similar powerlines are in use all over southern Central Asia. Electrocuted birds are nowadays the main source of feathers used for traditional wear and amulets.

Adressen:

CvO: Doelenstraat 14, 1601 GL Enkhuizen (Email: paklina@planet.nl)

NP: Institute of Animal Ecology, Russian Academy of Sciences, Aviamotoraia 15, kv 2, 111020 Moscow, Russia (Email: paklina@hotmail.com)

Waarnemingen van roofvogels op de grens van primair regenwoud in Zuidoost-Nigeria

Rob G. Bijlsma

Ik zit op de berg en kijk in het dal der plichten. Dat is dor, er is geen water, het dal is zonder bloemen en bomen... En ik kijk en zie mezelf zitten, daar boven, en ik jank als een hond in de nacht.

Nescio. 1961. Boven het dal en andere verhalen, pag. 7. Van Oorschot Uitgever, Amsterdam.

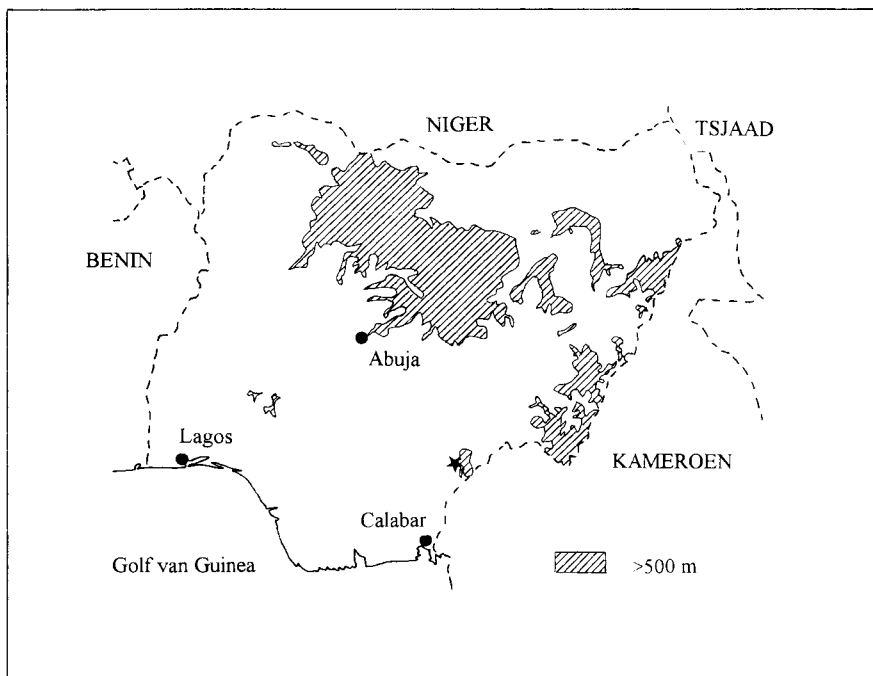
Toen Bennie van den Brink mij in de zomer van 2000 vroeg of ik de komende winter zin had in een zwaluwtrip naar Zuidoost-Nigeria, hoefde ik niet lang na te denken. Het gaat hier immers om de grootste -althans bekende- slaapplek van boerenzwaluwen *Hirundo rustica* in West-Afrika. En wel op een met olifantsgras *Pennisetum* bedekte helling aan de rand van het tropische regenwoud. Kortom: wespensdiefen-country optima forma!

Bij zwaluwtrips naar Ghana en Botswana had ik kans gezien wat observaties aan Wespensdiefen te doen, zij het dat de aantallen daar erg laag waren (Bijlsma 1997, Bijlsma *et al.* 1994). Nu is er van Wespensdiefen in het overwinteringsgebied sowieso niet veel bekend. En dan druk ik me zwak uit. Meer dan anekdotische, vaak slecht gedocumenteerde waarnemingen zijn niet beschikbaar. Dat komt omdat de in zwang zijnde observatiemethodes ongeschikt zijn om Wespensdiefen te zien, waarnemers zelden de moeite nemen wat beter of langer te kijken of überhaupt niet geïnteresseerd in de biologie van soorten. Zo zie je met een telling vanuit de auto wel roofvogels langs wegen, maar vooral paalzitters en grote zwevers. En vogelen rond open plekken in het bos levert waarschijnlijk wel Wespensdiefen op, maar hoe representatief is dat. En wat spoken ze daar uit?

Tijd voor een wespensdief-aficionado zijn licht eens op te steken onder ideale omstandigheden: bergachtig terrein (groots uitzicht), langdurig op één plek (een maand), geringe bevolkingsdichtheid en in hartje overwinterings-gebied. Toch gaat dit stuk niet over Wespensdiefen. De waarnemingen die ik daar deed, waren namelijk dusdanig spectaculair dat ik besloot die elders te publiceren (Bijlsma in druk). Nee, dit verhaal gaat over de bric-à-brac aan roofvogels die ik naast de Wespensdiefen waarnam. Overwegend Afrikaanse, maar ook overwinterende Paeleartische soorten. Hoe leeft dat mengelmoesje van soorten naast en door elkaar in hetzelfde gebied? En wat gebeurt er als primair en secundair regenwoud, hun leefgebied, naar de knoppen wordt geholpen? Want dat er dramatische ontwikkelingen in West-Afrika gaande zijn, staat als een paal boven water.

Boji-Ebok aan de voet van Afi-Mountain

Om in het zuidoosten van Nigeria, op de grens met Kameroen, te komen, moet je vanaf de voormalige hoofdstad Lagos 700 km pal naar het oosten rijden of vliegen. Volgens -zelfs nog recente- vegetatiekaarten zou dat hele traject tropisch regenwoud moeten zijn. Als je goed oplet zie je inderdaad tussen de akkertjes hier en daar een eenzame woudreus staan als bewijs van de destructie van het regenwoud. Niet zo gek, die verdwijning van het bos, omdat Nigeria verreweg het dichtstbevolkte land van Afrika is: ongeveer 100 miljoen inwoners in 1990 (inmiddels natuurlijk veel meer). Het overgrote deel van die mensenmassa woont in de paar honderd km van de kust, dus inclusief de regenwoud-zone. Die hele strook is kaalgevreten, alsof er een sprinkhanenplaag overheen is geraasd, gevolgd door een bommentapijt. Over 700 km is het overheersende beeld er een van destructie, afval, branden en rookgordijnen (in het voetspoor van het opruimen van onkruid, struiken en bomen) en armoedige akkertjes. Geen prettig gezicht, vast ook geen plezierige woonomgeving voor de lokale bevolking en al helemaal geen benijdenswaardig toekomstperspectief voor plant en dier (inclusief mens).

Figuur 1. Locatie van ons studiegebied, het dorpje Ebbaken aan de voet van Afi Mountain (★), in Nigeria. *View of Nigeria, with location of study site (★ Ebbaken village, near Afi Mountain).*

Onze plaats van bestemming, het dorpje Ebbaken in Cross River State (6°38'N, 9°05'O), ligt vlakbij de grens met Kameroen aan de rand van het Obudu Plateau. Vanaf dit dorpje oostwaarts is het regenwoud nog redelijk intact, maar dat betreft in Nigeria dus een splinter van het voorheen uitgestrekte regenwoud. Bedenk daarbij dat in de rest van West-Afrika ook enorme oppervlakten regenwoud zijn verdwenen; in landen als Benin, Togo en Ghana is zelfs vrijwel niets meer over. Het regenwoud bij Ebbaken was heel anders dan ik me herinnerde van Zuidoost-Azië en Midden-Amerika. Natuurlijk, enorm hoge bomen, een verpletterende diversiteit van planten en boomsoorten, maar een verhoudingsgewijs opener bosstructuur met een dominante aanwezigheid van lianen die zich over tientallen en zelfs 100en meters van boom tot boom uitstrekten. De woudreuzen hadden weliswaar plankwortels, maar minder imposant dan in Azië waar de eveneens ondiep wortelende bomen meer steun nodig hebben vanwege de geregeld voorkomende orkanen. De vegetatie onder de hoge bomen was dicht maar niet zo moeilijk doordringbaar als in Azië en Midden-Amerika. Wij zaten met ons kamp precies op de rand van het regenwoud, enkele km van het dorpje verwijderd. Vóór ons de berghellingen, deels begroeid met olifantsgras, op de achtergrond in nevelen gehulde bergketens met regenwoud. Aan de voet van het gebergte hadden de dorpelingen kleine plekken in het bos gekapt en akkertjes aangelegd voor de verbouw van yams, sago- en oliepalmen, bananen, cacaobomen en plantains (een bakbanaan). De invloed van mensen was hier overal te merken. Struiken en niet al te grote bomen waren in de loop van jaren successievelijk gerooïd en door branden verdwenen, overal paadjes en -overigens erg aardigemensen die bezig waren op hun landjes. Opvallend ook, en wel het kenmerk van Nigeria, waren de branden en brandjes die overal woedden. Zoals Dick Hillenius schreef: “Je kunt nergens in Afrika reizen zonder bos- en steppebrand te ontmoeten...” (in *Het principe van nieuwsgierigheid*: 176). Vaak in gang gezet om de weggekapte en op hopen gesleepte begroeiing te verbranden, maar ook enorme bosbranden die door onachtzaamheid van de plaatselijke boeren van het akkertje waren ontsnapt. Deze bosbranden baanden zich via de hellingen een weg naar het primaire regenwoud waar ze enorme happen van het intacte regenbos opslokten; alleen al in deze regio soms 100en ha per seizoen. Vlakbij ons kamp woedde zo'n monster; dag en nacht hoorde je deze draak achter de heuvels brullen. Met donderende knallen stortten jockels van bomen ter aarde, in hun val de helling afrollend en nieuwe branden genererend. Tientallen meters hoge vlammen lekten 's nachts boven de bergkammen uit. En toch, zittend op de berghelling met uitzicht over de vallei en het regenwoud in de rug leek het alsof het regenwoud zich over onafzienbare oppervlakten voortzette, lichtelijk verneveld door de Harmattan (de droge, stoffige schroeiwind die in die tijd van het jaar rechtstreeks van de Sahara komt aanwaaien) en de rook van de ontelbare brandjes en branden. Indrukwekkende woudreuzen bloemkoolden boven het omringende bos uit, exotische geluiden alom. Het gepriegel van mensen leek in deze entourage opeens futiel (al maak ik me geen illusies over de toekomst van dit regenwoud, noch van dat elders ter wereld).

De plek waar ik observaties deed, kent een verhoudingsgewijs lage bevolkingsdruk. Ebbaken, het laatste dorp richting Kameroen, telde ongeveer 200 inwoners. Zelfs in het gedeelte dat door de dorpelingen in gebruik was genomen, resteerde nog veel van het oorspronkelijke regenwoud. De diversiteit was enorm, maar het was -gegeven de ervaringen meer westelijk in Nigeria- wel duidelijk waar het op uit gaat draaien. Zo klonk er dagelijks een motorzaag van iemand uit Calabar (een plaats 200 km verderop), die tegen betaling lastige bomen opruimde; tot voor kort gebeurde alles nog met kapmes en bleven dikke bomen staan. Waardevolle boomsoorten, als mahonie *Khaya ivorensis*, iroko *Milicia excelsa* en obeche *Triplochiton scleroxylon*, werden selectief omgezaagd en afgevoerd; dit kun je gerust het begin van het einde noemen. Ook alle zoogdieren groter dan formaat rietrat waren inmiddels in de pot verdwenen.

Wij zaten er van 31 januari tot en met 24 februari 2001, de droge tijd die voor een belangrijk deel wordt gedomineerd door de hete Harmattan (windkracht 3-4 B, vooral overdag). De rivieren en stroompjes droogden zichtbaar op. De enige plek waar wij ons water konden halen, een miniem kwelplekje op 500 m van het kamp, was aan het eind van de periode nauwelijks meer bruikbaar. Al het andere water lag op grotere afstand en was niet drinkbaar zonder ziek te worden. Regen viel er niet, afgezien van een paar spetters. Het weer was benauwd warm, met temperaturen in de schaduw tussen 31 en 40°C, het zicht veelal beperkt door stof en rook tot 800-1500 m (begin februari nog tot 5 km).

Methode van onderzoek

Ebakken is sinds 1995 internationaal bekend geworden vanwege de reusachtige slaappleaats van boerenzwaluwen (*Capitol of the Swallows*). Een expeditie onder leiding van John Ash 'ontdekte' toen dat velden olifantsgras op berghellingen rond Boje-Enyi zeer in trek waren bij overwinterende en doortrekkende boerenzwaluwen. De dorpelingen wisten dat natuurlijk al veel langer en hadden een schitterend systeem ontwikkeld om deze eiwitbron aan te boren (Ash 1995, Loske 1996). Per avond vingen ze soms 7000 zwaluwen. Maar ook wel eens nul. In een compleet winterseizoen ging het om de vangst van 100.000-200.000 boerenzwaluwen (de opgave van Reuven Yosef en Pierfrancesco Micheloni tijdens een recente EURING-bijeenkomst in Nederland van 462.000 lijkt me schromelijk overdreven; alleen al logistiek is dat onmogelijk). Dat lijkt dramatisch, maar op het totale aantal dat de slaappleaats gebruikt (ettelijke miljoenen, en waarschijnlijk veel meer wanneer rekening wordt gehouden met doorstroom van passanten uit zuidelijk Afrika op weg naar Europa en *vice versa*) valt dat wel mee. Voor de dorpelingen was het in ieder geval een belangrijke bron van eiwit en van inkomsten. Vanaf 1995 is er jaarlijks door westerlingen gevangen en geringd op deze slaappleaats. Onze komst vormde een continuering van dit programma. Wij vingen de zwaluwen met mistnetten en geluid bij hun vertrek van (ruim voor zonsopkomst) en hun komst naar (ruim na

zonsondergang) de slaappleats. Daarmee waren we per vangsessie 1-5 uur bezig, de rest van de tijd hadden we vrij spel. Voor mij betekende dat een tocht hellingopwaarts, waar ik in het olifantsgras een open plek had gecreëerd met zicht over de vallei en omliggende bergketens. In totaal overzag ik een gebied van ongeveer 2x3 km, ofwel 600 ha (Foto 1 en 2). In de vallei hadden we een kamp ingericht (Foto 3).

Foto 1. Overzicht van Kamp I in het olifantsgras op de berghelling met Francesco Francioni en ikzelf, op 4 km afstand van Ebbaken, Cross River State in Zuidoost-Nigeria, gekeken in noordelijke richting, 1 februari 2001. (Bennie van den Brink). *View of the study area (bush camp I, in elephant grass) with Francesco Francioni and the author, 4 km from Ebbaken, Cross River State in southeastern Nigeria, looking in a northerly direction.*

Vanaf deze vaste stek scande ik de omgeving systematisch en non-stop gedurende 1-5 uren, redelijk gespreid over de dag (al was het in de vroege middag nauwelijks te harden vanwege de hitte en de afwezigheid van schaduw). Roofvogels werden van minuut tot minuut bijgehouden, onderwijl aantekeningen makend van leeftijd en geslacht, kleden, rui, gedrag en vliegpatronen.

Tijdens de vroege ochtend- en late middaguren, als de zwaluwvangst centraal stond, hield ik aantekeningen bij over het gedrag van gevleugelde predatoren rond de slaappleats: aanwezigheid, gedrag van prooi en predator, jachtwijze en jachtsucces. Deze gegevens worden apart gepubliceerd.

Als Nederlandse namen heb ik eigen vindingen gebruikt, veelal gebaseerd op een rechtstreekse vertaling uit het Engels. De Engelse en Latijnse namen zijn afkomstig uit del Hoyo *et al.* (1994).

Foto 2. Overzicht vanuit de vallei 3 km van Ebbaken (nabij Kamp II), gekeken in noordoostelijke richting, met yam-akkertje op voorgrond (zie grote katoenboom, een relict van het regenwoud), berghelling met olifantsgras in centrum (donkere plekken zijn afgebrand) en gebergte met in rook van bosbrand gehulde regenbos in achtergrond, half februari 2001 (Bennie van den Brink). *View of the study area near Ebbaken, looking in a northeasterly direction, with yam-field in foreground, Pennisetum-covered slopes in centre (dark spots show burnt sections) and rainforest in background, partly invisible because of smoke of large bushfires, mid-February 2001.*

Lagos-Ogoja, een telling vanuit de auto

Vanuit een auto zijn de waarnemingsmogelijkheden beperkt. Grote roofvogels lopen een aanmerkelijk grotere kans te worden opgemerkt dan kleine, meer heimelijk levende soorten. Ook het tijdstip op de dag heeft een dikke vinger in de waarnemingspap. Toch zeggen tellingen langs wegen wel iets, zeker als ze regelmatig worden herhaald (monitoring; Thiollay 1977). Onze telling is echter niets meer dan een momentopname, maar levert een aardige vergelijking op met wat we aan roofvogels zagen in een redelijk intact landschap aan de voet van Afi Mountain. Slechts twee soorten werden 'veel' gezien, namelijk de inheemse Geelsnavelwouw en -in het westelijke deel van Nigeria- de Oorgier (Tabel 1). Beide soorten profiteren van de activiteiten van mensen, vooral van het afval dat ze achterlaten. De Geelsnavelwouwen werden ook standaard rond veldbranden waargenomen. Overal waar vlammen oplaaiden, zweefden wouwen rond, af en toe neerduikend om vluchtende insecten te vangen. Hetzelfde zagen we in 1997 in Ghana, waar

Geelsnavelwouwen in savanne-achtige habitats werden vergezeld door Sprinkhaanbuizerds *Butaster rufipennis*. Oorgieren ontbraken waar de menselijke bevolkingsdruk te hoog opliep, zoals in Lagos. Maar aan de randen van (middel)-grote plaatsen als Atunrase en Benin City verbleven telkens kleine groepen rond vuilstorten.

Tabel 1. Waargenomen roofvogels tijdens een autotrip van Lagos naar Ogoja, Zuid-Nigeria, 29-30 januari 2001. *Raptors observed during a road count from Lagos to Ogoja on 29-30 January 2001.*

Transect <i>Transect</i>	Lagos-Benin	Benin-Onitsha	Onitsha-Awka	Ikom-Ogoja
Datum <i>Date</i>	29.1.2001	29.1.2001	29.1.2001	30.1.2001
Lokale tijd <i>Local time</i>	8.00-13.30	14.30-17.00	17.00-17.45	11.30-13.30
Afstand (km) <i>Distance (km)</i>	300	130	90	150
Geelsnavelwouw <i>Milvus migrans parasitus</i>	124	90	5	14
Oorgier <i>Necrosyrtes monachus</i>	12	12	0	0
Slangenarend <i>Circaetus</i> sp.	1	0	0	0
Hagedisbuizerd <i>Kaupifalco monogrammicus</i>	0	0	1	0
Roodnekbuizerd <i>Buteo auguralis</i>	1	0	0	0
Torenavk <i>Falco tinnunculus</i>	1	0	0	0
Lannervalk <i>Falco biarmicus abyssinicus</i>	0	0	0	2

De overige soorten waren aanmerkelijk schaarser, een duidelijk teken dat het door mensen gedomineerde en aangetaste landschap weinig te bieden had.

Voet Afi Mountain: lokale roofvogels en hun dichtheid

Uiteraard was het niet mogelijk een kartering van het studiegebied te doen. Het broedseizoen was grotendeels achter de rug (eind droge tijd), er was geen tijd om het gebied uit te kammen, kaarten waren niet beschikbaar, enzovoort. Toch viel er vanaf mijn waarnemingspunt op de berghelling wel het een en ander te constateren, zeker waar het soorten betrof die graag boven het bos uitkwamen om te thermieken. In totaal bestreek ik op die manier een oppervlak van 600 ha (ongeveer 2x3 km). In dat gebied waren de meeste roofvogelsoorten die van thermiek gebruik maakten goed te registreren met enkele weken intensief observeren van een hoog punt (Tabel 2). In zo'n periode worden na verloop van tijd vanzelf bepaalde patronen zichtbaar, individuen en paren krijgen een gezicht en afwijkingen van het normale beeld kunnen snel als zodanig worden benoemd.

Van deze soorten waren sommige uitgesproken territoriaal, hetzij door luidkeels te roepen (Afrikaanse Koekoeksvalk), dan wel door intensief boven het bos baltsen en buurparen dreigend tegemoet te vliegen (Gymnogene, Hagedisbuizerd, Roodnekbuizerd en Wahlbergsarend). Succesvolle reproductie was zichtbaar aan de bedelende jongen die achter ouders aanvlogen (het merendeel), dan wel aan sporadische nestvondsten (Tabel 2).

Tabel 2. Roofvogels met territorium- en broedaanwijzingen in februari 2001 op 600 ha secundair regenwoud met kleine akkers in de nabijheid van Ebbaken, Zuidoost-Nigeria. *Raptors showing territorial and nesting behaviour in February 2001 on a patch of 600 ha of secondary tropical rainforest with small fields near Ebbaken in SE-Nigeria.*

Legenda/Legend

P = paar/pair

J = juveniel (>1 maand uitgevlogen)/juvenile (>1 month fledged)

F = vliegvlug jong (nog gevoerd, <1 maand uitgevlogen)/fledgling (still being fed, begging, fledged <1 month ago)

N = nestjong/nestling.

Soort <i>Species</i>	Aantal territoria <i>Number of territories</i>	Succesvolle paren <i>Successful pairs</i>
Afrikaanse Koekoeksvalk <i>Aviceda cuculoides</i>	3	?
Vleermuisvalk <i>Machaeramphus alcinus</i>	1	?
Geelsnavelwouw <i>Milvus migrans parasitus</i>	2	1P+3J, 1P+1J
Palmgier <i>Gypohierax angolensis</i>	1	1P+1J
Afrikaanse Gymnogone <i>Polyboroides typus</i>	6	1P+1J, 1P+1F
Roodborstspierwer <i>Accipiter toussenelii</i>	>1	?
Shikra <i>A. badius</i>	≥1	?
Zwarte Havik <i>A. melanoleucus</i>	2	1P+2J
Hagedisbuizerd <i>Kaupifalco monogrammicus</i>	1	?
Roodnekbuiserd <i>Buteo auguralis</i>	3	1P+1J, 1P+1N
Wahlbergsarend <i>Aquila wahlbergi</i>	2	1P+1J
Afrikaanse Boomvalk <i>Falco cuvieri</i>	2	1P+1F

Waargenomen soorten

Onze manier van waarnemen, vanaf één plek om je heen kijken, volstaat niet om een compleet beeld van de roofvogelfauna te krijgen. Een aantal soorten uit de Cross River regio werd niet gezien, onder meer om deze reden of anders omdat de betreffende soort erg schaars is. Het gaat om de Congo Serpent-Eagle *Dryotriorchis spectabilis*, Chestnut-flanked Sparrowhawk *Accipiter castanilius*, African Little Sparrowhawk *A. erythropus* (tijdens één van de eerdere zwaluwtrips dood gevonden), Long-tailed Hawk *Urotriorchis macrourus* en Crowned Eagle *Stephanoaetus coronatus* (Elgood *et al.* 1994). Dit zijn allemaal soorten die in opgaand bos voorkomen, in Nigeria tegenwoordig aangeduid als 'high forest' omdat het verschil tussen primair en secundair regenwoud vaak moeilijk is te zien.

Hierna volgt een korte beschrijving van de gedragingen van de soorten die we wél waarnamen.

Foto 3. Overzicht van Kamp II, aan de voet van de zwaluwhelling, met dorpelingen uit Ebbaken en zwaluwringers bijeen, begin februari 2001 (Bennie van den Brink). Vlak achter dit kamp, op 30 m afstand, stond een grote katoenboom met een nest met 1 jong van de Roodnekbuiserd *Buteo auguralis*. *View of bush camp II at the foot of the swallow roost near Ebbaken, with villagers and swallow ringers together. Within 30 m of this site, a nest of Red-necked Buzzard Buteo auguralis with a single nestling was situated in a cotton tree.*

Wespendief *Pernis apivorus*

In totaal werden in het studiegebied 34 waarnemingen gedaan, met net buiten het observatiegebied nog eentje op 30 januari 2001 op 10 km afstand van Ebbaken (richting Ikom). Gebaseerd op kleeckenmerken ging het om tenminste 20-30 individuen, waaronder 7 adulte mannetjes, 4 adulte vrouwtjes, 1 tweedejaars vrouwtje (gele iris, geelgroene washuid) en 14 juvenielen. Een uitgebreide beschrijving van het belang van deze waarnemingen is te vinden in Bijlsma (submitted).

Afrikaanse Koekoeksvalk *Aviceda cuculoides*

In het gebied van 600 ha werden drie territoria gelokaliseerd op grond van de kenmerkende roep. Ik heb ze niet boven het bos zien uitkomen. Een lokale broedvogel die in deze hoek van Nigeria nog veel voorkomt.

Vleermuisvalk *Machaeramphus alcinus*

Tijdens één van de eerdere expedities werd een Vleermuisvalk gevangen tijdens een zwaluwsessie. Zelf zagen we één exemplaar hoog boven de slaappleats op 12 februari, om 6.22 uur lokale tijd (schemerig). Op dat moment was de lucht nog vol

vleermuizen, zowel knetterhoog als laag boven de vegetatie. Het krachtige, valkachtige uiterlijk, de lange staart en snelle vlucht waren opmerkelijk. De vogel zat hoog en vloog gericht naar het zuidwesten, vermoedelijk op weg naar de roestplaats.

Geelsnavelwouw *Milvus migrans parasitus*

Veelal geconcentreerd rond het dorp en op plekken waar bosbrandjes woedden. Toen op 7 februari een deel van het olifantsgras in vlammen opging (door onachtzaamheid van een lokale boer), verschenen er onmiddellijk 3 (later tot 7) Geelsnavelwouwen die tussen de vlammen zweefden op zoek naar vluchtende insecten en gewervelde dieren. Niet zonder risico, getuige de vogel die in de daaropvolgende dagen met afgeschroeide staartvlaggen werd gezien. De wouwen waren maar net iets sneller ter plekke om te profiteren van de gunstige jachtmogelijkheden dan de inwoners van Ebbaken zelf; deze waren er als de kippen bij om vluchtende stekelvarkens, rietratten en ander potentieel wild te verschalken. De wouwen werden ook vaak gezien rond akkertjes waar afval werd verbrand. Ze meden echter het regenwoud.

Het einde van de Harmattan rond 18 en 19 februari, merkbaar aan een weersverandering met wolkvorming en een wijziging in windrichting, ging gepaard met grootscheepse verplaatsingen van boerenzwaluwen, gierzwaluwen *Apus apus*, palmgierzwaluwen *Cypsiurus parvus* en ook Geelsnavelwouwen, waaronder 4 ex. op 18 februari om 11.25 uur die zeer hoog rechtlijnig afzakten richting ONO. Vermoedelijk zijn deze verplaatsingen nomadisch, waarbij insectenetende vogels regenfronten volgen en profiteren van de insectenexplosie na passage van de regenbuien.

Hoewel we nadrukkelijk hebben gelet op de aanwezigheid van Zwarte Wouwen *Milvus migrans migrans* (afkomstig uit de Palearctis en mogelijk aanwezig als overwinteraar), hebben we die niet gezien.

Palmgier *Gypohierax angolensis*

Op één van de bergellingen vlakbij de beide kampen bevond zich een slaappleats van deze overwegend vegetarische gierensoort (afhankelijk van de vruchten van de oliepalm). Het ging om twee adulte, één onvolwassen en één juveniele vogel(s). Vermoedelijk betrof het een broedpaar met uitgevlogen jong en een jong van het jaar daarvoor. Het vertrek van de slaappleats was buitengewoon vroeg voor een gierensoort, die immers thermiek prefereren boven actieve vlucht (Tabel 3). Bij het passeren van de vangplek zaten de vogels al op aanzienlijke hoogte, vermoedelijk omdat de slaappleats hoog in het gebergte was gelegen. In kalme vlucht, deels zwevend op bolle vleugels en deels met trage gelijkmatige vleugelslagen, passeerden de vogels in richtingen tussen zuid en west. Ze deden geen pogingen hoger te komen, niet in actieve vlucht noch door van stijgwind gebruik te maken. Uit de weglyeigrichtingen kwamen ze 's avonds opnieuw aanzetten. Getuige de spaarzame waarnemingen overdag bleven ze mogelijk in de buurt rondhangen, maar we deden geen waarnemingen van Palmgieren aan de grond (Tabel 4).

Tabel 3. Vertrek van en terugkeer naar de slaappleaats van Palmgieren (ad=adult, im=onvolwassen, jv=juвениel) aan de voet van Afi Mountain in ZO-Nigeria in februari 2001 (lokale tijd). *Departure and arrival of Palm-nut Vultures (ad=adult, im=immature, jv=juvenile) at the roost near Afi Mountain in SE-Nigeria in February 2001 (local time).*

Datum Date	Vertrek Departure	Terugkeer Arrival
Februari 10	6.58 (im)	?
Februari 11	7.16 (ad)	?
Februari 13	6.53 (ad)	?
Februari 16	6.38 (jv), 6.55 (im)	?
Februari 17	?	17.50 (ad + im)
Februari 18	6.39 (im)	17.59 (jv)
Februari 19	6.30 (jv)	?
Februari 20	6.40 (jv)	?

Slangenarend *Circaetus* sp.

Op 16 en 20 februari werden resp. 1 en 2 Slangenarenden gezien. Het kan hier om *Circaetus (gallicus) beaudouini* gaan, de ondersoort die in dit deel van Afrika voorkomt als broedvogel en een voorkeur heeft voor de meer beboste streken (Brown *et al.* 1982). Het onderscheid met de Palearctische Slangenarend *C. gallicus* is moeilijk, zodat in Nigeria gewoonlijk de Slangenarenden in het droge seizoen aan *gallicus* worden toegeschreven, en die in het natte seizoen aan *beaudouini* (Elgood *et al.* 1994). Een praktische oplossing, maar zonder biologische betekenis. Helaas kwamen wij er ook niet uit.

Gymnogene/Kaalwangvalk *Polyboroides typus*

Deze soort was prominent aanwezig; het gaat hier om de in West-Afrika voorkomende ondersoort *P.t. pectoralis* die iets kleiner en donkerder is dan *P.t. typus*. In de door ons onderzochte vallei zaten de paren ongeveer 800-1000 m uit elkaar, met een aanzienlijke overlap in activiteitsgebieden. De afwisseling van open terrein met bos, in combinatie met het voorkomen van oliepalmen (vruchten ervan belangrijke voedselbron), vertegenwoordigde blijkbaar de ideale habitat. De vogels besteedden rond het middaguur veel tijd aan schroeven, heen en weer zeilen, baltsen en bakkeleien (Tabel 4). De paren begonnen meestal tussen 10.30 en 11.00 uur met hun vliegcapriolen; om de kilometer hing er dan een paar te luchtdansen. In tegenstelling tot de constatering in Brown *et al.* (1982), dat de baltsvlucht relatief weinig spectaculair zou zijn, heb ik juist met open mond staan te kijken naar de ingewikkelde baltpatronen. Het basispatroon bestond uit steil op-en-neer-gaande unduleringen, waarbij de ópgaande beweging met half gespreide vleugels werd uitgevoerd. Op het dode moment bovenaan werden de vleugels gesloten, soms met complete kop- of zijwaartse rol, gevolgd door een neerwaartse duik met wederom half gespreide vleugels. De snelheid werd opgevoerd door met de handvleugel 4-6 snelle oppervlakkige vleugelslagen te maken. Dit ging over in een steile duik met aangelegde vleugels, alvorens opnieuw op te trekken en een herhaling van het

vertoonde plaatsvond. Deze unduleringen volgden een lusvormig patroon in de lucht. Varianten op dit patroon betroffen lusvormige zeilvluchten zonder unduleringen, waarbij de handvleugel juist traag flappende, neerwaartse bewegingen maakte, of ook wel rondjes draaien met snelle oppervlakkige vleugelslagen van de stijfgehouden hand (althans, zo leek dat). Soms ging de baltsvlucht vergezeld van een hoog ‘he-heeeee---he-heeeeeee’-geluid. Het bedelgeluid van vliegvlugge jongen was eveneens tweetonig, maar volstrekt afwijkend van het baltsgeluid van de adulte vogels: een kelig ‘giuuu’, gevolgd door een hoog ijl ‘le’ (fonetisch in het Engels).

Tabel 4. Aantal waarnemingen van roofvogels per uur (inclusief dubbelstellingen), gebaseerd op systematische tellingen (waarnemingstijd in minuten) vanaf de zwaluwslaapplaats nabij Ebbaken (ZO-Nigeria) van 31 januari tot en met 21 februari 2001. *Diurnal distribution of raptors (including double counts), based on systematic observations (observation time in minutes) from the swallow roost near Ebbaken, southeastern Nigeria, 31 January through 21 February 2001.*

Lokale tijd <i>Local time</i>	-7	-8	-9	-10	-11	-12	-13	-14	-15	-16	-17	-18	-19
Minuten <i>Minutes</i>	505	190	75	310	630	630	375	405	250	285	265	455	575
<i>Pernis apivorus</i>	0	0	1	1	7	13	7	2	1	0	1	1	0
<i>Milvus migrans</i>	0	0	0	4	17	18	7	1	1	0	0	0	3
<i>Gypohierax angolensis</i>	9	1	0	1	1	5	0	1	3	0	0	2	0
<i>Circaetus</i> sp.	0	0	0	0	1	0	2	0	0	0	0	0	0
<i>Polyboroides typus</i>	4	1	1	8	24	45	16	4	4	1	3	2	2
<i>Circus aeruginosus</i>	3	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
<i>Accipiter toussenelii</i>	0	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0
<i>A. melanoleucus</i>	0	0	0	0	5	3	1	0	0	0	0	0	0
<i>A. badius</i>	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
<i>Buteo auguralis</i>	3	0	0	3	9	16	16	3	5	0	0	0	0
<i>Aquila wahlbergi</i>	0	0	0	0	3	12	4	0	1	1	2	0	0
<i>Hieraaetus pennatus</i>	0	0	0	1	3	1	0	0	0	0	0	0	0
<i>Falco cuvieri</i>	159	18	0	2	4	6	1	0	1	0	0	1	32
<i>F. biarmicus</i>	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0

Bruine Kiekendief *Circus aeruginosus*

De zwaluwslaapplaats, of beter gezegd de berghelling bedekt met olifantsgras, werd van 4-18 februari 2001 gefrequenteerd door een fraai uitgekleurd adult mannetje. Deze vogel werd uitsluitend in het vroege ochtenduur (6.20-7.10 uur) gezien, als hij laag over het gras schommelend uitvallen deed naar de opvliegende zwaluwen en wevers. Mogelijk aasde deze vogel ook op kadavers die waren achtergebleven na branden. Het is aannemelijk dat de vogel tussen het 3-6 m hoge olifantsgras zijn slaapplaats had. Hoewel het gras van afstand homogeen en ondoordringbaar leek, waren er ruimschoots voldoende open plekken op de rotsachtige hellingen om te slapen met zicht op de omgeving. Op geen van deze plekken -voor zover gecontroleerd- werden overigens braakballen aangetroffen.

Roodborstspierwer *Accipiter toussenelii*

Op 11 februari 2001 vingen we een tweede kalenderjaars mannetje (Foto 4 en 5). Hij hing tussen de zwaluwen in het net. Een adult vrouwtje (gezien formaat) werd tijdens de zitjacht gezien op 17 februari om 15.15 uur. De vogel hing rond in bosranden van akkers en verplaatste zich telkens over 5-15 m; vanaf dekkingrijke zitposten op 3-6 m hoogte werd naar prooi gespeurd. Wat grootte en gewicht betreft is deze soort meer spierwer- dan havikachtig (Tabel 5).

Tabel 5. Maten, gewicht en kleuren van weke delen van een tweede kalenderjaars mannetje Roodborstspierwer, gevangen op 11 februari 2001 nabij Ebbaken in ZO-Nigeria. *Measurements, body mass and soft parts of a 2nd calendar-year male Red-chested Goshawk Accipiter toussenelii, captured near Ebbaken in SE-Nigeria on 11 February 2001.*

Gewicht (g) <i>Body mass (g)</i>	171.0
Maximale vleugellengte (mm) <i>Maximum wing chord (mm)</i>	185.0
Handpen 8 (mm) <i>Primary 8 (mm)</i>	123.0
Tarsus (mm) <i>Tarsus (mm)</i>	60.0
Tarsus + hiel (mm) <i>Tarsus + heel (mm)</i>	68.4
Achternagel (mm) <i>Length hind claw (mm)</i>	17.3
Snavellengte (washuid-punt in mm) <i>Bill length (tip to cere in mm)</i>	14.6
Snavelhoogte (mm) <i>Bill height from distal end cere (mm)</i>	10.4
Iris <i>Iris</i>	Helder geel <i>Bright yellow</i>
Oogring <i>Eye-ring</i>	Helder geel <i>Bright yellow</i>
Washuid <i>Cere</i>	Lichtgroen <i>Light green</i>
Tong <i>Tongue</i>	Zwartgrijs <i>Black-grey</i>
Poten <i>Legs</i>	Geel <i>Yellow</i>

De vogel was in actieve rui van eerste- naar tweedejaars kled (Tabel 6); de eerste vier handpennen en beide middelste staartpennen waren vernieuwd, de 5-de handpen was eveneens vernieuwd maar nog niet volledig uitgegroeid. De armpennrui was nog niet begonnen. De staart liet mooi het verschil tussen een eerste- en tweedejaars vogel zien. De vernieuwde middelste staartpennen hadden drie brede, helderwitte

Tabel 6. Synchrone rui van mannetje Roodborstspierwer van eerste- naar tweedejaars kled, nabij Ebbaken in ZO-Nigeria op 11 februari 2001. Slag- en staartpennen descendent (van binnen naar buiten), armpennen ascendent (van buiten naar binnen) geteld. Ruiscore: 0=oud, 1=pin, 2=voor eenderde aangegroeid, 3=voor helft aangegroeid, 4=voor tweederde aangegroeid, 5=nieuw. *Synchronous moult of a 2nd calendar-year male Red-chested Goshawk Accipiter toussenelii, captured near Ebbaken in SE-Nigeria on 11 February 2001. Primaries and rectrices counted descendantly, secondaries ascendantly. Moult score: 0=old, 1=pin, 2=onethird grown, 3=half-grown, 4=twothird grown, 5=new.*

Nummer <i>Number</i>	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Handpennen <i>Primaries</i>	5	5	5	5	3	0	0	0	0	0
Armpennen <i>Secondaries</i>	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Staartpennen <i>Rectrices</i>	5	0	0	0	0	0				

banden en een witte eindzoom, terwijl de lichtere delen van de oude pennen grijs waren (Foto 4, 5). Kop en mantel waren grotendeels grijs (adult), de vleugeldekveren echter bruin met afgesleten lichtbruine zomen (juвениel).

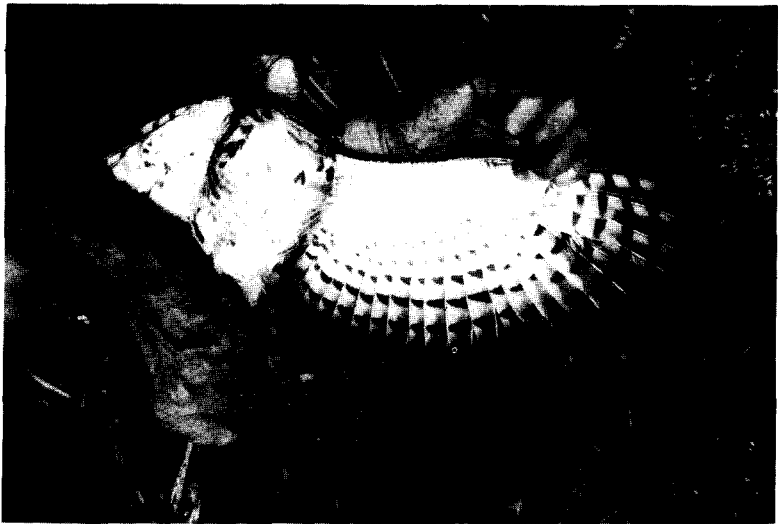

Foto 4 en 5. Boven- en onderaanzicht van een mannetje Roodborstspierwer, gevangen op 11 februari 2001 nabij Ebbaken in ZO-Nigeria (Bennie van den Brink). *Dorsal and ventral view of a male Red-chested Goshawk, captured near Ebbaken in SE-Nigeria on 11 February 2001.*

Zwarte Havik *Accipiter melanoleucus*

Hoewel in Brown *et al.* (1982) aangeduid als *Black Sparrowhawk* is er niets sperwerachtigs aan deze vogel. In silhouet, formaat, vlieggedrag en prooikeuze lijkt hij sterk op een Havik. In het gebied rond Ebbaken kwamen tenminste twee paren voor, zonder zichtbare overlap in activiteitsgebied. Het paar zonder jongen (rond kamp II) was overdag veelvuldig gezamenlijk cirkelend te zien. Het paar met jongen was minder opvallend aanwezig aan de rand van Ebbaken zelf; de jongen waren vliegvlug en zelfstandig. Ze hielden zich op in de bosrand van het dorp (dus direct achter de huizen), van waaruit ze probeerden kippen te vangen (op 31 januari een mislukte vangpoging). Eén van deze jongen verdween op 7 februari in de pot van een familie in Ebbaken. Van jager naar prooi is in Nigeria een kleine stap, niet alleen in de vogel- maar ook in de mensenwereld (zie voor een literaire variant: Gerrit Krol. 1994. *Okoka's Wonderpark*. Querido, Amsterdam). Een adult vrouwtje vertoonde rui in het midden van de linker armpennen (19 februari).

Shikra *Accipiter badius*

Op 18 februari 2001 werd tijdens de zwaluwvangerij om 7.00 uur een mannetje Shikra gevangen (Tabel 7). Gek genoeg bleef dit de enige waarneming. Gezien de fijnere bandering op de buitenste, ongeruide staartpennen ging het vermoedelijk om een overgang van eerste- naar tweedejaar (zie Foto's 6 en 7), al kon ik dit niet als leeftijdsverschil terugvinden in Brown *et al.* (1982). De vogel was verder geheel klaar met de rui, ook wat betreft de kleine veren.

Het lijkt geen twijfel dat de vogel op de zwaluwen was afgekomen, net als de Roodborstspewer. Beide soorten zijn kenmerkende jagers van kleine zangvogels, zodat de enorme concentratie zwaluwen een gedekte tafel betekent voor althans een deel van de dag.

Tabel 7. Maten, gewicht en kleuren van weke delen van een adult mannetje Shikra, gevangen op 18 februari 2001 nabij Ebbaken in ZO-Nigeria. *Measurements, body mass and soft parts of an adult male Shikra, captured near Ebbaken in SE-Nigeria on 18 February 2001.*

Gewicht (g) <i>Body mass (g)</i>	132.0
Maximale vleugellengte (mm) <i>Maximum wing chord (mm)</i>	173.0
Handpen 8 (mm) <i>Primary 8 (mm)</i>	125.0
Staartlengte (mm) <i>Tail length (mm)</i>	131.0
Tarsus (mm) <i>Tarsus (mm)</i>	44.9
Achternagel (mm) <i>Hind claw (mm)</i>	12.0
Maximale klauwwijdte (mm) <i>Maximum claw span (mm)</i>	60.0
Iris <i>Iris</i>	Oranje <i>Orange</i>
Oogring <i>Eye-ring</i>	Geel <i>Yellow</i>
Washuid <i>Cere</i>	Geel <i>Yellow</i>
Poten <i>Legs</i>	Geel <i>Yellow</i>

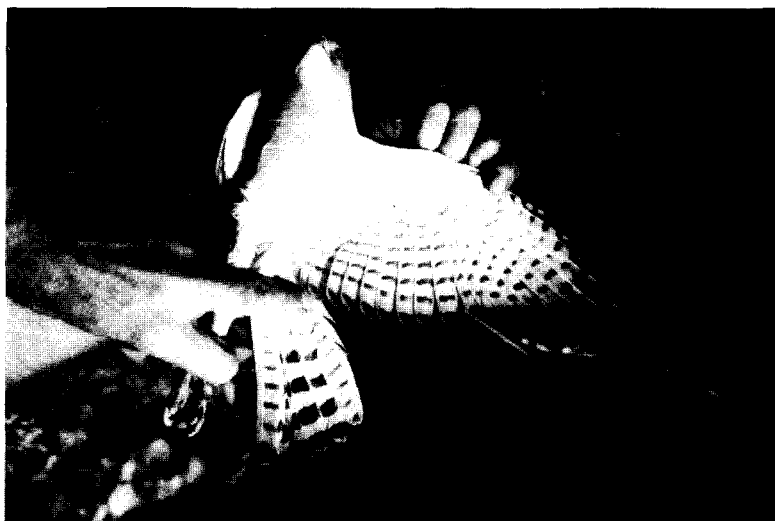

Foto 6 en 7. Boven- en onderaanzicht van een mannetje Shikra, gevangen op 18 februari 2001 nabij Ebbaken in ZO-Nigeria (Bennie van den Brink). *Dorsal and ventral view of a male Shikra, captured near Ebbaken in SE-Nigeria on 18 February 2001.*

Hagedisbuizerd *Kaupifalco monogrammicus*

Uitsluitend in de directe omgeving van Ebbaken in bosranden grenzend aan berghellingen bedekt met *Pennisetum*, dus niet in de meer intacte delen van het regenwoud aan de voet van de Afi Mountain (slechts 1 paar in het studiegebied van 600 ha). De vogels waren territoriaal en lieten zich overdag geregeld horen vanuit de bosrand.

Roodnekbuizerd *Buteo auguralis*

Eén van de talrijkste roofvogelsoorten rond het kamp, althans één van de zichtbaarste! In gedrag gelijkend op onze Buizerd, inclusief intolerantie ten opzichte van buurparen. Pal naast ons kamp zat een nest met 1 jong in een reusachtige katoenboom; dit nest was in 2000 in gebruik door een Geelsnavelwouw (mededeling Francisco Francioni). Het jong was vanaf de berghelling te zien. Uitgaande van eenzelfde jongenontwikkeling als bij de Buizerd schatte ik zijn leeftijd op 16 februari op 16-17 dagen oud (slagpennen net te voorschijn uit bloedspoolen). De eerste voedingen vonden gewoonlijk om 6.30 uur plaats, ruim voor zonsopkomst. Onder de aangevoerde prooien bevond zich twee maal een forse hagedis en eenmaal een rietrat; andere prooien waren te klein om te kunnen worden gedetermineerd. Op drie dagen werd de prooiaanbreng over een langer tijdvak bijgehouden, namelijk op 6 februari (waarnemingsperiode 8.00-16.00 uur: prooiaanbreng om 8.59, 10.45, 12.08 en 14.47 uur), 16 februari (8.00-15.00 uur: prooien om 9.32, 10.10, 11.41 en 13.49 uur) en 19 februari (10.00-14.00 uur: prooien om 11.12, 11.22 en 13.08 uur).

Twee andere paren vlogen met elk 1 bedelend jong rond. De afstanden van deze paren tot het kamp paar bedroegen ongeveer 800-1000 meter. Conflicten met *Gymnogenes* of Geelsnavelwouwen vonden alleen plaats indien die binnen 200 m van het nest kwamen.

Wahlbergsarend *Aquila wahlbergi*

Een grote verrassing was de aanwezigheid van twee paren Wahlbergsarend, althans twee maal twee exemplaren (één duo vergezeld door een jong dat nog sporadisch bedelde) die vrijwel dagelijks te zien waren op de overgang van regenwoud naar *Pennisetum*-hellingen, akkers en secundair regenwoud. Tot nu toe kende ik deze soort vooral van savanne-achtige habitats, niet van bosrijke omgevingen. Nog vreemder was te zien dat deze vogels er ogenschijnlijk exclusieve territoria op na hielden. Duogewijs zeilden de vogels op grote hoogte over 'hun' deel van de vallei van berghelling naar berghelling. Het primaire regenwoud werd gemedend. Er was een voorkeur voor de aangetaste delen van het bos, in het bijzonder waar olifantsgras en akkers voor open plekken zorgden. Normaliter verblijft deze soort noordelijker in Nigeria, in de bosrijke savanne van de Guinea-zone; het broeden van deze soort in Nigeria is alleen gedocumenteerd voor Zaria in het noorden van het land (Elgood *et al.* 1994). Dat deze kleine arendsoort ook broedt aan de rand van het Obudu Plateau, de plek waar wij onderzoek deden, lijkt wel zeker gezien het paar met jong. Ook zag ik op 1 februari balts van een tweetal. Beide vogels dansten in een krachtige

undulerende vlucht op grote hoogte rond, waarbij de steile duik met half-aangelegde vleugels werd uitgevoerd (sterk gelijkend op balts van Schreeuwend *Aquila pomarina*). Tegelijk hoorde ik een hoog, schor 'cheee-chee'. Een derde Wahlberg kwam op dit spektakel afgezeild, maar maakte halverwege de vallei rechtsomkeert. Volgens Steyn (1982) is deze soort buitengewoon vocaal, iets wat hij dan gemeen heeft met de Schreeuwend in het broedgebied (baltsperiode).

Dwergarend *Hieraaetus pennatus*

In het gebied verbleven twee adulte Dwergarenden, een lichte en een donkere fase. Beide vertoonden rui. Bij de vogel van de lichte fase (17, 18 en 20 februari) ontbrak handpen 9 aan linker- en rechtervleugel, handpen 8 rechts had een ruiscorrelatie van 4 (voor 3/4 aangegroeid). De donkere fase (13 en 20 februari) zag er warrig uit; bij deze vogel ontbraken links handpen 8, enkele armpennen in beide vleugels (op verschillende plekken) en een staartpen. Aan het rupatroom waren de vogels individueel goed te herkennen. Hun actie-radius was groot, hoewel ze uitsluitend in de valleien werden gezien.

Afrikaanse Boomvalk *Falco cuvieri*

De zwaluwslaapplaats was voor Afrikaanse Boomvalken een aantrekkelijke voedselbron (Foto 8). De timing van hun activiteiten viel exact samen met aankomst en vertrek van zwaluwen van de slaapplaats, een fenomeen dat gemiddeld resp. 20 en 30 minuten in beslag nam. In dit korte tijdsbestek, en op het hoogtepunt van de slaapplaats met 1.0-1.5 miljoen zwaluwen, achtervolgden minimaal 7 Afrikaanse Boomvalken de zwaluwen. Verschillende tactieken werden gebruikt: rustig en laag rondvliegen in de hoop een opvliegende zwaluw te pakken, in razende vaart laag over het olifantsgras scheren, hoog aanwachend boven de slaapplaats, steile stootduiken van grote hoogte, pijlsnelle achtervolgingen op wisselende hoogtes en gezamenlijke aanvallen (altijd als duo). Succes was verzekerd, iets wat met zo'n groot aanbod van prooi ook niet verbazingwekkend is.

Met de leegloop van de zwaluwslaapplaats, als gevolg van grasbranden, naar intacte *Pennisetum*-velden bij Enyi verdween successievelijk een deel van de Afrikaanse Boomvalken. Een paar met één vliegvlug jong bleef echter aanwezig, ook toen de slaapplaats nog maar enkele 100-en zwaluwen telde. Dit betrof waarschijnlijk een lokaal broedpaar.

Overdag werden weinig Afrikaanse Boomvalken gezien. Ze zaten dan op grote hoogte, eindeloos zwevend. Op 20 februari werd om 11.13 uur een adult mannetje gezien dat net boven de bosrand in vier minuten tijd 2x een insect pakte. Dit was de enige waarneming van een insectenvangend exemplaar. Verschillende exemplaren vertoonden actieve rui: midden hand rechts (4 februari) en symmetrisch eerste armpennen voor driekwart vernieuwd (adult vrouwtje, 19 februari).

De Europese Boomvalk, *Falco subbuteo*, werd niet gezien. Het is waarschijnlijk dat deze soort op trek passeert (en dan ook profiteert van de massale aanwezigheid van zwaluwen?). De overwinteringsgebieden van de Europese Boomvalken liggen in de

zuidelijke helft van Afrika, maar het aantal ringmeldingen bezuiden de Sahara is nihil en specificatie van regionale variatie in overwintering naar gelang geografische locatie van broedgebieden is derhalve onmogelijk (Chapman 1999).

Lannervalk *Falco biarmicus*

Op 21 februari 2001 werd er in de namiddag in de vallei bij Enyi, een dorpje op enkele km afstand van Ebbaken, een adulte Lannervalk gezien. Door het afbranden van het olifantsgras bij ons kamp op 7 februari hadden de zwaluwen zich geleidelijk verplaatst naar de uitgestrekte *Pennisetum*-velden aan de andere kant van de heuvels, richting Enyi. Tijdens ons verblijf bij Ebbaken zagen we geen Lannervalken. Mogelijk was deze omgeving te dicht bebost.

Discussie

Afrika is een cruciaal continent voor tal van trekvogels die in de Palearctis broeden (Moreau 1972, Newton 1995, Gatter 2000). Dat bleek ook tijdens ons verblijf in Nigeria. Rond de vangplek van boerenzwaluwen bij Ebbaken (zie Foto 8 met een deel van een ochtendvangst) wemelde het van de Palearctische vogels. In de diepe ochtendschemering zaten Nachtegalen *Luscinia megarhynchos* al om 6.17 uur te zingen; overal in de vegetatie knorden andere Nachtegalen (1 gevangen). Vlak voor het vertrek van de slaappleaats begonnen de boerenzwaluwen te kwetteren. Het verre gedruis culmineerde in een aanzwellende branding van geluid op het moment dat tienduizenden zwaluwen tegelijk opvlogen. De vertrekkende vogels vielen direct stil en probeerden zo snel zo hoog mogelijk te komen in verband met de immer aanwezige dreiging van gevleugelde predatoren (Afrikaanse Boomvalken, Bruine Kiekendief, Geelsnavelwouwen, *Gymnogenes*, Shikra's en Roodborstsperspers, in de schemering ook nog diverse soorten uilen en Senegalcoucals). Voeg bij dit alles de Grote Karekieten *Acrocephalus arundinaceus* in het olifantsgras (c. 25 ha bekeken; 's ochtends zingend, een rare gewaarwording in dat door wevers overkwetterde geruis van 4-5 m hoog olifantsgras; diverse gevangen), Kleine Karekieten *A. scirpaceus* (4 gevangen), Paapjes *Saxicola rubetra* (>100 aanwezig, 26 gevangen), Fitissen *Phylloscopus trochilus* (100en aanwezig, 24 gevangen), Oever- en Roodstuitzwaluwen *Ripara riparia* en *Hirundo daurica* (resp. 1 en 2 gevangen), Tuinfluiters *Sylvia borin* (1 gevangen), Orpheusspotvogels *Hippolais polyglotta* (1 territoriale vogel zingend bij Kamp II), Grauwe Vliegenvangers *Muscicapa striata* (1 territoriale vogel bij Kamp II), Gele Kwikstaarten *Motacilla flava* (slaappleaats van 150-400 ex., waarvan 3 gevangen) en Boompiepers *Anthus trivialis* (tientallen, 2 gevangen), en je waande je -kortstondig weliswaar vanwege de alomtegenwoordige wevers, mannakins en witkeelbijeneters *Merops albicollis*- in Europa. Ook onder de roofvogels waren Europese broedvogels vertegenwoordigd, waaronder Wespindief, Bruine Kiekendief en Dwergarend. Ziedaar een van de vele aantrekkelijke kanten van Afrika: een exotische, maar herkenbare fauna gebed in een aangename temperatuur.

Foto 8. Mistnetten vol boerenzwaluwen tussen het olifantsgras, met zicht op de vallei aan de voet van de Afi Mountain in ZO-Nigeria, ochtendvangst begin februari 2001 (Bennie van den Brink). *Morning catch of Barn Swallows in Pennisetum near Ebbaken in SE-Nigeria, early February 2001.*

Helaas is Afrika niet bepaald Arcadië. En er zijn meer gebiedsgebruikers dan vogels alleen. Dat geldt ook voor Nigeria. De habitatdestructie onder druk van de groeiende bevolking is fenomenaal, of het nu om regenwoud, mangrovebossen in de delta of acaciabossen in de Sahel gaat. Zelfs ogenschijnlijk intacte gebieden blijken bij nader inzien aanzienlijk verarmd te zijn. Zo is de vegetatie van Afi River Forest Reserve nog vrijwel ongeschonden (al zijn de velden olifantsgras op de lagere hellingen net buiten het reservaat natuurlijk een veeg teken), maar ontbreken er nagenoeg alle grotere zoogdieren. Het is werkelijk verbazingwekkend wat een gering aantal jagers voor desastreus effect kan hebben op grote zoogdieren en grote vogels. In dit verband is het een godswonder dat er van de dwerggorilla nog enkele tientallen over zijn gebleven in het grensgebied van Nigeria en Kameroen, niet in de laatste plaats door intensieve bescherming sinds de jaren negentig. Recent DNA-onderzoek heeft aannemelijk gemaakt dat deze gorilla zich onderscheidt van de laaglandgorilla's. Een soortspecifieke status ligt daarom voor de hand. Voor meer informatie hierover zij verwezen naar:

www.anthro.ucdavis.edu/features/gen/gl2nig.htm

www.berggorilla.com/expo/evers/gjournal/uesicht.html

Er is geen twijfel dat het voortbestaan van deze soort, en vele andere waaronder drill *Mandrillus leocophaeus* en chimpansee *Pan troglodytes*, aan een zijden draadje hangt. De vraag naar *bushmeat*, vooral vanuit Kameroen (zie ook *Stamppot van chimpansee* door Bert Wagendorp in De Voorkant van De Volkskrant, 10 april 2001:

IV) is enorm en kan in korte tijd resulteren in de uitroeiing van populaties. Dit werd tijdens ons verblijf nog extra benadrukt door het gerucht dat sinds kort gebruik werd gemaakt van een goedkope gifsoort die acute dood ten gevolge had zonder dat daarna het eten van het gedode wild tot gezondheidsproblemen leidde. Het zou vanuit Kameroen binnenkomen en zeer goedkoop zijn. Mocht dit waar zijn, en dat kun je je natuurlijk afvragen in een land waar waarheid en verdichtsel een onontwarbare kluwen vormen, dan zou dat ongehoorde gevolgen kunnen hebben voor al wat leeft in het betreffende gebied.

Roofvogels worden eveneens gegeten, zoals bleek uit de Zwarte Havik die we in Ebbaken geplukt aantroffen vlak voor hij de pot inging. De dorpsbewoners vertelden ook van een roofvogel die ze hadden geschoten en een ring bleek te dragen; helaas was de ring zoek geraakt. De kans is groot dat het hier om een Wespendif ging. Toch is afschot van roofvogels een minder grote bedreiging dan habitatvernietiging. De omgeving van Ebbaken, met vrijwel onaangetast regenwoud aan de Kameroenese kant en onttakelde en verdwenen bossen richting delta, is een voorbeeld van wat er de komende decennia staat te gebeuren. De eerste stadia van ingebruikneming van regenwoud lijken in de ogen van de niet-ingevoerde eerder een verrijking dan een verarming te zijn. Talloze soorten profiteren van habitatfragmentatie. Dat was ook goed aan de roofvogels in de omgeving van Ebbaken te merken. Ware het in deze streek nog primair regenbos, dan zouden soorten als Geelsnavelwouw, Gymnogone, Palmgier (die ontbreekt in galerijbossen en afhankelijk is van oliepalmen), Slangenarend, Bruine Kiekendief, Shikra, Roodnekbuizerd, Hagedisbuizerd, Wahlbergsarend, Dwegarend, Afrikaanse Boomvalk en Lannervalk afwezig zijn of in veel lagere dichtheden voorkomen. Al deze soorten profiteren -althans in eerste instantie en in wisselende mate- van de openbreking van regenwoud en de vorming van open plekken in het bos. Maar dit stadium verkeert snel in zijn nadeel indien de kaalslag van het landschap zich voortzet. Bij een te hoge bevolkingsdruk en een voortgaande habitatdestructie zullen uiteindelijk weinig soorten zich enigszins kunnen handhaven (zie Tabel 1 voor roofvogels in door mensen gedomineerde landschappen). Soms kan deze teloorgang lang worden uitgesteld, zoals Thiollay (2000) in reservaten in Ivoorkust vaststelde, maar uiteindelijk krijgt hij toch zijn beslag. Daarbij verdwijnen de grote soorten en specialisten het eerst, de kleine soorten en generalisten het laatst.

Voor wat betreft de Boji-Ebok-regio: ik denk dat wij precies het begin van het einde hebben meegemaakt. Ondanks dat er binnen dit gebied (enige) bescherming is voor het primaire regenwoud op Afi Mountain vanwege het feit dat er dwerggorilla's en grijsnekcipathartes *Picathartes oreas* voorkomen, zal er niettemin spoedig kaalslag optreden in de rest van de regio (wat zonder twijfel zijn effect zal hebben op het beschermde gebied). Daarvan hebben we talloze tekenen gezien: wegeaanleg, gebruik van motorzagen en tractoren (tot voor kort beide afwezig in het gebied), selectieve kap van waardevolle boomsoorten, olievleksgewijze uitbreiding van

akkers in het regenwoud, bosbranden en sterke bevolkingsgroei. Het is enigszins ironisch te moeten vaststellen dat juist de boerenzwaluwen, waarvoor de laatste jaren allerlei inspanningen zijn verricht om de slaappleaatsen in olifantsgras te beschermen (Loske 1996), een exponent zijn van die habitatvernietiging. Immers, de *Pennisetum*-velden zijn in de plaats van regenwoud gekomen en worden in stand gehouden door ze regelmatig af te branden. (In dit verband was het interessant de dorpelingen te horen vertellen dat deze velden olifantsgras er al sinds mensenheugenis waren. Het bewijst de snelheid waarmee in Afrika ook op het platteland de sociale cohesie van dorpen uiteenvalt, inclusief orale tradities van geschiedschrijving. Zo was de ontstaansgeschiedenis van Ebbaken variabel naar gelang de verteller, hoewel de versie van Chief Francis -dorp gesticht rond 1960- de meest waarschijnlijke is. De *Pennisetum*-velden zijn overigens ontstaan na vernietiging van regenwoud.) Juist die branden zijn er weer verantwoordelijk voor dat steeds grotere happen uit het resterende regenwoud worden weggevreten. En dan te bedenken dat de zwaluwen ook op andere plekken kunnen slapen, zoals ze dat al duizenden jaren hebben gedaan, en bijvoorbeeld in Liberia en Ghana nog steeds doen (Gatter 1987, van den Brink *et al.* 1998). Daar lopen ze bovendien ook nog eens een kleinere kans lopen massaal te worden gepredeerd door mensen omdat vangst immers niet lonend is op kleine, erratische bezette slaappleaatsen.

En om dan toch te eindigen met Wespendienven... Eén van de resultaten van onze trip was dat Wespendienven waarschijnlijk veel afhankelijker zijn van tropisch regenwoud dan tot nu toe werd aangenomen (Brown 1971, Cramp & Simmons 1980, Brown *et al.* 1982). De dichtheid van overwinterende Wespendienven in dit deel van Nigeria bleek hoger te zijn dan waar ook in Afrika geregistreerd; de aanwezigheid van regenwoud was daarbij doorslaggevend. Het belang van versnipperd bos en bosrijke savanne als overwinteringshabitat is decennialang overschat doordat de observatiemogelijkheden er voor een gemiddelde waarnemer gunstiger zijn dan in regenwoud. Thiollay (1985), toch niet de eerste de beste als het gaat om kennis van de West-Afrikaanse avifauna, suggereert zelfs dat Wespendienven nauwelijks gebruik maken van primair regenwoud: '*In West Africa, palaeartic migrants do not winter inside unbroken primary rainforest except for an occasional Honey Buzzard (*Pernis apivorus*) and Golden Oriole (*Oriolus oriolus*) in the canopy.*' Deze misvatting is wijd verspreid. Het kan haast niet anders of de verdwijning van regenwoud in West-Afrika moet nadelige gevolgen hebben voor het populatieniveau en de overlevingskansen van 'onze' Wespendienven. In hoeverre het regenwoud in Kameroen, de Centraal Afrikaanse Republiek, Congo, Gabon en de Democratische Republiek Congo (voorheen Zaïre) dit verlies kan compenseren, is de vraag. Het oppervlak geschikt overwinteringsgebied voor Wespendienven in Afrika is in ieder geval zeer veel kleiner dan bijvoorbeeld Newton (1995) aanneemt; volgens zijn berekeningen zou het in oppervlak vrijwel gelijk zijn aan het oppervlak broedgebied in de Palearctis. In werkelijkheid is het nauwelijks 30% zo groot, en neemt het bovendien in rap tempo in oppervlak af (Bijlsma in druk). Eenzelfde ontwikkeling

baart Amerikaanse biologen al geruime tijd zorgen waar het trekvogels richting Neotropen aangaat (Keast & Morton 1980, Hagan III & Johnston 1992, DeGraaf & Rappole 1995). Terborgh (1989) dacht zelfs dat het jaar 2000 wel eens te laat zou kunnen blijken te zijn om sowieso in te grijpen. Kijkend naar West-Afrika ben ik geneigd te zeggen dat hij gelijk heeft gekregen. En denk niet dat Centraal-Afrika is gevrijwaard van deze ontwikkeling. Want het is één ding de noodklok te luiden en mooie plannen voor te stellen ter verbetering van de situatie (Diamond & Lovejoy 1985, Thiollay 1994), iets geheel anders is de uitvoering daarvan...

Acknowledgements

Chiefs Francis, Simon and Boniface of Ebbaken granted permission to stay in their village and were helpful in many other ways. We are grateful for their hospitality. The friendly welcome by the people of Ebbaken is something to be remembered! The bush camps and ringing sites were prepared by Brian Mkpe and his helpers. The swallow-catching group consisted of, apart from Bennie van den Brink and myself, Francesco Francioni (Italy), Balázs Karafa and Erika Szász (Hungary). Our stay overlapped partly with the Italian-Spanish team that had been catching swallows in January 2001 (Pierfrancesco Micheloni, Andrea Ghiurghi and Oscar Frias). Our work in Nigeria was also made easier by Philip Hall (Pro Natura International, Lagos), Liza Gadsby and Peter Jenkins (Pandrillus, Calabar), the Nigerian Conservation Society (Lagos) and the Cross River State Forestry Commission (Calabar). Bennie van den Brink took all photos and commented upon an earlier version of this article.

Summary: Observations of raptors in the border zone of primary rainforest in southeastern Nigeria

From 31 January through 24 February 2001, the vicinity of Ebbaken (6°38'N, 9°05'E, Boji-Ebok village complex, Cross River State, southeastern Nigeria) was visited to trap and study Barn Swallows *Hirundo rustica* at the huge roost (1.0-1.5 million birds) in elephant grass *Pennisetum* in the foothills of Afi Mountain. The area is wedged in between the primary rainforest of Afi Mountain and the high forest with small plantations and fields in the nearby valleys and hills. It is fairly thinly populated, although human impact is increasing (farming, hunting, clear-cuts, selective logging, bush fires). During much of the period, the Harmattan was blowing (steady winds with force 3-4 B), which -together with smoke from bush fires- reduced visibility to 800-1500 m in February. Temperatures during daytime ranged between 31 and 40°C in the shade.

Raptors were observed from a high vantage point in the foothills about 3 km from Ebbaken during 82 hours between 31 January and 21 February (Table 4); time of the day, species, sex and age, moult, individual plumage characteristics and behaviour were recorded. The area covered from this vantage point encompassed c. 600 ha, measuring some 2x3 km of mainly high forest backed by the primary rainforest of

Afi Mountain. During swallow trapping, i.e. the first and last 1-5 hours of daylight each day, systematic observations were kept of avian predator activities and hunting success of species involved (mainly African Hobby *Falco cuvieri*).

At least 12 raptor species showed territorial and/or nesting behaviour in the 600 ha observation area (Table 2). Many pairs had apparently recently finished breeding (end of the dry period) and were seen with fledglings or begging juveniles. Highest densities were reached by African Cuckoo-falcon *Aviceda cuculoides*, Red-necked Buzzard *Buteo auguralis* and African Harrier-hawk *Polyboroides typus* (nearest neighbour distances of 800-1000 m in the latter).

The majority of raptor species seen involved local birds, but several Palearctic migrants were also present, i.e. **Western Honey-buzzard** *Pernis apivorus* (34 observations, regarding at least 20 individuals among which 7 adult males, 4 adult females, 1 2nd-year female with green-yellow cere and yellow iris and 14 juveniles; a detailed description of this important wintering site is given in Bijlsma in prep.), **Western Marsh-harrier** *Circus aeruginosus* (adult male present at swallow roost in early morning hours of 4-18 February, predated on departing swallows and probably roosting in local *Pennisetum* fields) and **Booted Eagle** *Hieraaetus pennatus* (light phase with moult in outermost primaries seen 17, 18 and 20 February, dark phase moulting in primaries, secondaries and rectrices seen on 13 and 20 February; both showing large home ranges and restricted to valleys).

The *Pennisetum*-fields (c. 25 ha surveyed intensively) were also much favoured by other Palearctic migrants like Nightingales *Luscinia megarhynchos* (full song and calls in early morning of tens of individuals, 1 trapped), Great Reed Warblers *Acrocephalus arundinaceus* (>5 singing, several trapped), European Reed Warblers *A. scirpaceus* (4 trapped), Whinchats *Saxicola rubetra* (>100, of which 26 trapped), Willow Warblers *Phylloscopus trochilus* (100s present, 24 trapped), Garden Warblers *Sylvia borin* (1 trapped), Yellow Wagtails *Motacilla flava* (150-400 roosting in *Pennisetum*, 3 trapped), Tree Pipits *Anthus trivialis* (tens present, 2 trapped), Sand Martins *Riparia riparia* (1 trapped, few among Barn Swallows) and Red-rumped Swallows *Hirundo daurica* (2 trapped, ditto). Near Camp II in the bushes bordering the *Pennisetum*-fields, a territorial Spotted Flycatcher *Muscicapa striata* and ditto Melodious Warbler *Hippolais polyglotta* were present.

For reasons of comparison, the results of a road count from Lagos to Ogoja (densely populated) are presented in Table 1. During this road survey, generalist raptors commensal with human activities dominated the scenery, especially Yellow-billed Kites *Milvus migrans parasitus* and Hooded Vultures *Necrosyrtes monachus*. This is very different from the raptor fauna near Afi Mountain in southeastern Nigeria (thinly populated), as shown by the following overview of raptors observed there.

African Cuckoo-falcon *Aviceda cuculoides*: 3 territories located on 600 ha, with persistent calling from each in early morning and late afternoon.

Bat Hawk *Machaeramphus alcinus*: a single observation at dawn on 12 February, when bats were still abundant both at low and high altitudes. The bird was flying high in a southwesterly direction, probably heading for its roost.

Yellow-billed Kite *Milvus migrans parasitus*: one of the commoner species (Table 2, 4), typically associated with human activities (village) and bush fires. The first to show up when the *Pennisetum* fields caught fire on 7 February, feeding on fleeing insects and small mammals. On later days, one bird was seen with scorched rectrices. At the end of the Harmattan, when the weather changed and cloud formation started, some movements were noticed on 18 and 19 February (for example, 4 heading NNE on 18 February), together with large numbers of Swifts *Apus apus* and Palm Swifts *Cypsiurus parvus*. Palearctic Black Kites *M.m. migrans* were not recorded.

Palm-nut Vulture *Gypohierax angolensis*: probably local breeding bird. Two adults, 1 immature and 1 juvenile roosted in the hills nearby. Departure from the roost was well before sunrise (Table 3), the birds passing already at a considerable height using flapping flight and gliding. The birds returned in late afternoon. During daytime, several observations were made of birds of unknown identity (same as roosting birds?) (Table 4).

Snake Eagle *Circaetus* sp.: seen on 16 and 20 February, but specific identity unknown.

African Harrier-hawk *Polyboroides typus pectoralis*: the commonest species observed, with at least 6 pairs on 600 ha of high forest interspersed with small cultivated fields. Two pairs were accompanied by a juvenile and a begging juvenile, respectively. Between 11 and 13 hrs local time, most pairs intensively displayed, showing elaborate undulating and meandering flights at medium and great heights. Wings were partly contracted during steep dives and upward swoops (sometimes followed by a sideways roll or looping at its zenith), with the hand performing 4-6 fast and shallow wing beats. Display flights were highly visible, even with the naked eye at long distance. Sometimes, displays were accompanied by a repeated high, bi-syllabic 'he-heeee'. The begging call of the recently fled youngster was also two-toned, but with a throaty first part and a high, short-pitched second part: 'gjuuu-le'.

Red-chested Goshawk *Accipiter toussenelii*: more Sparrowhawk- than Goshawk-like. A second calendar-year male was caught during swallow trapping on 11 February 2001. Measurements, mass and colouration of soft parts are detailed in Table 5. The differences in tail-banding between a first- and second-year bird can clearly be seen from Photographs 4 and 5; see also moult scores in Table 6. An adult female was seen still-hunting from cover bordering cultivated fields, using perch heights of 3-6 m, on 17 February.

Black Sparrowhawk *Accipiter melanoleucus*: distinctly Goshawk-like in appearance and behaviour, not Sparrowhawk-like. Two pairs and solitary birds were seen soaring in late morning (Table 4), the pairs displaying exclusive territories. A juvenile focused on chickens during hunts at Ebbaken, making dashes from the forest at the edge of the village. Presumably this juvenile was captured and eaten by

villagers on 7 February. An adult female showed moult in the centre of her left secondaries on 19 February.

Shikra *Accipiter badius*: a male was caught during swallow trapping on 18 February, almost having completed its moult from first- to second-year plumage (compare old outermost rectrices with fresh other tail-feathers; Photographs 6 and 7). Measurements, mass and colouration of soft parts are given in Table 7.

Lizard Buzzard *Kaupifalco monogrammicus*: almost entirely restricted to edges of high forest on hill sides near Ebbaken, with only a single pair in the study plot of 600 ha. Most recordings refer to calling individuals.

Red-necked Buzzard *Buteo auguralis*: highly territorial within 200 m from nest sites. One pair was tending a nestling of 16-17 days old (16 February: primaries just emerging from blood shafts) on an old Yellow-billed Kite nest in a huge cotton wood. Feeding times were 8.59, 10.45, 12.08 and 14.47 hr (6 February: between 8.00 and 16.00 hrs), 9.32, 10.10, 11.41 and 13.49 hr (16 February, between 8.00 and 15.00 hrs) and 11.12, 11.22 and 13.08 hr (19 February, between 10.00 and 14.00 hrs). Identified prey items were lizards (2x) and cane rat (1x). Other pairs were present with begging fledged juveniles.

Wahlberg's Eagle *Aquila wahlbergi*: two pairs resided in the 600 ha plot, activities above tree-level being confined to the few hours around noon (Table 4). Parallel flights of both pairs were frequently seen, indicating exclusive home ranges. Display, seen on 1 February, is reminiscent of that of Lesser Spotted Eagle *Aquila pomarina*, with steep undulations at great heights accompanied by a high-pitched, hoarse 'cheee-cheeeeee'.

African Hobby *Falco cuvieri*: the swallow roost attracted many African Hobbies (up to 7 seen simultaneously), but numbers declined after bush fires had destroyed large sections of *Pennisetum* on 7 February and the swallows started to switch to another site near Enyi. In late February, when only 100s of Barn Swallows were still using the Ebbaken-site, the local breeding pair with one juvenile was still in attendance. Activities of African Hobbies peaked from just before swallow departure/arrival till the majority of swallows had left the roost or had settled. The birds used several hunting strategies: low quartering, very low speeding, cruising at medium heights and diving, hot pursuits at low level or in mid-air, and cooperative hunting. During daytime, observations were less frequent, involving birds soaring at great heights. Once an African Hobby was observed while catching insects in mid-air (2 successful catches in 4 minutes, 20 February, 11.13 hr), suggesting a mainly vertebrate diet. Despite careful observations, European Hobbies *Falco subbuteo* were not recorded.

Lanner Falcon *Falco biarmicus*: an adult was recorded on 21 February near Enyi, a village close to Ebbaken, with extensive *Pennisetum* areas to which the swallow roost had switched after fires had raked important sections of the roost near Ebbaken.

The raptor fauna near Afi Mountain shows distinct characteristics of high forest in transition from primary to secondary forest. Typical raptor species of primary rainforest were not recorded (probably partly because of biased method of recording,

with insufficient attention and inadequate census methods for primary rainforest), whereas species typical of secondary rainforest abounded (Tables 2 and 4). With an increasing pressure from human settlement, including increase in number of farms, frequency and extent of bush fires, logging and hunting, the raptor fauna will continue to change. The high density and species composition of the raptor fauna lend further support to the need of active protection of the Afi River Forest Reserve and its surroundings. The importance of this area, as shown by the presence of populations of Mountain Gorilla *Gorilla gorilla*, Drill *Mandrillus leucophaeus*, Chimpanzee *Pan troglodytes*, Grey-necked Picathartes *Picathartes oreas* and many turaco species (including the Great Blue Turaco *Corythaeola cristata*), is also clearly shown by the diverse raptor fauna. The high density of Honey Buzzards *Pernis apivorus* associated with high forest also has serious consequences for our conception of its habitat requirements in Africa, and the possible impact of rainforest destruction on its winter survival and population dynamics.

Literatuur

- Ash J. 1995. An immense Swallow roost in Nigeria. BTO News 200: 8-9.
- Bijlsma R.G. 1997. Honey Buzzards in Ghana: age, sex, behaviour and habitat choice. Journal of African Raptor Biology 12: 9-13.
- Bijlsma R.G. Ecology of Honey Buzzards *Pernis apivorus* wintering in Africa. Vogelwarte: submitted.
- Bijlsma R.G., van den Brink B., de Roder F. & Terpstra K. 1994. Some data on measurements and moult of flight feathers in raptors in Botswana. Babbler 28: 26-29.
- van den Brink B., Bijlsma R.G. & van der Have T. (eds.) 1998. European songbirds and Barn Swallows *Hirundo rustica* in Ghana: a quest for Constant Effort Sites and Swallow roosts in December/January 1996/97. WIWO-report 58. WIWO, Zeist/Ghana Wildlife Society, Accra.
- Brown L. 1971. African birds of prey. Houghton Mifflin Company, Boston.
- Brown L.H., Urban E.K. & Newman K. 1982. The Birds of Africa, Vol. 1. Academic Press, London.
- Chapman A. 1999. The Hobby. Arlequin Press, Chelmsford.
- Cramp S. & Simmons K.E.L. (eds.) 1980. The birds of the Western Palearctic. Vol. 2. Oxford University Press, Oxford.
- DeGraaf R.M. & Rappole J.H. 1995. Neotropical migratory birds: natural history, distribution and population change. Comstock Publishing Associates, Ithaca.
- Diamond A.W. & Lovejoy T.E. (eds.) 1985. Conservation of tropical forest birds. ICBP Technical Publication No. 4. ICBP, Cambridge.
- Elgood J.H., Heigham J.B., Moore A.M., Nason A.M., Sharland R.E. & Skinner N.J. 1994. The birds of Nigeria. B.O.U. Checklist No. 4 (Second edition). BTO, Tring.
- Gatter W. 1987. Zugverhalten und Überwinterung von paläarktischen Vögeln in Liberia (Westafrika). Verh. orn. Ges. Bayern 24: 479-508.
- Gatter W. 2000. Vogelzug und Vogelbestände in Mitteleuropa: 30 Jahre Beobachtung des Tagzugs am Randecker Maar. AULA-Verlag, Wiebelsheim.
- Hagan III J.M. & Johnston D.W. 1992. Ecology and conservation of Neotropical migrant landbirds. Smithsonian Institution Press, Washington.
- del Hoyo J., Elliott A. & Sargatal J. (eds.) 1994. Handbook of the Birds of the World. Vol. 2. New World Vultures to Guineafowl. Lynx Edicions, Barcelona.

- Keast A. & Morton E.S. 1980. Migrant birds in the Neotropics: ecology, behavior, distribution and conservation. Smithsonian Institution Press, Washington, D.C.
- Loske K.-H. 1996. Ein wichtiger Schlafplatz europäischer Rauchschwalben *Hirundo rustica* in Nigeria und seine Bedrohung. *Limicola* 10: 42-48.
- Moreau R.E. 1972. The Palearctic-African bird migration systems. Academic Press, London.
- Newton I. 1995. Relationship between breeding and wintering ranges in Palearctic-African migrants. *Ibis* 137: 241-249.
- Steyn P. 1982. Birds of prey of Southern Africa. David Philip, Cape Town & Johannesburg.
- Terborgh J. 1989. Where have all the birds gone?: essays on the biology and conservation of birds that migrate to the American tropics. Princeton University Press, Princeton.
- Thiollay J.-M. 1985. The West African Forest Avifauna: A Review. *In*: Diamond A.W. & Lovejoy T.E. (eds.) 1985. Conservation of tropical forest birds. ICBP Technical Publication No. 4: 171-186. ICBP, Cambridge.
- Thiollay J.-M. 1977. Distribution saisonnière des rapaces diurnes en Afrique occidentale. *L'Oiseau et R.F.O.* 47: 253-294.
- Thiollay J.-M. 1994. A world review of tropical forest raptors. Current trends, research objectives and conservation strategy. *In*: Meyburg B.-U. & Chancellor R.D. (eds.), Raptor Conservation Today 231-240. WWGBP, Berlin.
- Thiollay J.-M. 2000. Stability and long-term changes in a West-African raptor community. *In* R. D. Chancellor & Meyburg B.-U. (eds.): Raptors at risk, 15-25. WWGBP, Berlin.

Adres: Doldersummerweg 1, 7983 LD Wapse (Email: rob.bijlsma@planet.nl).

Foto 9. Dwerguil *Otus scops* (na 1 kj, vleugellengte 160 mm, P8 118.5 mm, tarsus 30.8 mm, gewicht 98.8 gr, handpenrui 0, rui lichaamsveren 1), gevangen op de zwaluwslaapplaats bij Ebbaken, ZO-Nigeria, 11 februari 2001 (Bennie van den Brink). *Common Scops Owl Otus scops* (~1 cy old, wing length 160 mm, P8 118.5 mm, tarsus 30.8 mm, mass 98.8 g, primary moult 0, body moult 1) captured at the swallow roost near Ebbaken in southeastern Nigeria, 11 February 2001.

Voedseltekort voor Spaanse Vale Gieren *Gyps fulvus*?

Martijn de Jonge

De afgelopen tijd is in verschillende media gesuggereerd dat er door de maatregelen rond BSE en Mond-en-Klauwzeer een voedseltekort dreigt voor de Spaanse gieren. Kadavers zouden niet meer in het land achtergelaten mogen worden, maar naar de destructie dienen te worden afgevoerd. Volgens sommigen zou dit ook de aanwezigheid van de 18 Vale Gieren, begin juli, in ons land verklaren.

Aangezien er ook in Spanje een verschil is tussen woord en daad, checkte ik afgelopen Pasen en zomer een aantal bekende kadaverdumps in de provincie Huesca, gelegen tussen Pyreneeën en Ebro. Daarnaast zocht ik naar etende gierend groepen in het veld. Het resultaat zag er als volgt uit:

1. Puerto Oroël: grote kadaverstort bij Jaca die al tientallen jaren in gebruik is voor schapen, koeien, paarden, muilezels en biggen. Op 23 juli lagen er 8 schapenkarkassen, 1 uitgegeten paard, 1 koekarkas en 2 verse middelgrote honden. Daarnaast honderden botten, wervels, huidrestanten en gierenveren.
2. Bailo: kleine afvalstort bij paardenboerderij van de deelstaatregering (DGA) waar op 27 juli ongeveer 80 Vale Gieren vergezeld van 3 raven *Corvus corax* en 2 Aasgieren *Neophron percnopterus* aten van drie varkenspoten. Een paardenverzorger vertelde dat de herders in het veld de dode dieren nog steeds gewoon achterlaten.
3. Ayerbe: grote huisvuil- en kadaverstort die al tientallen jaren in gebruik is en frequent wordt bezocht door Aasgieren, Vale Gieren en Rode Wouwen *Milvus milvus*. Op 25 juli lag er niks op de plek die wordt aangeduid als 'gecontroleerde kadaverstort'. Alleen het karkas van een wild zwijn lag nog steeds op dezelfde plaats waar het Pasen 2001 ook lag. Waarschijnlijk een verkeersslachtoffer die hier wel vaker gedumpt worden.
4. Monte Aragon: grote schapendump waar regelmatig Vale Gieren komen eten. Verspreid over een oppervlak van verschillende hectaren lagen hier op 3 mei duizenden schapenbotten en schedels. Allemaal oud materiaal zonder huidresten of wol. In het verleden lagen hier regelmatig verse schapen, geiten en honden.
5. Sierra de Alcubierre: dit gebied ligt ten zuiden van Huesca in de aangrenzende provincie Zaragoza. Op 4 mei trok een kolom van *c.* 75 Vale Gieren in de omgeving van Lanaja de aandacht. Er bleek bij een aantal bio-industriestallen een groot varken te liggen waar enkele gieren van aten.
6. Ayerbe: ten westen van dit dorp zaten op 29 juli achter een varkenshouderij 120 Vale Gieren op een kale akker. Er bleken 4 verse varkens te liggen waarvan gegeten werd. Tevens lagen hier nog 8 kaalgevreten karkassen van varkens. Een lokale politicus vertelde dat er geen destructiecapaciteit is en dat boeren hun kadavers niet honderden kilometers kunnen vervoeren of diep in de grond

begraven zoals de wet voorschrijft. Hoewel de Spaanse veldpolitie 'Seprona' (afdeling van Guardia Civil) soms procesverbaal opmaakt, komt het zelden tot vervolging. Op 30 juli waren de 4 varkens geheel kaalgevreten.

Voorzichtig kun je stellen dat er op dit moment in de provincie Huesca geen acut voedselgebrek is voor Vale Gieren en andere aaseters. Hoewel de officiële kadaverstorts niet meer in gebruik zijn, wordt er in de buitengebieden als vanouds gedumpt. Zowel door de bioschuren als door de rondtrekkende schapen- en geitenherders. Daarnaast kent de dunbevolkte regio een wildstand met gems, edelhert, ree en wild zwijn.

Adulte Aasgier, Extremadura, Spanje, augustus 1998 (Martijn de Jonge). *Adult Egyptian Vulture, Extremedaru, Spain, August 1998.*

De Spaanse populatie Vale Gieren is tussen 1989 en 1999 gegroeid van 9000 tot 18.000 broedparen (Kees Woutersen), wat ongetwijfeld druk legt op de beschikbare voedselbronnen. Vooral onvolwassen, niet-plaatsgebonden vogels zouden hierdoor kunnen gaan zwerven.

Naschrift

Op 2 augustus brak ten noorden van Ayerbe een bosbrand uit die de driehoek Riglos-Sarsamarquello-Ayerbe verwoestte. 4500 ha mediterraan bos ging in drie dagen tijd verloren. Overigens wordt deze regio ook bedreigd door de aanleg van een stuwdam

in de Rio Gallego die het lage gebied bij Riglos onder water zal doen lopen. De dam gaat gebouwd worden bij Biscarrues en moet een bijdrage leveren aan de waterbehoefte van Zuid- en Oost-Spanje.

Adulte Vale Gier, Extremadura in Spanje, januari 1998 (Martijn de Jonge). *Adult Griffon Vulture, Extremadura, Spain, January 1998.*

Summary: Food shortage in Spanish Griffon Vultures *Gyps fulvus*?

It has been suggested that outbreaks of BSE and Foot-and-Mouth disease resulted in a more controlled way of carcass disposal in livestock rearing regions in Spain, thus negatively impacting food availability for vultures. Carcass availability was tested in July 2001 in the province of Huesca. At eight carcass dumps which had been used in the recent past, four still contained fresh carcasses and had feeding Griffons, Egyptian Vultures *Neophron percnopterus*, Ravens *Corvus corax* and/or Red Kites *Mivus milvus*. Official carcass dumps were apparently not used anymore, but smaller dumps are still in use. Solitary carcasses can be found near herds of sheep and goats and in the vicinity of livestock-rearing farms. Food shortage is therefore probably not -yet- an issue.

Adres: Simonshavenstraat 38, 1107 VB Amsterdam.

Oproepen en mededelingen

Coördinator Drenthe

Met ingang van 2002 houdt Hans Dekker ermee op. Hans heeft jarenlang als contact gefungeerd, ook onder moeilijke omstandigheden. Daarvoor onze hartelijke dank, Hans! We zoeken nog naar een opvolger.

Nestkaarten

Om tijdig met het overzicht van 2001 te kunnen komen, is het zaak de nestkaarten snel in te vullen en op te sturen (naar Rob Bijlsma, Doldersummerweg 1, 7983 LD Wapse of SOVON, Antwoordnummer 2505, 6573 ZX Beek-Ubbergen; in laatste geval gratis). Op dit moment (25 september) zijn al 491 kaarten binnen, vooral uit Flevoland, Wieringermeer, Overijssel en Drenthe. Alle ingestuurde kaarten komen bij Rob terecht, die ze -na controle, invoer en afhandeling- doorstuurt naar SOVON, waar ze in het nestkaartproject worden opgenomen. Hoe sneller ingestuurd, hoe plezieriger voor Rob (geleidelijke invoer mogelijk, in plaats van op laatste nippertje). Wacht dus niet te lang. Nieuwe nestkaarten nodig? Bel SOVON: 024-6848122.

Insturen kopij

Takkelingen komen uit in februari, juni en oktober. Gelieve ruim voor die tijd de kopij aan te leveren (naar Postbus 54, 8426 AD Appelscha, of rechtstreeks naar Rob Bijlsma, Doldersummerweg 1, 7983 LD Wapse). Vergeet niet je adres erbij te zetten. Op meegestuurde foto's graag op de achterzijde plaats, datum en fotograaf vermelden. Ook tekeningen zijn welkom (naam tekenaar op achterzijde!). Het eerstvolgende nummer zal de bewerking van de nestkaarten en de vervolging over 2001 bevatten, daarnaast artikelen over ligduur van eieren van Sperwers in relatie tot legselgrootte (Jan van Diermen), wedervaren van Grauwe Kiekendieven in Nederland in 2001 (Ben Koks *c.s.*), het inwendige van Wespdierven (Rob Bijlsma en Theunis Piersma), Müritz (Janco en Jeltsje Mulder) en wat zoal nog binnenkomt.

Ecologische atlas van de Nederlandse roofvogels

Ja, wie heeft hem nu niet! Uitgekomen in 1993, inmiddels aan zijn vierde druk toe. De uitgever, Schuyt & Co., heeft echter besloten het restant uit de reguliere verkoop te halen. Zodoende kon de WRN de hand leggen op een goedkope partij. We kunnen de Roofvogelatlas nu aanbieden voor slechts f35.- of Euro 16.-. Een mooi idee voor een cadeau, misschien?

Lidmaatschapsprijs

De prijzen worden €12.- voor onze Nederlandse leden en €15.- voor de buitenlandse leden. Dat is iets meer dan dat het was in Nederlands geld. Helaas blijven de verzendkosten van De Takkeling ook omhoog gaan, vandaar. Daar staan weer extra Takkelingspagina's tegenover (280 in 2001, een record), en een buitengewoon divers aanbod van artikelen (waar jullie zelf voor zorgen, iets waar we heel blij mee zijn).

Recente roofvogelliteratuur

Rob G. Bijlsma

Avilés J.M., Sánchez J.M. & Parejo D. 2001. Breeding rates of Eurasian Kestrels (*Falco tinnunculus*) in relation to surrounding habitat in southwest Spain. *J. Raptor Res.* 35: 31-34.

Nestkastbezetting, legdatum, legselgrootte noch broedsucces varieerden tussen zeven habitats, van braak tot graanvelden, eikenbos, olijfboomgaarden, begraasde velden, geïrrigeerde akkers of ruig land met struiken. Indien gebieden met lage dichtheid uit de analyse werden verwijderd, ontstonden wel significante verschillen. Torenvalken in grasland hadden dan grotere legsels en een beter broedsucces dan vogels in graanakkers (Conservation Research Group, Departement of Zoology, University of Extremadura, Badajoz E-06071, Spain).

Barton N.W.H. & Houston D.C. 2001. The incidence of intestinal parasites in British birds of prey. *J. Raptor Res.* 35: 71-73.

Van 6 roofvogelsoorten (n=379 ex.) werd het darmkanaal getest op voorkomen van parasieten. Slechts 20% van de individuen had een of meer darmparasieten, zonder verschillen tussen soorten. Alleen Haviken lieten een verband zien tussen infectiegraad en vet (magere beesten hadden meer parasieten); bij Buizerd hadden vogels met weinig vet meer parasieten (vooral nematoden). De overige soorten lieten zo'n verband niet zien, mogelijk een gevolg van de kleine steekproeven? (Ornithology Group, Institute of Biomedical and Life Sciences, Graham Kerr Building, Glasgow University, Glasgow, G12 8QQ, Scotland, UK).

Bengtsson D. & Jonzén N. 2001. Höstflyttning av ängshök *Circus pygargus* och brun kärrhök *C. aeruginosus* på Ölands södra udde. *Ornis Svecica* 11: 1-6.

Najaarstrek van Grauwe en Bruine Kiek, zoals verzameld in 1972-98 op Ottenby in Zweden. Mediane datum van passage van Grauwe mannetjes was 19 augustus (n=111), van vrouwtjes 16 augustus (n=76) en van vrouwtjes/juvenielen 17 augustus (n=44). Van mannetjes, vrouwtjes en juveniele Bruine Kieken was dat resp. 4 september (n=47), 24 augustus (n=120) en 30 augustus (n=526). Het percentage juvenielen ontliiep elkaar weinig tussen Ottenby en Falsterbo: resp. 64 en 56% voor de Grauwe Kiek en 75 en 77% voor de Bruine (Ottenby Bird Observatory, Pl 1500, SE-380 65 Degerhamn, Sweden).

Boele A. & Witkamp C. 2001. Territoriale Blauwe Kiekendief langs de Lek. *Kruisbek* 44 (3): 1-7.

Beschrijft uitgebreid aanwezigheid en activiteiten van mannetje Blauwe Kiekendief langs de Lek tussen Willige Langerak en Dertienmorgenwaard (6.5 km uit elkaar). Tijdens ruim zeven weken aanwezigheid (19 maart-24 juni) werd hij slechts 1x met een vrouwtje gezien. Hij sleepte ook met nestmateriaal en voedsel, en baltste; er werden echter geen aanwijzingen voor een legsel gevonden.

Camiña A. 2001. Update on the use of poison in the environment in Spain. *Vulture News* 44: 34-35.

Gifmisbruik in Spanje neemt toe, vooral sinds 1996. Het wordt legaal gebruikt om kraaiachtigen, rode patrijzen en konijnen te decimeren, maar illegaal tegen predatoren. De redenen zijn velerlei: toenemende wil om predatoren te elimineren op landgoederen waar veel wordt gejaagd, bescherming van vee tegen wolven en toenemend gebruik van pesticiden voor andere doeleinden (sinds Spanje in de EG zit, volgt het land dezelfde treurige ontwikkeling in de landbouw als in West-Europa, leidend tot gifverslaafde boeren en uitroeiing van alles wat onwelgevallig is). In 1989-99 werden 566 Vale -, 391 Aas-, 112 Monniks- en 7 Lammergieren als vergiftigd geregistreerd; in januari-november 2000 waren dat er al resp. 130, 39, 14 en 0. Hierbij zijn nog niet een viertal grote gifincidenten verdisconteerd, onder meer in de provincie Soria in Noord-Spanje. Het meest gebruikte gif is carbofuran.

Caudell J.N. & Riddleberger Jr., K.A. 2001. Management of nonreleasable raptors for conservation education programs. *J. Raptor Res.* 35: 49-57.

In tegenstelling tot Nederland, waar roofvogels die niet meer kunnen worden opgelapt afgemaakt moeten worden, gaan deze in de USA het educatiecircuit in. Dit artikel behelst een overzicht van de omstandigheden waaronder deze kneuzen worden gehouden. Slechts 7% was onder beroerde omstandigheden gehuisvest, de rest voldeed aan eisen gesteld door staats- of federale overheden. Bevat tevens overzicht wat de roofvogels als voer kregen aangeboden (JNC, Jack H. Berryman Institute, Utah State University, 5210 Old Main Hill, Natural Resources Rm. 206, Logan, UT 84322-5210, USA).

Corso A. 2000. Teilalbinotischer Rotfußfalken *Falco vespertinus* mit Merkmalen eines Amurfalken *F. amurensis*. *Limicola* 14: 216-219.

Een partieel albino-Roodpootvalk, die veel weg zou hebben van een Amoervalk (Via Camastra 10, I-96100 Siracusa, Italy).

Corso A. 2000. Identification of European Lanner. *Birding World* 13: 200-213.

Onmisbaar artikel voor wie Lannervalken op naam wil brengen, inclusief identificatie van ondersoorten (*feldeggii*, *erlangeri*, *biarmicus* en *tanypterus*, maar niet *abyssinicus*). Zie ook verhaal in *Limicola*, waar tevens aandacht voor ecologie.

Corso A. 2001. Biologie, Verbreitung und Bestimmung des Lannerfalken *Falco biarmicus* in Europa. *Limicola* 15: 1-41.

Overzichtsartikel met nadruk op herkenning van ondersoorten, leeftijden en geslachten van Lannervalken. Rijkelijk geïllustreerd met foto's (hand, vrijzittend en -vliegend) en geschilderde kleurplaten (door Marco Preziosi) die ook in *Birding World* 15 (2000): 200-213 hebben gestaan.

Corso A. & Monterosso G. 2000. Eine unbeschriebene dunkle Variante des Baumfalken *Falco subbuteo* und ihre Unterscheidung vom Eleonorenfalken *F. eleonora*. *Limicola* 14: 209-215.

In het Silageberge in Calabrië (Zuid-Italië) werden tijdens een studie van een broedpopulatie sinds 1989 tien donkere, juveniele Boomvalken gezien die leken op de donkere fase van de Eleonora's Valk, allemaal in juli en augustus. Curieus dat het

alleen bij juvenielen is gezien, en alleen in deze regio. Tekeningen verduidelijken het kleed, en geven vergelijkingen met donkere Eleonora's.

Curio E. 2001. Wie Vögel ihr Auge schützen: Zur Arbeitsteilung von Oberlid, Unterlid und Nickhaut. J. Orn. 142: 257-272.

Vogels hebben meerdere oogleden. Het laten zakken van het bovenste ooglid (dikker dan het onderste) dient ter bescherming van het oog (soms in combinatie met het volledig sluiten van het oog), het onderste wordt door de meeste soorten gebruikt tijdens de slaap (uilen doen dan beide dicht, papegaaien en kolibries het bovenste). Het derde ooglid, dat razendsnel van voren schuin naar achteren dichtgaat, wordt ter reiniging van het oog gebruikt, maar dient tevens als bescherming voor het oog. Van weinig soorten is het gebruik van de oogleden goed beschreven, noch is veel bekend over de functie ervan (Eberhard.curio@ruhr.uni-bochum.de).

DeCandido R., Allen D. & Bildstein K.L. 2001. The migration of Steppe Eagles (*Aquila nipalensis*) and other raptors in Central Nepal, autumn 1999. J. Raptor Res. 35: 35-39.

Telling van doortrekkende roofvogels in 27 oktober-4 november 1999 in Centraal Nepal, op exact dezelfde plaats waar ik in 1984 (en Frank de Roder in 1985) roofvogeltrek telde. Vooral voor Steppenarenden een belangrijke passage, met een overwegend oost-west lopende trekrichting. Deze vogels overwinteren waarschijnlijk grotendeels in India. In totaal zijn op deze locatie nu 21 soorten roofvogels trekkend gezien. Niemand heeft tot nu toe de hele trekperiode geteld. Iets voor een WRN-er met tijd? (KLB, Hawk Mountain Sanctuary, 1700 Hawk Mountain Road, Kempton, Pennsylvania 19529, USA).

Dekker D. 2001. Een Hollandse woudloper in Canada. Bosch & Keuning, Baarn. 224 pp. Softback, ingenaaid. ISBN 90 246 0601 1. Prijs f 34.70.

In de late jaren vijftig emigreerde Dick Dekker naar Canada, het land waar nog rust en stilte en ongerepte natuur was. Roofvogelaars kennen hem van publicaties over jachtmethoden en -succes van Slecht- en Giervalken. Dit boek beschrijft echter zijn belevenissen in de wildernis van Alberta, en vooral zijn ontmoetingen met mensen, beren, wolven, herten en andere grote dieren. Een katern met kleurenfoto's geeft een fraaie indruk van het gebied en zijn bewoners. Vogels komen zijdelings ter sprake. Interessant is zijn beschrijving van de opkomst van massarecreatie in natuur-reservaten waarvan de nadelige invloed een cumulatief effect heeft op flora en fauna en het steeds moeilijker wordt rustgebieden in stand te houden (zie ook de evocatieve aanklacht van Edward Abbey in *Desert solitaire*, een klassieker). De ultieme variant hiervan is overigens in Nederland te vinden, met als summum Staatsbosbeheer dat - niet geplaagd door enige veld- en literatuurkennis- de laatste minieme restjes rust inrichten voor massarecreatie. Aan de positieve kant staat de geleidelijke verandering in houding van overheid en bevolking in Canada ten aanzien van roofvijanden. Werden deze tot ver in de jaren zestig uitgeroeid (met geweer, vergif, klem), tegenwoordig zijn ze -althans in reservaten- betrekkelijk veilig. Dick Dekker heeft nog meegemaakt dat in goed vertrouwen doorgespeelde informatie over het voorkomen van wolven werd misbruikt door de boswachter om gif uit te leggen

(overigens wel aanleiding een club voor wolvenliefhebbers op te richten; heden ten dage houden alleen al in Algonquin 10.000-en toeristen 'hullexcursies'!). Voor wie er oog voor heeft, is er nog veel te genieten in Canada. Met als bonus het gevaar door een beer een kopje kleiner te worden gemaakt. Kijk, zo'n primaire prikkel ontbreekt in Nederland te enen male; wij moeten het doen met teken, muggen en dazen.

DeLong J.P. & Gessaman J.A. 2001. A comparison of noninvasive techniques for estimating total body fat in Sharp-shinned and Cooper's Hawks. J. Field Ornithol. 72: 349-364.

Drie rechtstreekse methodes ter schatting van het totale lichaamsvet (vetscore, conditie-index, multiple regressie van externe morfologische variabelen) verklaarden 82% van de variatie daarin bij twee Accipiter-soorten. Alle methoden moesten rekening houden met soort, leeftijd en geslacht. Net als met een indirecte methode (verschil echt en vetvrij gewicht) waren deze methoden niet exact genoeg. Stellen voor gebruik te maken van multiple regressie om aan de hand van gewicht en tarsuslengte het totale lichaamsvet te schatten. Voordeel is dat je gebruik maakt van exacte maten (in tegenstelling tot vetscore, die nogal subjectief is), terwijl je een glijdende schaal hebt (in plaats van categorieën, zoals bij vetscore) van het totale lichaamsvet (2314 Hollywood Ave NW, Albuquerque, New Mexico 87104, USA).

Dewey S.R. & Kennedy P.L. 2001. Effects of supplemental food on parental-care strategies and juvenile survival of Northern Goshawks. Auk 118: 352-365.

13 nesten van Haviken werden van extra voedsel voorzien en vergeleken met 13 controle-nesten voor wat betreft gewicht van het vrouwtje, aanwezigheid van het vrouwtje bij het nest, gewicht en grootte van nestjongen en overleving van nestjongen. De vrouwtjes van experimentele nesten waren gemiddeld zwaarder en bleven dicht bij het nest in de late nestjongenfase en daarna dan vrouwtjes die niet werden bijgevoerd. Nestjongen van bijgevoerde nesten waren significant zwaarder dan die op controlenesten, maar de auteurs hebben mannen en vrouwen op één hoop gegooid zonder duidelijk te maken of de sexratio in beide groepen gelijk was (zo niet, is een verschil in gewicht sowieso aan de orde). De overlevingskansen na het uitvliegen van bijgevoerde jongen was significant beter in 1997, maar niet in 1996. Deze bevindingen zouden suggereren dat voedsel geen beperkende factor is in het reproductiesucces, althans op jaarbasis. Erg overtuigend vind ik dat niet (zie boven). Evenmin is gekeken wat het effect is van vrouwtjes die langer bij de nesten rondhangen; levert dat een lager predatierisico op, en zo ja waarom is dat niet gekwantificeerd (sdewey@fs.fed.us).

van Dijk J. 2001. Broedsucces roofvogels Zwolle: jaarverslag 2001. Werkgroep Roofvogels Zwolle, Zwolle. 37 pp. (Mgr. Nolenslaan 19, 8014 AS Zwolle).

Wel zo'n beetje het snelheidsrecord verslaglegging: eind augustus komen met de tellingen en broedresultaten van roofvogels in een werkgebied van 150.000 ha. Menig dikbetaalde club kan hier een puntje aan zuigen. Er werden 4 Bruine Kieken, 3 Haviken, 16 Sperwers, 52 Buizerds, 34 Torenvalken en 10 Boomvalken gevonden, nesten gecontroleerd op legselgrootte en jongental (inclusief ringen, wegen en meten), mislukkingsoorzaken bijgehouden (waaronder diverse gevallen van

vervolging) en voedselresten op naam gebracht. Zeer uitgebreid, voorzien van foto's en kaarten. Voor het eerst ook poging gedaan de uilen te karteren. En alles netjes op nestkaart gezet. Bravo!

Fargallo J.A., Blanco G., Potti J. & Viñuela J. 2001. Nestbox provisioning in a rural population of Eurasian Kestrels: breeding performance, nest predation and parasitism. *Bird Study* 48: 236-244.

De populatie Torenvalken steeg van 23 naar 55 paren als gevolg van het aanbieden van nestkasten. Paren nestelend in natuurlijke nesten begonnen later met de eileg dan nestkastbewoners (waarschijnlijk een habitatkwestie). Wanneer alleen naar succesvolle paren wordt gekeken, produceerden nestkastbewoners meer jongen dan paren broedend in gebouwen of op hoogspanningsmasten. De natuurlijke nesten kenden een hoger predatierisico. Aan de andere kant waren nestkastjongen zwaarder met parasieten (*Carnus hemapterus*) geïnfecteerd (juafar@hotmail.com).

Frey R., Albert R., Krone O. & Lierz M. 2001. Osteopathy of the pectoral and pelvic limbs including pentadactyly in a young Kestrel (*Falco t. tinnunculus*). *J. Orn.* 142: 335-366.

Ontwikkelingsstoornissen in botgroei van vleugels en poten van een jonge Torenvalk worden nauwgezet (je zou bijna zeggen: op 19de- eeuwse wijze) beschreven, compleet met foto's en uiterst gedetailleerde tekeningen van skelet en spieren. Een feest voor de morfologisch angehauchte roofvogelaar (frey@izw-berlin.de).

van Geneijgen P. 2001. Broedresultaten van de Slechtvalk in Nederland in 2001. Slechtvalk Nieuwsbrief 7(1): 2-6.

Er waren 8 broedgevallen: Geertruidenberg, Geleen, Buggenum, Eemsmond, Nijmegen, 2x Hollands Diep en Maasvlakte, dus 1 meer dan in 2000. Legselgrootte was 2x 3, 5x 4 en 1x 5 (alle eerste legsels), het legbegin varieerde van 23 februari tot 5 april (gemiddeld 12 maart, n=7). Van de 35 eieren kwamen er 9 niet uit (waaronder het 5-legsel). In totaal 20 jongen uit (13 mannetjes, 7 vrouwtjes). Alleen de 2 van Nijmegen werden niet geringd. Over 1990-2001 zijn nu slechts 7 van de 90 jongen ongeringd uitgevlogen. Van de huidige 17 broedvogels zijn er 4 geringd: 1 vrouw als nestjong in Nordrhein-Westfalen, 1 vrouw als nestjong in noordelijk Baden-Württemberg en 1 vrouw als adult bij Nijmegen; vogel 4 is van onbekende herkomst.

Goar J.L. & Rytkowski T. 2000. Reproduction de l'aigle royal *Aquila chrysaetos* au Mali. *Alauda* 68: 327-328.

Beschrijft broedgeval van Steenarend in bergachtige streek in Adrar Thirharhar. Het nest op een klein klif bevatte veel oud nestmateriaal en was dus al geruime tijd in gebruik. Leeftijd van oudste van twee jongen werd op 12 januari 2000 geschat op 12-14 dagen (legsel ongeveer midden november gelegd) (J.-LG, F-11330 Villerouge-Termenès, France).

Gronert A. 2001. Torenvalken moeten kast afstaan aan Nijlganzen. De Windbreker 2001: 24.

Nestkast aan Belkmerweg ten zuiden van Burgervlotbrug (Noord-Holland); jarenlang bezet door Torenvalken, in april 2001 uitgebreide ruzie met Nijlganzen die aan langste eind trokken en 7 eieren legden in kast. Eieren kwamen niet uit (wel

bevrucht). Torenvalken verkasten naar naburige nestkast, brachten 4 jongen groot nadat nest van kauwen uit kast was verwijderd door eigenaar.

van 't Hof R. 2001. Slechtvalk komt om in het verkeer. Slechtvalk Nieuwsbrief 7(1): 7.

Een overwinterend vrouwtje, met mogelijk De Dikke Toren van Zierikzee als roestplaats (8 km van vindplaats), werd aangeroden toen ze met een geslagen scholekster de dijk overvloog bij de Slikken van Viane (eerste week maart 2001).

Jenkins A.R. 1998 (uitgekomen 2001). Soaring into the future: a report on the structure and activities of Raptor Conservation Group, with some ideas for the way ahead. Journal of African Raptor Biology 13: 2-9.

Interessant te lezen hoe onze zuidelijke tegenhangers roofvogelbescherming aanpakken. De schaal waarop is wel even andere koek dan in ons land. Zo ook de problemen waar ze mee te kampen hebben: van grootscheepse habitatdestructie tot elektrocutie, gebruik van gif en bevolkingsgroei. Enkele grote successen werden bereikt met het Kalahari-project (educatie boeren), contacten met elektriciteitsmaatschappijen, broeden en monitoring van Martial Eagles op hoogspanningsmasten in de Karoo, transecttellingen in de Karoo, jaarlijkse tellingen van overwinterende Kleine Torenvalken (drastisch afgenomen), educatie en rehabilitatie.

Kenward R.E., Hall D.G., Walls S.S. & Hodder K.H. 2001. Factors affecting predation by buzzards *Buteo buteo* on released pheasants *Phasianus colchicus*. J. Appl. Ecol. 38: 813-822.

Aan de hand van 136 gezenderde Buizerds, prooiresten in 40 nestgebieden, waarnemingen van 10 jachttopzichters en vegetatiekarteringen werd de predatiedruk van Buizerds op fazanten in de buurt van 28 fazantenkwekerijen in Zuid-Engeland bestudeerd. Van de 20.725 uitgezette juveniele fazanten werd volgens jachttopzichters 4.3% opgevreten door Buizerds, 0.7% door uilen, 0.6% door Sperwers, 3.2% door vossen en 0.5% door andere zoogdieren. Tijdens 7% van 91 bezoeken aan buizerdnesten werden resten van fazanten gevonden. Van de gezenderde Buizerds vertoonde 8% een associatie met een fazantenkwekerij. Buizerdpredatie kwam vaker voor wanneer er op de uitzetplek weinig dekking van struiken was, open loofbos de boomlaag vormde en er grote aantallen fazanten werden uitgezet. Bij slechts 21% van de 55 uitzetacties werden >2 fazanten per week gedood. Slechts een minderheid van de Buizerds associeerde met kwekerijen, en predatie was alleen fors indien de lokale omstandigheden daartoe de gelegenheid boden (gebrek aan dekking in vorm van struiken, veel zitposten voor Buizerds). In Nederland hebben we dit 'probleem' overigens veel slimmer opgelost met een verbod op het uitzetten van fazanten (al bestaat ook hier een groot verschil tussen wet en werkelijkheid) (Centre for Ecology and Hydrology, Winfrith Technology Centre, Dorchester, Dorset DT2 8ZD, UK).

Kenward R.E., Walls S.E. & Hodder K.H. 2001. Life path analysis: scaling indicates priming effects of social and habitat factors on dispersal distances. J. Anim. Ecol. 70: 1-13.

Onder deze cryptische titel gaat een verhaal schuil over de dispersie van jonge Buizerds uitgerust met rugzakzenders in Zuid-Engeland. Het behandelt factoren die daarbij van betekenis zijn. De eerste fase wordt gekenmerkt door verplaatsingen rond het nest en niet verder dan 2 km (post-nuptiale fase). Daaropvolgende dispersie wordt bespoedigd indien een broedsel uit meerdere jongen bestond, maar ook bij afwezigheid van wormenrijke leemgronden rond het nest. De afgelegde dispersieafstanden waren het grootst onder jongen uit kleine broedsels, maar ook indien er verhoudingsgewijs weinig kort grasland rond het nest voorkwam (foerageergebied). Volgende verplaatsingen werden verder bespoedigd bij afwezigheid van leembodems en kort grasland, vooral indien er veel andere Buizerds waren en de foerageeromstandigheden slecht waren (heide, lang gras). In hun eerste herfst bleven Buizerds langer hangen in gebieden met veel landbouw, daarna was er een sterke tendens zulke gebieden juist te verlaten. Factoren binnen een halve km rond het nest waren van grote invloed op latere dispersie. Dit kan een genetische achtergrond hebben, maar ook samenhangen met de habitatkwaliteit rond het nest (Centre for Ecology and Hydrology, Winfrith Technology Centre, Dorchester, Dorset DT2 8ZD, UK).

Kopij G. 1998. Stomach contents, biometrics and tail moult of Lesser Kestrels *Falco naumanni* overwintering in the Bloemfontein area, South Africa. *Journal of African Raptor Biology* 13: 10-14.

Maaginhoud van 34 Kleine Torenvalken leverden Orthoptera (vooral Acrididae) en Coleoptera (vooral Scarabaeidae) op, wat minder Arachnidae (vooral Solifugae), Chilopoda, Blattodea en Mantodea. Het hoge aandeel Orthoptera houdt verband met de neerslaghoeveelheid; in droge zomers is dit minder. Vrouwtjes begonnen eerder met staarttui dan mannetjes, maar er was weinig rui-synchronisatie tussen individuen (Nat. Univ. Lesotho, Dep. Biology, P.O. Roma 180, Lesotho, Southern Africa).

Krüger O. & Lindström J. 2001. Lifetime reproductive success in common buzzard, *Buteo buteo*: from individual variation to population demography. *Oikos* 93: 26-273.

Gebaseerd op individuele herkenning (verenkleed) van Buizerds in Westfalen; studieduur 11 jaar (eigenlijk te kort om reproductief succes gedurende een buizerdleven te bekijken, omdat Buizerds ouder dan 11 jaar kunnen worden). Voor beide geslachten gold dat slechts 17% van de adulte vogels de helft van het totale aantal jongen produceerde. De broedvogels werden ingedeeld naar kleurenfase (donker, intermediair, licht). Het bleek dat alleen de intermediaire vogels (65% uitmakend van de populatie) 10-15x meer jongen aan de populatie toevoegden dan de lichte (30% van de populatie) of donkere (6%) vogels. Deze uitkomst lijkt me alleszins de moeite waard aan andere populaties te meten, zeker gezien de waarschijnlijke toename van lichte vogels in de Nederlandse populatie in het laatste decennium (ok212@cam.ac.uk).

Krüger O., Lindström J. & Amos W. 2001. Maladaptive mate choice maintained by heterozygote advantage. *Evolution* 55: 1207-1214.

Buizerds vertonen een sterk polymorfisme in hun verenkleed, van zeer donker tot zeer licht. De aanwijzingen zijn talloos dat lichte en donkere vormen een geringere

fitness hebben dan intermediaire vormen. Niettemin kiezen Buizerds een partner met dezelfde kleur, dus licht met licht, donker met donker, enzovoort, leidend tot minimaal fitte homozygotie. Dit evolutionair gezien onaangepaste gedrag pleit tegen een partnerkeus gebaseerd op 'goede genen'. Dat dit gedrag toch in stand blijft kan het best worden verklaard op basis van heterozygote voordelen die polymorfisme in stand houden, in samenhang met niet-genetische voordelen van partnerkeus door seksuele inprenting. Via modellen wordt aannemelijk gemaakt dat de partnerkeus niet zo zeer willekeurig is noch gebaseerd op een keuze van dezelfde morf, maar op een keuze van de op de moeder gelijkende morf. Zie ook Schreiber *et al.* 2001, J.Orn. 142: 34-48, besproken in De Takkeling 9: 181-182. Interessant om aan Nederlandse vogels te bestuderen (zie artikel hierboven). Geen informatie wordt gegeven over aantalsverloop van Buizerds en habitatkeuzes van de onderscheiden morf; zitten witte en donkere vogels verhoudingsgewijs vaker in voedselarme habitats. Zo ja, is dan hun keuze altijd nog een betere dan in het geheel niet broeden? Van de uitersten, in het bijzonder de donkere morf, is bovendien het materiaal gering. De uitkomsten staan of vallen bovendien met juistheid van individuele herkenning op basis van kleedverschillen (schetsen en foto's, dus niet vangsten); daarvan wordt in dit artikel geen onafhankelijke test gegeven (adres: zie boven).

Langgemach T. & Henne E. 2001. Störche *Ciconia ciconia*, *C. nigra* und Kraniche *Grus grus* im Beutespektrum des Seeadlers *Haliaeetus albicilla*. Vogelwelt 122: 81-87.

Geeft een overzicht van aanvallen (en het succes ervan) van Zeearenden op ooievaars en kraanvogels. Verschillende zaken vallen daarbij op: zelden succesvol, meestal gericht op vogels waar al iets mee aan de hand was (maar ook kunnen gezonde vogels ten prooi vallen) en persistente aanvallen zijn noodzakelijk om tot succes te leiden (Akazienweg 1, D-14715 Stechow, Duitsland).

Maanen W. van, Goradze I., Gavashelishvili A. & Goradze R. 2001. Trapping and hunting of migratory raptors in western Georgia. Biological Conservation International 11: 77-92.

De wetenschappelijke en uitgebreide editie van het verhaal in De Takkeling 9: 118-134 (Molenstraat 79, 7411 NR Deventer).

Meyburg B.-U., Ellis D.H., Meyburg C., Mendelsohn J.M. & Scheller W. 2001. Satellite tracking of two Lesser Spotted Eagles, *Aquila pomarina*, migrating from Namibia. Ostrich 72: 35-40.

Een onvolwassen en een bijna-volwassen Schreeuwarend werden in Namibië uitgerust met een satellietzender. In zuidelijk Afrika hingen ze vooral rond in gebieden waar recent regen was gevallen; hiervoor legden ze makkelijk 100-en km af. De onvolwassen arend vertrok op 26 februari uit Angola, arriveerde op 11 maart aan de zuidzijde van het Tanganyikameer, en van daaraf abrupt 45° draaiend pal naar het noorden, door Soedan en Egypte en via de Rode Zee naar Turkije en het broedgebied in Hongarije op de grens met Roemenië. De subadult had een vreemde actie in petto. Deze vloog vanuit Noord-Namibië door Oost-Angola en de Centraal Afrikaanse Republiek min of meer NNO richting Rode Zee, daarbij dus over

aanzienlijke oppervlakten regenwoud vliegend (tot nu toe onbekend dat ze dat deden). Deze vogel arriveerde op 30 mei in de zuidelijke Oekraïne. Beide vogels broedden niet, wat verklaart waarom ze 1.5-2.5 maanden later dan de adulte vogels in Europa aankwamen. Overigens aardig dat onvolwassen dieren terugvliegen naar Europa; meestal wordt aangenomen dat deze vogels in Afrika achterblijven. De vliegbaan van Europa naar zuidelijk Afrika volgde de inmiddels welbekende route via de Nijl naar Tanganyika (B.-U.M, Wangenheimstr. 32, 14193 Berlin, Duitsland).

Mitschke A. & Baumung S. 2001. Brutvogel-Atlas Hamburg: Revierkartierung auf 768 km² Stadtfläche zwischen 1997 und 2000. Hamb. avifaun. Beitr. 31: 1-344. Gebonden. ISSN 0340-5168, ISBN 3-00-008070-8. DM 30.- (excl. porto en verzendkosten). Te betrekken via: Heiko Hudeczek, Lehrter Str. 16, 30559 Hannover, Duitsland).

De sterke toename van stadsavifauna's is in zoverre verheugend dat er meer belangstelling komt voor wat ons boven het hoofd hangt: een verstedelijkt West-Nederland waarvoor Oost-Nederland als park fungeert en waarin bescherming voor planten en dieren alleen nog virtueel bestaat. Hamburg wordt al decennia lang door actieve vogelaars inderzocht. In onderhavig boek is Hamburg ruim genomen, dus inclusief aanzienlijke oppervlaktes overstromingsvlaktes (groenland, 13.5%), water (8.2%), akker 7.5%), bos en parken (7.8%), heide, ruderaal velden, volkstuintjes, boomgaarden, enzovoort. Op een oppervlak van 747 km² maken binnen- en tuinstad samen 30.5% uit, daarnaast is er nog een aanzienlijk industriegebied. Dit hele gebied is in blokken van 100 ha verdeeld; in elke km² werden representatieve proefvlakken gelegd die kwantitatief werden geïnventariseerd (deels via turfmethode en met 3-5 bezoeken, dus niet te gebruiken als exacte dichtheid, alleen als relatieve maat van dichtheid binnen één soort). Een geweldige klus, maar wel centje die mooie dichtheidskaarten oplevert op een ondergrond die voor de betreffende soort als voorkeurs habitat geldt. Op die manier krijgen we in een oogopslag te zien welke vogels steden mijden als de pest, en welke juist daar hun hoogste dichtheid bereiken (talrijkste soorten zijn merel, kool- en pimpelmees, huismus, winterkoning, groenling en houtduif, in die volgorde). In 1997-2000 werden 160 broedvogelsoorten vastgesteld (inclusief exoten, die gelukkig ook worden behandeld), voor een stad een hoog aantal (deels veroorzaakt doordat stroomgebied van Elbe ten zuiden van Hamburg is toegevoegd). Van alle soorten wordt de geprefereerde habitat beschreven, alsmede de aantalsontwikkeling. Van de roofvogels komen voor: Wespandief (10 paar, stabiel), Bruine Kiekendief (19, afname door habitatvernietiging), Havik (52, toename door ingebruikneming verstedelijkt gebied), Sperwer (60, afname door toename Havik in stad en veranderende bosstructuur), Buizerd (360, verdubbeld in laatste 20 jaar), Torenvalk (150, afname laatste 30-40 jaar, vooral in centrum stad) en Boomvalk (17, waarschijnlijk afname). Verder incidenteel broedgevallen van Rode Wouw en Zearend (eerste poging in 1999 in Duivenstedter Brook, nestbouw zonder eileg). Uitgestorven zijn Zwarte Wouw, Grauwe Kiekendief en Slechtvalk. Dit boek is voor iedere rechtgeaarde stedeling een belangrijke bron van informatie. Het betreft een verhoudingsgewijs groene stad en

kan zich dus meten met steden als Amsterdam, Den Haag en Groningen. Vergelijkbare stadsavifauna's ontbreken echter in Nederland, al zijn er wel pogingen gedaan voor Amsterdam en Eindhoven.

Pedriani P. & Sergio F. 2001. Golden eagle *Aquila chrysaetos* density and productivity in relation to land abandonment and forest expansion in the Alps. *Bird Study* 48: 194-199.

Doordat er in de Alpen op grote schaal braakliggend boerenland wordt bebost, verdwijnen de kenmerkende alpenweiden, de preferente jachthabitat van Steenarenden. In de centraal-oostelijke Alpen van Italië namen de afstanden tot het dichtstbijzijnde nest van Steenarenden toe met toenemende bebossing. De jongenproductie veranderde echter niet significant over de periode 1984-89. Met de huidige bebossingssnelheid moet rekening worden gehouden met een populatiedaling van 5-9% in de komende 20 jaar, tenzij afnemende menselijke vervolging en toenemend voedselaanbod de verliezen aan habitat maskeren (fabrizio.sergio@zoo.ox.ac.uk).

Penteriani V. 2001. The annual and diel cycles of Goshawk vocalizations at nest sites. *J. Raptor Res.* 35: 24-30.

Adulte Haviken roepen overwegend in het voorjaar: 'kek-kek' als alarmroep en om de partner te activeren, 'wheeo' als exclusieve vrouwtjesroep (prooi-overgave, paring). Jonge Haviken werden steeds vocaler in de 10 dagen na het uitvliegen, daarna sterk afnemend tot 40 dagen na het uitvliegen. Maakt geen melding van prooiaanbreng roep van mannetje (zacht 'kuk'), noch van functie van de klaagroep van het vrouwtje om honger aan te geven (Estación Biologica de Doñana, CSIC, Avda. María Luisa s/n, Pabellón del Perú, 41013 Sevilla, Spain).

Real J., Grande J.M., Mañosa S. & Sanchez-Zapata J.A. 2001. Causes of death in different areas for Bonelli's Eagles *Hieraetus bonelli* in Spain. *Bird Study* 48: 221-228.

De Spaanse populatie Havikarenden neemt sterk af als gevolg van hoge mortaliteit. Hiervoor zijn in het bijzonder elektrocutie (met name van onvolwassen vogels) en menselijke vervolging (vooral adulte vogels) verantwoordelijk. Het leeftijdsverschil in type sterfte wordt veroorzaakt door een verschil in verspreiding: onvolwassen dieren zitten veel in gebieden met hoogspanningsleidingen, terwijl adulte vogels in de broedgebieden een makkelijk doelwit vormen voor vervolging (JR, Departament de Biologia Animal, Facultat de Biologia, Universitat de Barcelona, Av. Diagonal 645, E-08028 Barcelona, Catalonia, Spain).

Ryslavy T. 2000. Herausragender Massenschlafplatz von Rohr- und Wiesenweihen im Europäischen Vogelschutzgebiet (SPA) Belziger Landschaftswiesen im Jahr 1999. *Naturschutz und Landschaftspflege in Brandenburg* 9: 136-139.

Slaapplaatsen van Bruine Kiekendieven kregen vanaf begin augustus vorm, en werden zo'n 3-4 weken gebruikt. Maximale aantallen vielen in de tweede helft van augustus (102-108 ex.), waaronder adulte, tweedejaars en juvenielen (van die laatste namen de aantallen geleidelijk toe met vorderende zomer, waarschijnlijk door toestroom vanuit andere broedgebieden). Er vonden geen onderlinge strubbelingen

plaats (slaapplekken minimaal 1-3 m uit elkaar), noch met de aanwezige Grauwe Kieken. Die laatste sliepen gemeenschappelijk rond midden juni en vanaf half augustus, met een piek van 11-19 augustus en een nasleep tot begin september (ook 2kj-vogels). Geeft verder overzicht van slaapplekken elders in Duitsland, en legt link met veldmuisaanbod (Staatliche Vogelschutzwaarte Buckow, Dorfstraße 34, 14715 Buckow, Duitsland).

Ryttman H. 2001. Offspring sex ratio and male quality in Goshawk *Accipiter gentilis*. *Ornis Svecica* 11: 79-82.

In 745 Zweedse havikbroedsels werden 953 vrouwtjes en 1054 mannetjes aangetroffen (52.5% man) in 1975-99. Geen beschrijving van de wijze waarop de jongen werden gesekst in het nest (door elf ringers). Het percentage mannetjes varieerden van 60.0, 50.6, 52.7, 53.0 en 53.3% in broedsels met resp. 1, 2, 3, 4 en 5 jongen (totaal resp. 60, 460, 1008, 464 en 15 jongen) (*Kantarellvägen* 25, 756 45 Uppsala, Sweden).

Schueck L.S., Marzluff J.M. & Steenhof K. 2001. Influence of military activities on raptor abundance and behavior. *Condor* 103: 606-615.

Zoals met veel van dit soort artikelen vlees noch vis. In sommige jaren invloed op roofvogels merkbaar bij start of piek van militaire activiteiten, in andere echter niet. Broedsucces wat minder dan in omliggende gebieden (Snake River, Idaho), maar onduidelijk blijft of dat te maken had met aanwezigheid en activiteit van militairen, dichtheid grondeekhoorns, habitatfragmentatie of een combinatie van deze drie (Ischueck@email.boisestate.edu).

Scott B. & Dickson W. 2001. At last - a conviction for killing a Hen Harrier. *Brit. Birds* 94: 333.

Blauwe Kieken worden in Noord-Engeland en Schotland massaal om zeep gebracht op landgoederen die zijn ingericht op afschot van sneeuwhoenders. Iedereen weet dat, niemand doet er wat aan. Eindelijk is nu een jachtopzichter veroordeeld tot een boete van £2000.- voor het doodschieten van een Blauwe Kiek.

Serra G., Lucentini M. & Romano S. 2001. Diet and prey selection of nonbreeding Peregrine Falcons in an urban habitat of Italy. *J. Raptor Res.* 35: 61-64.

Maandelijkse prooiverzameling van januari 1997 tot en met februari 1999 in het centrum van Florence. Duiven waren naar frequentie (30.4%) en biomassa (54.0%) de talrijkste prooi-soort, daarnaast veel vleermuizen en gierzwaluwen. In totaal werden 18 prooi-soorten gedetermineerd (braakballen en plukresten). Prooigewicht liep uiteen van 7-350 gram; 53% woog minder dan 150 gram. Echte opportunisten, wat ook bleek uit de seizoensvariatie in prooikeus (GS, Istituto Nazionale Fauna Selvatica, via Ca' Fornacetta 9, 50064 Ozzano d'Emilia (Bologna), Italy).

Sockman K.W. & Schwabl H. 2001. Covariation of clutch size, laying date, and incubation tendency in the American Kestrel. *Condor* 103: 570-578.

Het is algemeen bekend dat veel vogelsoorten kleine legsels produceren naarmate het seizoen vordert. Eén van de theorieën hoe dat zo komt, gaat uit van een toenemende neiging van vrouwtjes met vorderend seizoen om eerder tijdens de eileg te gaan

broeden. Die neiging kan samenhangen met de natuurlijke variatie in daglichtduur, maar ook met een seizoensgebonden aanmaak van prolactine, een hormoon dat van invloed is op het broedgedrag. Naarmate het vrouwtje steeds vaster gaat broeden, wordt een grens bereikt die verdere ovulatie uitsluit. In gevangenschap werd een en ander getest met Amerikaanse Torenvalken. Tijdens een 77 dagen durende broedperiode bleek wel de broedvastheid met vorderend seizoen toe te nemen, zonder echter te leiden tot een kleiner legsel. Vroeg leggende vrouwtjes bleken het jaar daarop sneller met broeden te beginnen, en deden daar ook korter over, dan vrouwtjes die laat met leggen waren begonnen. De auteurs suggereren daarom dat legselgrootte en timing van de eileg een individuele kwaliteiten van het vrouwtje zijn, en onafhankelijk zijn van omgevingsfactoren (sockman@jhu.edu).

Spannenburg P. 2001. Eerste broedgeval van een Buizerd in het Windbrekergebied. De Windbreker 2001: 139-140.

Broedgeval in bos bij Sint Maartenszee in Noord-Holland in 2001. Eind mei 3 jongen, op 6 juni 2 geringd. Prooien op 6 juni: 3 konijnen, 1 mol. Ligt pal achter duinen bij Zwanenwater, waar al geruime tijd Buizerds broeden.

Stapert-Beerman T., Bruil A.J., van Zantvoort N., Klijn H. & Haantjes S. (red.) Jaarboek 2000 van het Nederlands Valkeniersverbond "Adriaan Mollen". 60 pp. Te verkrijgen door f20.00 over te maken op giro 76430 t.n.v. Nederlands Valkeniersverbond "Adriaan Mollen", Deskesven 3, 5815 EA Merselo.

Wederom een divers jaarboek, met een overzicht van de verrichtingen van valkeniers van Adriaan Mollen in 2000, veldervaringen, enkele methodologische en geschiedkundige verhalen, een beschrijving van de valkerij zoals uitgeoefend door de Naxi in China en een in memoriam (Philip Glasier - Zoals de valk haar bellen). Oude nummers van de jaarboeken zijn eveneens bij bovenstaand adres te bestellen.

Svensson L. 2001. Pair-hunting among large falcons. Brit. Birds 94: 289-290.

Beschrijft enkele waarnemingen van paarsgewijs jagende Gier- en Sakervalken in resp. Zweeds Lapland en Hongarije. Repeteert enkele broedjes aap, zoals dat de meeste roofvogels niet in de buurt van het nest jagen (onzin) en dat duiven te zwaar zijn om door Sakers naar het nest te kunnen worden gedragen (onzin). Interessant is wel de vraag of paarsgewijs jagen in een hoger jachtsucces resulteert (Sturegatan 60, S-114 36 Stockholm, Zweden).

Tennekes H. 2001. Broeikasramp & weerbericht. Voorspelbare blunders van wetenschap en techniek. Aramith, Haarlem. 128 pp. Softback gelijmd. ISBN 90 6834 187 1. Prijs f21.95.

Niet zonder vilein torpedeert Henk Tennekes in dit boek de optimistische idee dat weer en klimaat voorspelbare grootheden zijn. Als insider (jarenlang verbonden aan KNMI als directeur wetenschappelijk onderzoek) kan hij de mythe ontcrachten dat we -is het niet nu, dan toch binnenkort- in staat zullen zijn het weer over een langere periode dan een week accuraat te voorspellen. En dat het naïef is te denken dat klimaatmodellen enige steek houden. Tegelijkertijd is dit boek óók een *werdegang* van zijn eigen ideeëngoed, van optimistisch gestemde technneut (vliegtuigbouw, specialisatie in atmosferische turbulentie) tot neodarwinist, twijfelende Gaia-

aanhanger en eco-logicus (zonder zweverig te worden). In de wetenschappelijke wereld niet echt gemeengoed; veel liever graaft men zich daar in en beoorlogt iedere twijfel met nog meer rekengeweld, modellen en geavanceerde programmatuur. Het boek is goed geschreven, vlot zonder popi te zijn, gevuld met zijsprongen, uithalen en scherpe observaties. Wie eens wat anders wil lezen dan de gebruikelijke praatjes rond weer en klimaat, is hier aan het juiste adres. Precies zoals ik me de 'vrolijke wetenschap' voorstel.

Thiollay J.-M. 2001. The Red Kite in Europe: unprecedented decline and a call for action. Newsletter WWGBP 29/32: 2-3.

Afname van Rode Wouw gemeld uit alle delen van Europa, waaronder Duitsland (-25% tussen 1994 en 1997, echter gebaseerd op Mountfordindex en niet-random steekproef), Frankrijk (drastische afname in Alsace, Lorraine, Franche Comte, verdwenen Champagne-Ardenne), Spanje (verdwenen uit Coto Doñana, slechts 4 paren overgebleven op Menorca) en Italië (slechts 5 kleine populaties resteren, de grootste met 150 paren in de Appenijnen; op Sicilië niet meer dan 15-25 paren dankzij constante bescherming). Oorzaken worden gezocht in vergiftiging (in Frankrijk onder meer door enorme gifcampagnes tegen woelmuizen met Bromadioline), maar vooral in nadelige veranderingen in het landschap (intensivering boerenbedrijf) en sluiten van afvalplaatsen (toenemende hygiëne).

Ueta M. & Ryabtsev V.V. 2001. Migration routes of four juvenile Imperial Eagles *Aquila heliaca* from the Baikal region of eastern Russia. Biological Conservation International 11: 93-99.

Vier met ruzzakzenders uitgeruste Keizerarenden trokken van het Baikalmeer (broedgebied) via Oost-Mongolië en Centraal Binnen-Mongolië naar de overwinteringsgebieden in zuidelijk China en Thailand. Jongen uit hetzelfde nest volgden verschillende routes. De trekperiode liep uiteen van 29 september tot 29 november. Per dag legden de vogels gemiddeld resp. 102, 103, 138 en 157 km af. De Baikalpopulatie nam af van 300 paren in 1950 naar 40 paren in 1999; in heel Rusland wordt de populatie op 870-1280 paren geschat (waarvan 270-390 in Siberië). Gek genoeg denken de auteurs dat deze afname niet ligt aan habitatveranderingen in het broedgebied; de afgelopen halve eeuw zou er weinig zijn veranderd in de Baikalregio in oostelijk Rusland! Zelfs voor niet-Russische begrippen bestaat er echter een enorme literatuur over de ecologische rampen die zich hebben voorgedaan (tot op de dag van vandaag) rond het Baikalmeer, langs de Baikal-Amoer spoorlijn en in de aangrenzende bossen en steppen. Hoe naïef kun je zijn te denken dat dat geen effect op een grote roofvogelsoort als de Keizerarend heeft gehad (mj-ueta@netlaputa.ne.jp, pribpark@angara.ru).

Vaassen E.W.A.M. 2001. Status of Griffon Vulture *Gyps fulvus* in the Central Taurus Region, southern Turkey-a population estimate. Vulture News 44: 3-17.

Geschat op 35-50 paren Vale Gier, exclusief de 10-15 paren in westelijk Anatolië en 15-20 paar in NO-Anatolië. De totale Turkse populatie wordt op 150-500 paar geschat, aanmerkelijk lager dan tot voor kort werd aangehouden (RRRCT@about.com).

Walls S.S. & Kenward R.E. 2001. Spatial consequences of relatedness and age in buzzards. *Anim. Behav.* 61: 1069-1078.

Jonge Buizerds met rugzakzenders bleken in hun eerste herfst en winter sterk geassocieerd te blijven met hun geboorteplek. Andere nestplekken werden echter niet gemeden, al hielden ze zich gewoonlijk tussen de verschillende nestplekken op. Nestgenoten hadden kleinere activiteitsgebieden met meer overlap in de eerste herfst van hun leven dan niet-nestgenoten, ongeacht de afstand tot het geboortenest. Deze verschillen verdwenen met het ouder worden: de activiteitsgebieden werden dan exclusief. Ouders en hun jongen delen dus in het eerste jaar het territorium; daarna niet meer (SSW, Biotrack, 52 Furzebrook Road, Wareham, Dorset BH20 5AX, UK).

Weber M., Niecke M., Gedeon K. & Meyer H. 2001. Quecksilber in Federn des Sperbers (*Accipiter nisus*) aus dem Erzgebirge. *J. Orn.* 142: 313-320.

Analyse van 48 geruide slagpennen van 37 sperwervrouwtjes uit het Erzgebirge, verzameld tussen 1980 en 1998. Vijf steekproeven uit veren van Sperwers uit collecties van vóór 1930 fungeerden als vergelijkingsmateriaal. Het kwikgehalte was het hoogst in veren uit de jaren tachtig. Na 1990 nam het gehalte sterk af, vooral doordat de emissie van lood in het milieu na dat jaar drastisch daalde. Bij één van drie vrouwtjes nam de kwikhoeveelheid in de geruide veren af met vorderende leeftijd (tijdspanne niet aangegeven, noch gecorrigeerd voor kwikhoeveelheid in leefgebied van deze vogel over dezelfde periode; de suggestie wordt gewekt dat leeftijd een belangrijke factor is in hoeveel kwik er in de veren wordt opgeslagen) (MW, Finkenweg 18c, D-06110 Halle, Duitsland).

Zink R. 2001. Neues von den Bartgeiern. *Der Bartgeier, Monitoring-News* Nr. 10: 2-5.

Recente ontwikkelingen rond de uitgezette Lammergieren in Oostenrijk (bartgeier@aon.at).

Juvenile Lammergier, Pyreneeën, 1999 (Martijn de Jonge). *Juvenile Bearded Vulture, Pyrenees, 1999.*

Overzicht van WRN-steunpunten en contactpersonen

Friesland

Herman Dijkman, Schuur 35, 9205 BE Drachten. Tel. 0512-523369, Email: h.dijkman@wolmail.nl

ZO-Friesland: Thijs van Galen, Hobbemastraat 28, 8471 VW Wolvega (0561-614522).

Kiekendieven: Romke Kleefstra, Sinnebuorren 34, 8491 EH Akkrum (0566-652881), Email: craneland@wxs.nl

Groningen

Leon Luitjen, Barlagerveldweg 5, 9541 XR Vlagtwedde (0599-312081)

Kiekendieven: Ben Koks, Hylkemaheerd 22, 9736 JB Groningen (050-5412646)

Drenthe

Hans Dekker, Mortonhof 42, 7908 AP Hogeveen (0592-365555), Email: h.dekker@drenthe.nl

Overijssel

Jan van Dijk, Mgr. Nolenslaan 19, 8014 AS Zwolle (038-4657050), Email: jwhvdijk@wxs.nl

Nico Driessen, Stationsweg 3, 8011 CZ Zwolle (038-4217166), Email: driessen@natuurmilieu.nl

Twente: Roeleke Steentjes, Marijkestraat 35, 7491 XH Delden (074-3763763), Email: roeleke@hetnet.nl

Gelderland

Rob Vogel, Noorderstraat 63, 6953 CD Dieren (0313-427524, 024-6848153), Email: Rob.Vogel@SOVON.nl

Harry v. Diepen, Troelstrastraat 2, 8161 DS Epe (0578-615114, 055-5492510), Email: vandiepen@introweb.nl

Bert Verboog, Molenbelt 67, 7241 JK Lochem (0573-256654/299299), Email: BertVerboog@wxs.nl

Flevopolders

Frank de Roder, Zwartemeerweg 20A, 8307 RP Ens (0527-253040), Email: F.Roder@SBB-Agro.nl

Ton Eggenhuizen, Louis Davidsstraat 13, 1311 KX Almere. Email: ton.eggenhuizen@vogelbescherming.nl (036-5368474)

Rob van Swieten, Reeënspoor 73, 3892 VC Zeewolde (036-5224898), Email: van_swieten30@zonnet.nl

Noord-Brabant

Henk den Brok, Leharstraat 20, 5384 CS Heesch (0412-453642)

Vogelasiel Someren, oostelijk Noord-Brabant (0493-493564)

Vogelasiel Zundert, westelijk Noord-Brabant (076-5974165)

Zeeland

Inventarisaties: Henk Castelijns, Marollenoord 10, 4553 CP Philippine (0115-491846)

Vervolg: Ralf Joosse, I. Costenobelstraat 16, 4336 AV Middelburg (0118-633620)

Limburg

Piet Beckers, Overkwartier 14, 6065 CM Montfort (0475-541629)

Werkgroep Roofvogelbescherming Limburg, Jo Erkens, Aldenhofstraat 79, 6191 GS Neerbeek (046-4372839)

(Noord-Limburg) Jos Custers, Venloseweg 61, 5993 PH Maasbree (077-4653574)

Utrecht en Het Gooi

Hanneke Sevink, Einder 31, 3742 ZG Baarn (035-5421019), Email: hannekesevink@freeler.nl

Zuid-Holland

Ton Elzerman, Benedenrijweg 325, 2983 GE Ridderkerk (0180-417154), Email: elzerman@worldonline.nl

(Krimperwaard, Alblasserwaard, Vijfherenlanden)

Rudie Terlouw, Boezemsingel 58, 2831 XS Gouderak. (0182-374346 of 0182-374976)

Noord-Holland

Dook Vlucht, Nassaulaan 8, 1862 EJ Bergen (072-5897778), Email: d.vlucht@hccnet.nl

Algemeen contact politie (roofvogelvervolg): Henri Madern (0182-389500, 06-55823185)

Roofvogelvervolg Noord-Nederland (tot en met Flevoland): Jan Schupperijn (050-5016683)

Coördinatie formulieren dode roofvogels (alleen gevallen van vervolging): Rob van Swieten, Reeënspoor 73, 3892 VC Zeewolde (036-5224898), Email: van_swieten30@zonnet.nl

Uitleen roofvogeltentoonstelling: Willie Spieker, Korenbloemstraat 13, 7135 JS Harreveld (0544-374899)

Inhoud De Takkeling 9(3), 2001

- 187 Maria Quist: Intro
188 Rob Vogel: Namens het bestuur
189 Hero Moorlag: Stroperij bewijst noodzaak bescherming Steenarend
193 Willem van Manen: Gebruik van Zuid-Flevolandse bossen door Wespendienven *Pernis apivorus* van de Veluwe
197 Fenna van Harten en Rita van Liere: Boomvalken en Buizerds bewonderd
199 Willem van Manen: Dwergei bij Buizerd *Buteo buteo*
202 Rob G. Bijlsma: Een zonnebadende Buizerd *Buteo buteo*
207 Hans Hasper: Onbedoelde prooioverdracht tussen Boomvalk *Falco subbuteo* en Sperwer *Accipiter nisus*
209 Kor Goutbeek en Arno Izaaks: Het voorkomen van de Boomvalk *Falco subbuteo* rond Nijmegen sinds 1970
223 Ype v.d. Werf en Kees de Vries: Vreemde speling van de natuur: een jonge Boomvalk *Falco subbuteo* met kruisbeksnavel
225 Oane Tol: Torenvalk *Falco tinnunculus* slaat gierzwaluw *Apus apus*
227 Chris van Orden en Natalia V. Paklina: Roofvogels en traditie in zuidelijk Centraal-Azië
235 Rob G. Bijlsma: Waarnemingen van roofvogels op de grens van primair regenwoud in Zuidoost-Nigeria
263 Martijn de Jonge: Voedseltekort voor Spaanse Vale Gieren *Gyps fulvus*?
266 Oproepen en mededelingen
267 Rob G. Bijlsma: Recente roofvogelliteratuur

Contents De Takkeling 9(3), 2001

- 185 Maria Quist: Introduction
186 Rob Vogel: News from the board
187 Hero Moorlag: Nest robbing proves necessity of Golden Eagle protection in Slovakia
193 Willem van Manen: Honey Buzzards *Pernis apivorus* from the Veluwe forage in Zuidelijk Flevoland
197 Fenna van Harten & Rita van Liere: Hobbies and Common Buzzards admired
199 Willem van Manen: Runt egg of Common Buzzard *Buteo buteo*
202 Rob G. Bijlsma: A sunbathing Common Buzzard *Buteo buteo*
207 Hans Hasper: Kleptoparasitic Hobby *Falco subbuteo* takes prey from Sparrowhawk *Accipiter nisus*
209 Kor Goutbeek & Arno Izaaks: Distribution and trend of Hobbies *Falco subbuteo* near Nijmegen since 1970
223 Ype v.d. Werf & Kees de Vries: Nestling Hobby *Falco subbuteo* with crossed bill
225 Oane Tol: Common Kestrel *Falco tinnunculus* captures Swift *Apus apus*
227 Chris van Orden & Natalia V. Paklina: Raptors and tradition in southern Central-Asia
235 Rob G. Bijlsma: Observations of raptors in the border zone of primary rainforest in south-eastern Nigeria
263 Martijn de Jonge: Food shortage in Spanish Griffon Vultures *Gyps fulvus*?
266 News and comments
267 Rob G. Bijlsma: Recent literature on raptors